

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

№ 4.
2017

Маҷаллаи илмӣ

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАКӢ

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад*

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сардабир
узви вобастаи АИ ҚТ,
д. и. ф. Раҳматуллозода Саҳидод

Муовини сардабир
н. и. ф. Аскар Ҳақим

Дабири масъул
Олим Бухориев

Нижони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷики-
стон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Су-
ханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40

**Шоҳиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755**

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз 5-
уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ, бори
дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015 таҳти
№ 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми сентяб-
ри 2017 таҳти № 023/ МҚ-97 ба қайд ги-
рифта шудааст.

Ҳайати таҳририя:

Абдучаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Маҳмадсӯф Имомзода

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмадов

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Ҷӯрабек Назриев

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Сайфиддин Назарзода

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),

Ғаффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),

Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),

Парвонахон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, 2017.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 4.
2017

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АБУАБДУЛЛО
РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии
наук Республики Таджикистан

Главный редактор
член- корр. АН РТ,
д.ф. н. Рахматуллозода Сахидод

Заместитель главного редактора
к.ф. н. Аскар Хахим

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки,
21, Институт языка и литературы имени
Абуабдулло Рудаки Академии наук Рес-
публики Таджикистан, комн. 11, редак-
ция журнала «Словесность», тел.: (+992
37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почтаи
точик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад
(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж. Назриев (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сагторзода (д.ф.н., профессор),
Г. Джуроев (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамшедов (д.ф.н., профессор),
Х. Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.)

Душанбе © Институт языка и литературы
имени Рудаки Академии наук Республики Та-
джикистан, 2017

Журнал перерегистрировано Министер-
ством культуры Республики Таджики-
стан, первым изданием с 15 апреля 2012
г., № 0098/мч, вторым изданием с 12 но-
ября 2015 года за № 0095/мч и третьим
изданием с 7 сентября 2017 № 023/ мч- 97.

**МУНДАРИҶА
ЗАБОНШИНОСӢ**

Чӯраев Ғ. Иқтибос ва ҳукуқи забон.....	5
Ваҳҳобов Т. Баҳсе атрофи масоили хусни калом	20
Олимҷонов М. Таснифоти калимаҳои мураккаби навъи татпуруша дар назми Бедил.....	33
Назаров М. Нақши калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ташаккули боварҳо	42
Броимшоева М. Нақши истилоҳоти бозиҳои мардумӣ дар забони шугронӣ.....	50
Душанбиева Н. Таснифоти забонҳои ғарбии Ҳиндустон.....	63
Каримова М. Калимаҳои умумихалқӣ дар лексикаи лаҳҷаи Лаҳш ... Холназаров Р. Инъикоси баъзе хусусиятҳои фонетикии шеваи ҷанубӣ дар номҳои ашхоси ноҳияи Лаҳш (Ҷирғатол)	76
АДАБИЁТШИНОСӢ	
Шозиёева Ғ. Мирзо Турсунзода ва “Қиссаи Ҳиндустон”-и ӯ.....	83
Шарифзода Ш. Ишқ ирфонӣ аз нигоҳи Ҷалолуддини Балхӣ	89
Шоев А. Вижагиҳои тарҷеоти Накибхон Туғрали Аҳрорӣ.....	97
Давруков Ш. Ифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар назми Усмони Мухторӣ	103
Султонмамадова У. Татаббуоти Ломеии Гургонӣ аз шоирони дигар	112
Бехрӯзи Забеҳулло. Инсон аз дидгоҳи Мавлоно	121
Қурбонзода Н. «Сухани тоза» дар девони Салими Техронӣ	129
Ҳамроқулова З. Пажӯҳиши афкор ва осори Муҳаммад Иқбол	135
ФОЛКЛОРШИНОСӢ	
Раҳматуллоева Ғ. Оинҳои фолклорӣ дар тӯи арӯсии мардуми Бадахшон	141
Фатҳуллоев С. Шабе дар суҳбати падар	150

**СОДЕРЖАНИЕ
ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

Джураев Г. Заимствование и право языка	5
Ваххобов Т. Некоторые соображения по культуре речи	20
Олимджонов М. Сложные слова в поэзии Бедила	33
Назаров М. Арабские заимствования в таджикском языке, выражающие веру	42
Броимшоева М. Термины традиционных игр в шугнанском языке	50
Душанбиева Н. Обзор западных языков Индии	63
Каримова М. Общепринятые слова в лексике говора Лахша	
Холназаров Р. Фонетические особенности имен в говоре Ляхшского района	76

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Шозиёева Г. Мирзо Турсунзода и его “Индийская баллада”	83
Шарифзода Ш. Концепция любви с точки зрения Джалоладина Балхи	89
Шоев А. Тарджеот в творческом наследии Накибхона Туграл Ахрори	97
Давруков Ш. Художественно-изобразительные и выразительные средства в поэзии Усмона Мухтори	103
Султонмамадова У. Подражание Ломеи Гургани другим поэтам	112
Бехрузи Забеулло. Человек с точки зрения Мавлоно	121
Курбонзода Н. “Новое слово” в диване Салими Техрони	129
Хамрокулова З. Исследование творчества Мухаммада Икбола	135

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Рахматуллоева Г. Место фольклорных обычаев на свадьбах таджиков Горного Бадахшана	141
Фатхуллоев С. В час, в котором излил свою душу мне отец	150

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК: 891.550.092 Ҷ-95

ИҚТИБОС ВА ҲУҚУҚИ ЗАБОН

Ғаффор Ҷӯраев

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Иқтибос аз як забон ба забони дигар ҳодисаи табиӣ ва таърихист. Дар дунё забоне нест, ки аз забони дигар иқтибос нагирифта бошад надихад. Хусусан, дар замони ҳозира, ки раванди ҷаҳонишавӣ, рушди бесобиқаи илму техника, робитаи халқҳои миллатҳои кишварҳои гуногун босуръат ҷараён дорад, аз як забон ба забони дигар гузаштани на фақат калимаву истилоҳот, балки ҳатто ибораву ҷумлаҳо низ имконпазир аст. Дар чунин ҳол забони иқтибосгиранда (ретсипиент) ҳуқуқҳои худро чӣ тавр ҳифз карда метавонад? Ин саволест, ки барои ҳар забон ба сурати хоса гузошта мешавад.

Ҳарчанд ки иқтибос аз як забон ба забони дигар аз давраҳои қадим ҷой дорад, аммо ҳар забон ба ин масъала то ҳади имкон аз рӯйи манфиат ва талаботи қонуну қоидаҳои дохилии худ муносибат мекунад.

Пеш аз он ки аз ҳуқуқи манфиат ва талаботи қонунҳои дохилии забонамон сухан кунам, мехоҳам чанде аз хусуси муносибати забонҳои дигар ба иқтибос, ҳимояи ҳифзи манфиатҳои он забонҳо ёдовар шавам.

Чунон ки маълум аст, аксарияти истилоҳоти илмиву фаннӣ аз забонҳои юнониву латинӣ сарчашма гирифтаанд. Вале оё забонҳои дунё он истилоҳоро айнан бо ҳамон сурате, ки дар забонҳои юнонию латинӣ роиҷ буданд, пазируфтаанд? Албатта не. Балки ҳар забон то тавонистааст, дар бунёди овозӣ ва пайкари маънои ин ё он истилоҳи юнонию латинӣ нақши миллии худро гузоштааст. Барои мисол истилоҳи «грамматика», ки он дар забони русӣ ба ҳамин шакл сурат гирифта, ба забони мо ҳам бо ҳамон сурат омадааст, аз калимаи юнонии «грамма» маншаъ гирифтааст. Ё худ истилоҳи «морфология» аз ду калимаи юнонӣ «ортпос»-дуруст ва «епос»- сухан, нутқ сурат бастааст.

Забони тоҷикӣ дар се марҳилаи тараққиёти таърихии худ (давраҳои бостон, миёна ва нав) бо забонҳои гуногун, аз қабилҳои юнонӣ, чинӣ, арабӣ, туркӣ, русӣ ва ғайра рӯ ба рӯ гардида, на фақат аз ин забонҳо иқтибос гирифтааст, балки ба онҳо иқтибос ҳам додааст. Вале забонҳои дигар иқтибосҳоро аксаран мувофиқи қонуну қоида ва ҳифзи ҳуқуқи худ пазируфтаанд. Ин раванд ҳанӯз аз давраҳои қадим ҷараён гирифтааст. Чунончи, пас аз сарзамини мардуми эронзаминро забт кардани Искандари Мақдунӣ муаррихон ва воқеанигорони ӯ номҳои

шоҳон ва шахсони таърихӣ (алалхусус шоҳону сарлашкарони сулолаи Ҳахоманишӣ) ва шахрҳову вилоятҳоро ба таври худ сабт кардаанд. Намунаи ин калимаи «скиф» мебошад. Чи тавре ки профессор И.М.Оранский қайд кардааст, калимаи мазкур бо воҳиди луғавии «сака», ки номи яке аз қабилаҳои қадимии эронитабор аст, дар навиштаҳои юнониён дар шаклҳои «sxivat» ё «skifho» зикр гардидааст.

Дар асрҳои пеш аз мелод ва ибтидои қарнҳои мелодӣ ба Осиёи Миёна ва Хуросон сайёҳони хитой омада, бисёр номҳоро бо худ бурдаанд ва дар ёддоштҳоиашон бо гунаҳои гуногун сабт кардаанд. Аз ҷумла, ҳамон калимаи «скиф» дар осори муаллифони хитой бо қаринаҳои «sek», “se” ё «sai» сабт шудааст [10, 35]. Хитойҳо воҳиди луғавии «Сугд»-ро ҳам мувофиқ ба талаффузи забонии худ «сулӣ» навиштаанд.

Дар ин бобат забони арабӣ дар ҳимояи ҳуқуқ ва пос доштани қоидаву қонунҳои худ боз ҳам «содиқтар» монда, ҳар як унсури иқтибосиро безътибор нагузоштааст.

Назар ба навиштаи муҳаққиқон забони арабӣ ҳанӯз то замони истило ва аз тарафи халқи эронитабор қабул шудани дини ислом ба забонҳои давраи қадим ва миёнаи эронӣ, хусусан бо паҳлавии сосонӣ робита дошта, аз онҳо як силсила калимаҳоро иқтибос гирифтааст.

«Нахуст бубинем забони арабӣ бо луғатҳои форсӣ чӣ қард? – навиштааст донишманди маъруфи Эронӣ Забехуллоҳ Сафо дар мақолаи худ. – Медонем, ки дар забони арабӣ як расми умумӣ вучуд дорад ва он таъриби луғати аҷнабӣ аст, ки ба он забон ворид мешавад. Таъриб қавоиди ҳосе дорад, яъне ҳангоме ки луғати аҷнабӣ барои истемол дар забони арабӣ гирифта мешавад, бо он бинобар қоидаҳои муайяне амал мекунанд, то бад-он сурати арабӣ бидиҳанд» [4, 8-9]. Забехуллоҳ Сафо барои намуна калимаи «вазир»-ро мисол меорад, ки асли он аз вожаи паҳлавии «важир» иқтибос шуда, дар забони арабӣ шаклҳои **вазират, тавзир, вузароро** гирифтааст.

Ба ин тартиб, бо табдили ҳамсадоҳои «ж» ба «ҷ», «п» ба «б», «ф», «г» ба «к», «ч», «қ» садҳо калимае, ки аз забони форсӣ ба арабӣ иқтибос шудаанд, сурати арабӣ гирифта, ба қавли Забехуллоҳ Сафо «то дигар ҳеч арабзодае онҳоро ғайриарабӣ тасаввур накунад ва бо ҳаёли роҳат ба сурати як луғати миллӣ ва аҷдодӣ ба қор барад» [4, 8].

Муҳаққиқи арабшинос Начотов Абдулмуте, ки ин масъаларо дар асоси маводи асари забоншиноси араб Ҷалолиддин ас-Суютӣ «Ал-музхир» (асри 15) мавриди таҳқиқ қарор додааст, чунин нигоштааст: «Равобити забонии Эрону араб на баъди интишори ислом дар Моваруннахру Хуросон оғоз ёфтааст, балки он ибтидои худро ҳанӯз аз замони Ҳахоманишиҳо гирифтааст» [8, 11]. Ҷалолиддин ас-Суютӣ дар таъриҳ ба қарнҳои филологҳои асри миёнагии араб чун ас-Саолибӣ, як силсила қа-

лима, аз қабилӣ фаррош, баззоз, кумрӣ, фахта, ясуса, тарроз, амир, халифа, хабар, вакил, сандук, фатила, суфра, давон ва монанди инҳоро номбар кардааст, ки гӯё дар форсӣ фаромӯш шуда, дар арабӣ истифода мегардидаанд, Назар ба маълумоти Начотов А иқтибосоти тоҷикӣ-форсӣ ҳатто қабл аз он ки дар фарҳангҳову осори адабӣ сабт шаванд, ба забони арабӣ ворид шуда, ба дараҷае «муарраб» шудаанд, ки аз шакли ибтидоии худ хеле дур рафта, ҳамчун луғати арабӣ маъруфият пайдо кардаанд.

Воҳидҳои луғавии форсӣ-тоҷикӣ, пеш аз ҳама, ба тағйироти овозӣ дучор шудаанд. Чун дар забони арабӣ ҳамсадоҳои **п, г, ч, ж** мавҷуд нестанд, дар калимаҳои иқтибосӣ онҳо бо ҳамсадоҳои мувофиқи арабӣ, ба монанди **б, ғ, ҷ, з** иваз карда мешаванд.

Арабҳо калимаҳои «лок»-ро ба «бок», «пайк»-ро ба «байк», «чанг»-ро ба «чанг», «гирд»-ро ба «чирд», «пил»-ро ба «фил», «чароғ»-ро ба «сироч» «порс»-ро ба форс ва ғайра табдил додаанд. Баъзе аз ин ба ном «муарработ», ба мисоли «чавҳар»(<гавҳар), «фил»(<пил), «форс»(<порс) дар гуфтору адабиёти тоҷикӣ дар шакли арабиашон ба дараҷае маъмулу машҳур ва забонзад шудаанд, ки мавқеи асли форсии онҳо хеле маҳдуд гаштааст. Вожаи «асп» шакли дурусти навишт аст, дар форсии қадим *sra*, авастой *asva*, *aspa*, суғдӣ *sr*, *aspa*, арабҳо ба таври худ асп талаффуз карданд. Шояд бесабаб набошад, ки дар матнҳои форсӣ калимаи «асп» аксар вақт ба шакли «асб» дучор меояд, ки ин ҳам мувофиқи қоидаи забони арабӣ сурат гирифтааст.

Табдили «п» ба «ф» касро ба як андешаи мантиқӣ водор месозад. Модом ки калимаи «порс» ба «форс» ва истилоҳи «порсӣ» ба забони «форсӣ» иваз шуда бошанд, пас саволе матраҳ шуданаш аз эҳтимол дур нест, ки истилоҳи «форсӣ» ба халиҷи Форс – қисмати ғарбии Эрон, дар ҳоле ки забони форсӣ аз Хуросон ба он тараф интиқол ёфтааст, чӣ муносибате дошта бошад? Халиҷи Форс қабл аз арабҳо ҳам бо номи Халиҷи Порс ёд мешавад. Порсро Форс гуфтани арабҳо аз асри VIII аз хилофати Ҳачҷоҷ ибни Юсуфи Аббосии Сақоифӣ амр шуд ва алифбои паҳлавӣ арабӣ шуд.

Дар илми шарқшиносӣ андешаи давоми забони паҳлавӣ будани забони форсии дарӣ машқук доништа шудааст. Баъзе муҳаққиқон таҳмин задаанд, ки гӯё забони форсӣ дар давраи миёна дар баробари забонҳои шарқию ғарбии эронӣ вучуд доштааст. Вале он забон дар кадом минтақа интиқол доштааст, барои илми эроншиносӣ то ҳол муаммо мондааст, зеро аз он осоре боқӣ намондааст. Вале аз тарафи дигар дар адабиёти илмӣ дар давраи миёнаи тараққиёти таърихии забонҳои эронӣ мавҷуд будани ба номи забони портӣ ё парфиянӣ қайд шудааст [7], ки он гӯё бо аломатҳои худ ба гурӯҳи забонҳои ғарбии эронӣ, яъне ба за-

бонҳои имрӯзаи форсию тоҷикию дарӣ ҳамбастагӣ доштааст. Пас, оё тахмин наметавон зад, ки ҳамин «форсӣ» низ муарраби «портӣ» бошад. Модом ки макон ва замони пайдоиши «форсӣ» маълум набошад, пас ин ном аз кучо омадааст? Мувофиқат ва табдили ҳамсадоҳои **т-с** аз имкон дур нест, зеро ҳар ду ҳам пешизабонианд. Ин масъала, албатта, тадқиқи таҳқиқи алоҳида меҳаҳад. Аммо ин ҷо ҳаминро қайд карданием, ки риояи ҳуқуқи худ (яъне забони иқтибосгиранда) метавонад ба асолати забони иқтибосдода раҳна занад ва дар ҷойе танг намояд, чи тавре ки мо онро дар мисоли калимаҳои **пил-фил, гавҳар-ҷавҳар, пирӯз-фирӯз** ва монанди инҳо мушоҳида менамоем.

Дар муносибат бо иқтибос ва посдошти қоидаву қонунҳои худ, чи тавре ки ба мо маълум аст, **забони русӣ** ҳам мавқеи хос дорад. Дар солҳои ҳокимияти шӯроӣ забони русӣ ҳамчун забони ҳоким қарор гирифта, ҳар чи аз забонҳои миллӣ қабул мекард, ба қоидаву қонунҳои худ мувофиқ месохт. Аз ҷумла, бисёр номҳои ашхос ва маҳалли Тоҷикистон дар адабиёти русӣ аз асли тоҷикиашон дур навишта ва хонда мешуданд. Чунончи, «Ҳофиз» ба сурати «Гафиз», «Умари Хайём» ба сурати «Омар «Хайям», «Шаҳринав» ба намуди «Шаҳринау», «Конибодом» ба тарзи «Канибадам» ва ғайра сабт мешуданд. Дуруст аст, ки забони русӣ ҳамсадоҳои **х, ҷ, ғ, қ** надорад ва табъан онҳо бо ҳарфҳои мувофиқ, мисли **х, дж, г, к** иваз карда мешаванд. Вале дар ҳоле ки ҳарфҳои дигар бо тартиби алифбо ба русӣ мувофиқатдоранд, «Ҳофиз»-ро «Гафиз», «Умари Хайём»-ро «Омар Хайям» навиштану талаффуз кардан аз таассуби саҳти забони русӣ нисбат ба калимаҳои иқтибосӣ маншаъ мегирад. Ҳамин талабот дар навиштани ному насаби тоҷикӣ дар зодномаву шиносномаҳо низ риоя мешуд, ки дар натиҷа бисёр номҳо дар ҳуччатҳо бо ғалатҳо сабт мегардиданд, ки асари он то имрӯз давом дорад. Ба номҳои дучузъа ва пасвандҳои «ҷон», «хон», ки ба табияти забони тоҷикӣ хосанд, ҳамин гуна муносибат зоҳир мешуд. Дар шуъбаҳои сабти асноди шаҳрвандӣ бидуни мувофиқа бо шаҳрванд ба ивази «Зебҷон»-«зебо», ба ивази «Нигорахон»-«Нигора», ба ивази «Абдурасул»-«Расул» менавиштанд. Ба хотирам мерасад, ки як ҳамкори собиқи мо дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ соҳиби писар шуд. Чун писар баъди чор духтар таваллуд шуда буд, хурсандии ҳамкорамон ҳадду қанор надошт. Рӯзе ӯ бо зодномаи навзод ба коргоҳ омада, бо ифтихор гуфт: «Мана ин шаҳодатномаи таваллуди писарам, номашро Ардашер мондам» ва бо виқор зодномаро ба ман дароз кард. Ман ҳамкорро табрик гуфта, зодномаро кушода хайрон мондам: дар он на «Ардашер», балки танҳо «Арда» навишта шуда буд. Бечора ҳамкори мо аз хурсандӣ зодномаро ҳатто кушода надидааст. Масъули мақомоти сабти асноди шаҳрвандӣ ба таври худ аз номи «болохонадор» сарфи

назар карда, танҳо чузъи аввали «Ардашер»-«Арда»-ро навиштааст. Ба ёдам ҳаст, ки он ҳамкори мо барои иваз кардани зодномаи писараш боз чӣ қадар ташвиш кашида буд.

Ҳамин тавр, риояи ҳуқуқи як забон ҳангоми иқтибоси забони дигар баъзан бо нодида гирифтани қонуну қоидаҳои забони дуҷум анҷом меёбад.

Ақнун меоем ба сари он масъалае, ки забони тоҷикӣ дар иқтибоси калимаҳои забонҳои дигар аз ҳуқуқи манфиатҳои худ то чӣ андоза истифода кардаву истифода мекунад.

Барои он ки ба ин савол ҷавоби сарех дода шавад, дар бархурди забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар, махсусан, арабию русӣ, ду ҳолат мушоҳида мешавад: 1) айнан бо сарфи назар кардани ҳуқуқи имтиёзҳои худ мувофиқи қоидаву қонунҳои забони дигар қабул кардани иқтибос; 2) бо ҳифзи ҳуқуқ ва мутобиқи талаботи қонунҳои дохилии худ қабул кардани иқтибос.

Бо риояи қоидаву қонунҳои забони арабӣ қабул кардани иқтибосот ба ду сабаб алоқаманд мебошад: 1) қабули дини ислом; 2) нуфузи забони арабӣ дар сиёсат, илму фарҳанг ва дипломатия дар марҳилаи аввали ташаккул ва рушди забони форсии дарӣ.

Заминаи динӣ, пеш аз ҳама, дар дигаргунии сифатии қатори овозҳои ҳамсадои забони тоҷикӣ ба мушоҳида мерасад. Риояи талаффузи овозҳои хоси забони арабӣ ҳангоми қироат ва тиловати Қуръон яке аз талафҳои динӣ ҳисоб мешуд. Ба ин талаффузи мадрасагӣ, ки ба таълими забони арабӣ асос меёфт, замина ба вучуд меовард. Ҳарчанд ки талаффузи овозҳои серебралӣ (ث ص ط ذ) ба душворӣ даст меод, вале овозҳои ҳалқӣ (ع) ва (ح) ба осонӣ риоя мегардиданд. Аз ин ҷост, ки бо таъсири ҳамин раванд ҳатто дар дастгоҳи нутқи як қисми мардуми тоҷик (асосан маҳалҳои кӯҳистон) тағйироти сифатӣ ба амал омадааст: овозҳои ҳалқӣ рӯяки (ع) ва (ح) хоси лаҳҷаҳои тоҷикони Рашту сарғаҳи Зарафшон шуда мондаанд. Аз ин рӯ, калимаҳои амсоли **ҳаром**, **ҳурмат**, **Ҳомид**, **муҳтоҷ**, **ақл**, **муаллим**, **маориф** ва ғайра чун **harom**, **hormat** ё **hurmat**, **homid**, **mhtoj**, **εaql**, **muğalim**, **maξruf** талаффуз мешаванд. Ҳатто воҳидҳои луғавӣ **асп** ва **ҳамсоя**, ки сирф тоҷикианд, дар нутқи махсусан намояндагони калонсоли лаҳҷаҳои мазкур бо овозҳои (ع) ва (ح), ба гунаи **εasp** ва **hamsoja** ба мушоҳида гирифта шудаанд.

Дар бораи таъсири забони арабӣ ба тоҷикӣ (форсии дарӣ) дар адабиёти илмӣ чи дар асоси маводи осори классикӣ ва чи дар заминаи маводи имрӯза маълумоти зиёде дарҷ гардидааст. Муҳаққикон на фақат аз иқтибоси ҳазорон калимаву таркибҳои арабӣ ёдовар шудаанд, балки аз нуфузи унсурҳои сарфу наҳви арабӣ дар низоми грамматикӣ забони тоҷикӣ низ суҳан рондаанд. Аз ҷумла, нишонаи чинсият бо аломати «-а»

(шоир-шоира, адиб-адиба, муаллим-муаллима); чамъбандӣ бо пасванди «-от//-ёт» (нукта-нукот, дараҷа-дараҷот); чамъи мукассир (шикаста) (хабар-ахбор, оқил-уқало, адиб-удабо, шоир-шуаро) ва монанди инҳо, ки барои забони тоҷикӣ таърихану табиатан хос набуданд, ҳамчун иқтибоси айни таъбир мешаванд.

Ҳатто пасванди «-а» ҳамчун нишонаи ҷинсияти занона ва «-от//-ёт» ба сифати аломати чамъ ба калимаҳои сирф тоҷикӣ ҳам илҳок шудаанд: **Фирӯз-Фирӯза, Нигин-Нигина, Хуршед-Хуршеда** (номҳои ашхос), супориш-супоришот, озмоиш-озмоишот, деҳ-деҳот ва монанди инҳо.

Муҳаққиқ Исмонов К. аз ин бештар нақши ҳолатҳо ва ё эъроби (падеҷҳои) арабиро дар забони тоҷикӣ ҷуста, чунин навиштааст: «Хусусияти калимаҳои иқтибосӣ дар забонҳои дигар дар он аст, ки онҳо дар забони иқтибосгиранда аломатҳои фарқкунандаи худро ба нишон мегузоранд» [5,17]. Ба қавли ӯ номҳои ашхос, ба монанди Шамсулло, Қудратулло, Абдулқуддус ва ғайра дар ҳолати «рафъ» (именительный падеж)-и арабӣ қарор доранд. Ҳамчунин калимаҳои **тамоман, фавран, қаблан, абадан, баъзан, сахван, маҷбуран, тасодуфан** ва амсоли инҳо, ки дар забони тоҷикӣ ҳамчун зарф шинохта шудаанд, бо нишонаи падеҷии худ пасванди (танвини) **-ан** иқтибос шудаанд.

Агар айнан риоя шудани чанде нишонаҳои қоидаҳои забони арабӣ дар забони тоҷикӣ дар заминаи ҳам динию ва ҳам фарҳангӣ сураат гирифта бошад, пайдо гардидани баъзе аломатҳои талаффузию грамматикӣ забони русӣ бештар ба заминаи сиёсӣ алоқаманд мебошад. Забони русӣ ҳам мисли забони арабӣ дар нисбати забони тоҷикӣ дар як марҳилаи муайян нақши катализаториро бозид, яъне дар баробари қарз додани ҳазорон ба ном «вожаҳои русӣ-интернатсионālӣ» забони тоҷикиро ба айнан қабул кардани баъзе нишонаҳои овозию грамматикӣ водор намуд. Дар ҳайати овозу ҳарфҳои забони тоҷикӣ пайдо шудани ҳарфҳои **ц, щ, ы**, аломати ҷудои **ъ** нишонаи ҷинсияти занона бо пасванди «-а» (комсомол-комсомолка) ё тариқи тарҷумаи тахтуллафзӣ (колхозчӣ-колхозчизан) аз ҳамин қабиланд.

Ҳамин тавр, ба сабаби тақлиди иқтибоси унсурҳои забони арабию русӣ дар низомии забони тоҷикӣ низ нишонаҳои ҷинсияту падеҷӣ зухур кардаанд. Вале ин нишонаҳо ҳаргиз мафҳуми категорияро ифода карда наметавонанд, зеро ин категорияҳо барои забони тоҷикӣ бегонаанд.

Бо ҳамаи ин, ҳанӯз дар марҳилаҳои, ки забони арабӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳангию илмӣ ва сиёсату дин пешдастӣ дошт, забони тоҷикӣ аз ҳуқуқи худ низ истифода карда тавонист. Ин раванд аз эҷод ва корбасти нахустин истилоҳоти сирф тоҷикӣ (дарии порсӣ) дар муқобили истилоҳоти араб оғоз ёфт. Чун забони тоҷикӣ бо номи «дарӣ»

ё «порсии дарӣ» дар асрҳои IX-X дар назму наср ҷойи арабиرو пурра гирифта, шухрати оламгир пайдо кард, дар илм ҳам тадричан ба чунин мақом наздик омад. Донишмандони форсизабон бо дарки амики эҳсооти миллӣ дар таҳдоби забони илмии форсии тоҷикӣ хиштҳои аввалинро гузоштанд.

Яке аз ин алломаҳо Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино буд, ки ӯ на фақат «Донишнома» ва рисолаи «Таксими улуми ақлия» барин асарҳои худро ба забони тоҷикӣ навишта, кудрати ин забонро дар офаридани асарҳои илмӣ намоиш дод, балки дар бисёр бобатҳо аз иқтибоси айнии истилоҳоти арабӣ даст кашида, дар муқобили онҳо вожаҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ро сохт. Арабшиноси маъруфи тоҷик профессор С.Сулаймонов дар рисолаи доктории худ, ки ба таҳқиқи истилоҳоти фалсафавии Ибни Сино бахшида шудааст, силсилаи истилоҳоти навсохти тоҷикӣ (форсӣ)-ро, ки дар заминаи тарҷумаи тахтуллафз (калка) ба вучуд омада, дар «Донишнома» қорбасти шудаанд, ба ду гурӯҳ ҷудо кардааст: 1) истилоҳоти сода: **дониш** (илм), **куниш** (фёъл), **ҷон** (нафс), **тан** (бадан), **канора** (тараф), **ном** (исм), **пора** (чузъ), **чанд** (камм) ва ғайра. 2) истилоҳоти сохта: **чунбанда** (мутахаррик), **чунбиш** (ҳаракат), **гардонанда** (муғайир), **омезиш** (таркиб), **отапӣ** (норишта), **обӣ** (моийа), **қунанда** (фаъил), **орамида** (сокин) ва м. инҳо [12,46].

Ин ташаббус, ки минбаъд дар асарҳои Абӯрайҳони Берунӣ, Носири Хусрав ва бисёр саромадони илму адаби тоҷик тақвия ва идома ёфт, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки гузаштагони мо ҳанӯз дар марҳилаҳои аввали ташаккули илми тоҷику форс имконият ва ҳуқуқи забони хешро ба мадди аввал гузоштаанд.

Умри иқтибос ҳар чи қадар тӯлонӣ ва қадимӣ бошад, он ҳамон қадар ба қонуну ҳодисаҳои забони иқтибосгиранда мутобиқ мешавад ва ба захираи умумии ин забон ворид мешавад. В.С.Расторгуева бисёр калимаҳои арабиро, ки дар таркиби луғати забони тоҷикӣ қадимтаранд, дар қатори калимаҳои асли ба фонди умумии тоҷикӣ мансуб донистааст [11,149].

Дар ҳақиқат, садҳо калимаи иқтибосии арабӣ мисли вожаҳои тоҷикиасл(даст, сар, пой, чашм; сиёҳ, сафед; ман, ту, вай,; ду, се, чор; дидан, хӯрдан, рафтган ва ғайра) дар калимасозӣ фаъол буда, сарчашмаи тақмили таркиби луғати забони тоҷикӣ шудаанд. Профессор Т. Бердиева, ки дар таҳқиқи иқтибосоти арабӣ саҳми зиёде дорад, танҳо бо чузъи «соҳиб» (صاحب) зиёда аз 52 калимаи навро қайд намудааст: **соҳибқадл**, **соҳибҷамол**, **соҳибхирад**, **соҳибтаҷриба**, **соҳибзаковат**, **соҳибдил**, **соҳибкор** ва ғайра [1].

Дар мисоли иқтибосоти арабӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки натавонанд вожаҳои иқтибосӣ аз маъноии аслии худ дур мешаванд (масалан, калимаи «мактаб» дар арабӣ маъноии китобхонаро дошта бошад, дар тоҷикӣ макони таълимиро ифода менамояд) ва дар калимасозии забони иқтибосгирифта ҷабрҳои мегарданд, балки унсурҳои грамматикӣ (дастурии) забони иқтибосдода (ё бо истилоҳи имрӯза «донор») низ бо мурури замон моҳияти худро суст мекунанд. Мисоли ин раванд ҷамъбандии арабӣ бо пасванди **–от(ёт)** ва ҷамъи **мукассар** (шикаста) мебошад, ки дар забони тоҷикӣ на ҳамеша риоя мешаванд.

Классикони мо ҳарчанд ки дар риояи қоидаҳои ҷамъбандии забони арабӣ саҳтгир буданд, бо вучуди ин, аз суст шудани моҳияти грамматикӣ ҷамъбандиҳои арабӣ сарфи назар карда натавониста, ҷамъҳои мукассарро бо илова кардани пасвандҳои тоҷикӣ (форсии) **–хо** ва **–он** дубора ҷамъ бастанд.

Раванди ин ҳодисаро донишманди эронӣ Забехуллоҳ Сафо мавриди таҳлил қарор дода, чунин навиштааст: «Устодони забони форсӣ дергоҳ ҳар луғати арабиро меҳостанд ба сурати ҷамъ ба кор баранд, онро ба қоидаи забонашон ҷамъ мебастанд. Масалан, ҷамъи «шоир»-ро **шоирон** ва ҷамъи «ҳаким»-ро **ҳокимон** ва ҷамъи «зоир»-ро **зоирон** ва назоири инҳо меоваранд ва ҳатто агар калимаи арабӣ ба аломати ҷамъ ба форсӣ ояд ва ба маъноии муфрад ба кор буд, дар мавқеа, ки меҳостанд дубора ба сурати ҷамъ истифода кунанд, аломати ҷамъи форсиро мучаддадан бар он меафзуданд. Монанди **алқонҳо**, **маониҳо**, **аҷойибҳо**, **авониҳо**, **абдолон**, **ҳурон**, **манозилҳо**, **макоримҳо** ва ғайра [4, 26-27]. Барои тасдиқи ин андеша аз осори классикон намунаҳо меоварем:

Зи **алвонҳо**, ки хондӣ гирди хонаш,
Надонист, чӣ бурдӣ меҳмонаш (Низомӣ).
Ҷамчу **абдолон** дар савмиаҳо,
Кунад аз ҳарчи ҳаром аст, ҳазар (Саъдӣ).
Баҳоимон дар рукӯянду одамӣ ба қиём,
Нишаста кӯҳ ба ташаҳҳуд, ба сачда дар ашҷор (Фарруҳӣ).
Мар туро **муъҷизотҳои** қавист,
Зери шамшери тезу зери қасаб (Фарруҳӣ).
Ман **маониҳои** ўро ёвари дониш кунам,
Гар кунад баҳти ту, шоҳо, хотирашро ёварӣ (Асадӣ).
Биёбон дар наварду кӯҳ бигзор,
Манозилҳо бикӯбу роҳ бигил (Азракӣ).
Макоримҳо ба аҳди ту гирифтааст истиқоматҳо,
Ки бошад истиқоматҳои киштиҳо ба лангарҳо.
Баҳори нусрату маҷдиву ахлоқат **раёҳинҳо**,
Биҳишти ҳикмати вучудеву ангуштонат қавсарҳо. (Манучехрӣ).

Хисорҳое бар амсолҳои миноранг,
Ирам наянду чудо ҳар яке ирамхирад (Унсурӣ).
Ҳаво пур аз ибораҳои муаллақ,
Замин пур аз бечодаҳои муасфир.
Яке аз аламҳои гулгун мунаққаш,
Яке аз нуқатҳои заррин муначҷар (Амъаки Бухорӣ).

Қисми ин намунаҳо, ки аз мақолаи номбурдаи Забехуллоҳ Сафо гирифта шудаанд [4, 35], аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки мавридҳои шикастани қоидаҳои чамъбандии арабӣ танҳо ҳодисаи имрӯза набуда, балки он таърихи тӯлонӣ доштааст. Оё инро нуқси забони осори гузаштагон ҳисоб кард, ки қоидаи чамъбандии забони арабиро вайрон кардаанд? Ба андешаи мо, албатта не, зеро классикони мо забони арабӣ ва қоидаву қонунҳои онро хуб медонистанд ва агар зарурат шавад, дар мавқеаш устодона қор мефармуданд.

Аммо назари олимони шарқшиноси рус дар ин масъала якранг нест. Чунончи, Л.И.Жирков навиштааст, ки «Шакли чамъи муқассари арабӣ, ки дар забони форсӣ ҳамчунин баъзан ин анҷомаро (пасванди ҳоро—Ғ.Ч) қабул кардааст, бо ҳамин гӯё маънии чамъи дубораро ба вучуд меоварад» [3, 91]. Лекин олими дигар Н.Березин дар забони форсӣ баъзан бо «ҳо» чамъшавии шаклҳои чамъи арабиро ғайритабӣӣ ва нодуруст мешуморад. Ӯ навиштааст: «Баъзан дар забони форсӣ ба чамъи арабӣ нодуруст анҷомаи чамъи форсӣ, масалан, калимаи муфради «айб»-ро, ки чамъаш «уюб» мешавад, ба «уюбҳо» гардониданд» [2, 136].

Профессор О.Чалолов дар китоби худ «Категорияи чамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷик», ки иқтибосҳои мазкур аз он гирифта шудаанд, назари хешро ин тавр баён кардааст: «Баръакс дар забони тоҷикӣ шумораи зиёди калима ва шаклҳои морфологии арабӣ аз истеъмол хориҷ гардида, як қисми онҳо калимаҳои архаистӣ шудаанд ва як гурӯҳи онҳо семантикашонро тағйир додаанд» [14, 99].

Забехуллоҳ Сафо ба шахсоне, ки ҳодисаи фавқро нуқси забонӣ мешуморанд, ишора карда навиштааст: «Қасоне, ки имрӯз дар давраи бозгашти суннатҳои фаромӯшшудаи эронӣ дар эҳёи суннатҳои дигарон ва забони дигарон дар миёни мо -- форсизабонон кӯшиш мекунанд, ба манзалаи қасоне ҳастанд, ки хармуҳра ба бозори гавҳариён бибаранд ва дар асолати онҳо исрор варзанд. Ишон, дар назари ман, мудофиони забони бегона ҳастанд, на муҳофизони забони порсӣ» [4, 17].

Ба андешаи мо, ду ҳолат ниёгони моро водор менамуд, ки қоидаҳои чорӣ чамъи арабиро сарфи назар кунанд: 1) эҳсоси равонӣ, яъне худшиносӣ ва афзалият додан ба воситаи тарзҳои чамъбандии забони модарӣ хеш; 2) сусти шудани моҳияти грамматикӣ чамъи арабӣ дар тоҷикӣ, ки бештар заминаи омиёна дошт.

Боз ҳақ ба ҷониби Забехуллоҳ Сафо аст, ки навиштааст: «Ман инҳоро намедонам, вале инро медонам ва метавонам ба сароҳат бигӯям, ки ниёғони мо барои роҳ додани луғатҳои бегона ба забони худ мизонҳо ва микёсҳои дар даст доштан ва руҳи забони форсӣ ҳам ононро ба итоат аз он микёсҳо ва мизонҳо во медошт» [4, 30-31].

Дар маънидоди унсурҳои иқтибосӣ на аз нигоҳи манфиати забони иқтибосдиханда (донор), балки аз нуктаи назари манфиати забони иқтибосгиранда бояд баҳо доду муҳокима ронд.

Табиист, ки бисёр луғатҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ ва ҳамчунин форсӣ маънии худро тағйир додаанд, ҳатто баъзе аз онҳо маънои акси арабиро ифода менамоянд. Забехуллоҳ Сафо вожаҳои **раъно** ва **таҷлил**-ро мисол меорад, ки аввалӣ дар арабӣ ба маънои «худписанд» ва «аҳмак» роиҷ буда, дар форсӣ (тоҷикӣ) маънои «зебо», «ҳикмат»-ро ифода менамояд. Калимаи «таҷлил» бошад, дар арабӣ «чул гузаронидан бар аспу сутур», вале дар форсӣ (тоҷикӣ) ба маънои «бузургдошт» мустаъмал гардидааст» [4, 20]. Ин гуна мисолҳоро дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ҳам пайдо кардан мумкин аст. Чунончи, калимаи «ғайор» дар асл маънои «ғайратманд»-ро дорад, аммо дар лаҳҷаи Конибодом маънои «бахил» ва «ҳасудҳор» корбаст мешавад. Ё худ калимаи «қотил», ки дар арабӣ маънои «кушанда», «қатлкунанда»-ро дорад, дар қисман лаҳҷаҳои Рашт шахси «моҳир», «корчаллон», «гулдаст»-ро меғӯянд [13,393]. Имрӯз дар навишту гуфтор калимаҳои **талабот**, **ашё**, **адабиёт**, **маълумот**, **ахборот**, **ҳайвонот**, **акрабо**, **атроф**, **ашроф**, **уламо**, **аззо** ва монанди инҳо, ки аз нигоҳи грамматикаи забони арабӣ шакли ҷамъ ҳисоб меёбанд, дар забони мо ҳамчун танҳо тасаввур гардида, бо пасвандҳои **ҳо** ё **-он(-ён)** дубора шакли ҷамъ мегиранд, ба монанди **адабиётҳо**, **маълумотҳо**, **ҳайвонотҳо**, **акрабоҳо**, **атрофҳо** (дар гуфтор), **уламоҳо**, **ашрофон** ва ғайра.

Баъзеҳо ин равандро ғалат ва манфӣ арзёбӣ мекунанд ва иддао менамоянд, ки ҷамъи арабиро дубора ҷамъ бастан маънӣ надорад. Агар тағйир ёфтани маънои дахҳо ва ҳатто садҳо воҳиди луғвӣ забони арабиро дар тоҷикӣ, махсусан дар лаҳҷаҳои он, аз як тараф ҳамчун исм тасаввур гардидани масдари сифатҳои доимии арабӣ ва дигар иқтибосоти арабиро аз ҷониби дигар, ба мадди назар гирем, пас бо пасвандҳои тоҷикӣ дубора ҷамъ баста шудани ҷамъи арабӣ ҳам раванди табиӣ ба шумор меравад, яъне ин ҳодиса ҳам як далели ба қонунҳои дохилии забони иқтибосгиранда мувофиқ шудани унсурҳои забони иқтибосдиханда (донор) мебошад.

Дар қабули унсурҳои иқтибосӣ нисбат ба ҳифзи ҳуқуқ ва риояи қонуну қоидаҳои дохилии худ «садоқат»-и шакли гуфторӣ ва лаҳҷаҳои забони иқтибосгиранда бештар зоҳир мешавад. Шакли адабӣ-хаттии

забони иқтибосгиранда то андозае хусусияти муросокорӣ дорад ва тахти таъсири омилҳои субъективию объективӣ, ки аз баъзеи онҳо дар ҷавҳи ишора рафт, айнан қабул кардани унсурҳои забони дигарро имконпазир мешуморад ва то ҷойе онҳоро ба меъёр мебарорад. Аммо шакли гуфторӣ аз бисёр ҷоидаҳои оғозӣ, луғавӣ ва грамматикӣ забони иқтибосдиҳанда сарфи назар мекунад, балки онҳоро ба эътибор намегирад. Аз ҷумла, доираи ҷамъи мукассари арабӣ, баръакси забони китобӣ дар забони гуфторӣ ниҳоят маҳдуд буда, бештари шаклҳои танҳои арабӣ (шеър, фикр, шахс ва ғ.) бо пасвандҳои тоҷикӣ ҷамъ бафта мешаванд: **шеърҳо, фикрҳо, шахсҳо** ва ғ. Ё худ ҳамон шаклҳои ҷамъи арабӣ, ки бо пасвандҳои **–от** (-ёт); **–ат**(-ят) сурат мегиранд, маҳз дар шакли гуфторӣ забони тоҷикӣ ва шоҳаҳои лаҳҷавӣ он бо пасвандҳои тоҷикӣ дубора намуди ҷамъулҷамъро мегиранд: **ахборото, маълумото, адабиёто** ва ғ.

Дар забон қонуне мавҷуд аст, ки онро «сарфаи забон» меноманд. Забон ҳамеша майли мухтасару кӯтоҳбаёнӣ дорад. Агар маъно барои ғӯяндаву шунаванда фаҳмо бошад, калима, таркибу ибора ва ҳатто ҷумлаҳо ихтисор карда мешаванд. Ин қонун махсусан дар шакли гуфторӣ забон бештар мақом дорад, ки аз амали он унсурҳои иқтибосӣ низ истисно нестанд. Калимаҳои мураккаби арабӣ, ки бо артикли «ал» сурат меёбанд, дар исмҳои тоҷикӣ ба сурати содаву рехта, яъне бо фурӯгузор шудани артикл ба расмият даромадаанд: Абдурасул <Абду-ал-расул, Абдуҳамид<Абду-ал-хамид; Абдуаҳад<Абду-ал-аҳад ва монанди инҳо. Дар тоҷикӣ номи шахсони зиёде мавҷуданд, ки бо ҷузъи «Муҳаммад» сурат мебаранд. Бо ҳамаи он ки мардуми мо ба пайғамбари худ эътиқоди азалии доранд, бо вучуди ин, ҷузъи «Муҳаммад» дар номгузорӣ хеле кӯтоҳ мешавад. Дар «Фарҳанги номҳои тоҷикӣ» (Душанбе, 2000) ин ихтисорот дар ду шакл сабт шудааст: а) бо таркиби овозҳои ма, мад, мама. Манзар: < Муҳаммадназар, Маюнус< Муҳаммадюнус, Маносир < Муҳаммадносир, Мадалӣ < Муҳаммадалӣ, Мамадназар < Муҳаммадназар, Мадориф < Муҳаммадориф, Мадиброҳим < Муҳаммадibroҳим ва ғ.; б) дар охири ном бо таркиби овозҳои **мат**, **мамад**: Ниёзмат < Ниёзмуҳаммад, Нодирмат < Нодирмуҳаммад, Дӯстмамад < Дӯстмуҳаммад» ва монанди инҳо.

Ҳарчанд ки бештари ҷузъҳои ин қабил номҳо аз калимаҳои иқтибосӣ арабӣ таркиб ёфтаанд, вале онҳо дар қолаби калимасозии тоҷикӣ рехта шудаанд. Бо вучуди ин, ихтисори номҳои нави болоро ҳамчун меъёр қабул кардан мумкин нест. Мутаассифона, дар асноди шахрвандӣ дар собиқ ба сабти номҳои шахсҳо аз мавқеъи шакли гуфторӣ забон муносибат мешуд. Ҳарчанд ки дар ин бобат манфиат ва талаботи қоидаву қонунҳои дохилии шакли гуфторӣ ба инобат гирифта шудааст,

вале дар сабти номҳо бояд меъёрҳои анъанавии шакли адабии забон асос қарор гирад, яъне ба сурати Ниёзмӯҳаммад (на Ниёзмат), Дадомӯҳаммад (на Дадомат), Ҳикматуллоҳ (на Ҳикматуло) ва ғайра.

Мо дар ин ҷо барои кашол надодани суҳан аз хусуси мувофиқату мутобиқати таркибҳои овозҳои калимаҳои иқтибосии арабӣ бо ин ё он овози забони тоҷикӣ сарфи назар мекунем, зеро ин масъала дар мисоли муқоисаи чанде воҳидҳои луғавӣ дар китобҳои профессор Х. Мачидов дақиқан мавриди чашмандозӣ қарор гирифтааст. Аз тарафи дигар, дар робита ба шакли гуфторӣ ва шоҳаҳои лаҳҷавии он масъалаи мазкур дар тадқиқотҳои аксари лаҳҷашиносон, хусусан дар ҷилди якуми китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» муфассал тавзеҳ ёфтааст [9, 75-80]. Азбаски ҳар лаҳҷа калимаҳои арабии иқтибосиро мувофиқи қоидаву қонунҳои худ «ҳазм» кардааст, бинобар он дар ин бобат умумияти ягонро ҷустан душвор аст.

Чи тавре ки дар ғавқ ишора рафт, забони тоҷикӣ баъди зиёда аз ҳазор сол бо забони абарқудрати дигар-русӣ рӯ ба рӯ гардид. Ҳарчанд ки дар таркиби луғати забони тоҷикӣ пайдо шудани иқтибосоти русӣ аз нимаи дуҷуми асри XIX шурӯъ гардидааст, вале он вақт иқтибосгирӣ дар ҷорҷӯбаи табиати забони тоҷикӣ сурат мегирифт. Аммо баъди Инқилоби Октябр бо сабабҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, ки дар ин ҷо шарҳи онҳоро зиёдатӣ мешуморем, сели калимаҳои русӣ ба таркиби луғати забони тоҷикӣ фуру рехт.

Ҳарчанд ки ҳамаи калимаҳое, ки аз рӯйи зарурат ва ё тақозои сиёсату замон ба забони адабӣ ва шакли гуфтории тоҷикӣ дохил шуда, ранги умумиистеъмоли гирифтаанд, бо вучуди ин, дар қорбурди иқтибосоти русӣ байни забони адабӣ ва гуфторӣ тафовутҳои муайян ба назар мерасанд.

1. Забони адабӣ аксарияти унсурҳои луғавии забони русӣ ва европоишмҳоро айнан ва бе тағйироти овозӣ қабул карда бошад, шакли гуфтории забони тоҷикӣ ва шоҳаҳои лаҳҷавии он калимаҳои русиро мувофиқи қоидаҳои фонетикии худ пазируфтаанд: **тирактир** ё **тирактур** (<трактор), **қалхоз** ё **қалхуз/қалҳуз** (<колхоз), **самалиёт** ё **самалот** (<самолёт), **таралабус** ё **тирилобус** (<троллейбус) ва монанди инҳо.

2. Дар шакли гуфторӣ, аз ҷумла шоҳаҳои лаҳҷавии он чанде калимаи русӣ маънои духӯра пайдо кардаанд. Ҷунончи, воҳиди луғавии **райком** ё **райкум** (<районный комитет) бо ду маъно дар истеъмол мавқеъ пайдо кардааст: 1) ниҳоди ҳизбӣ, яъне қумитаи райони ҳизбӣ; 2) қотиби аввали қумитаи ҳизби район. Мисли ҳамин калимаи **бригадир** (<бригадир) низ ду маъно гирифтааст: 1) сарқор ё сарвари дастаи қолхозчиёну қорқарон; 2) дастаи қорқарон ва ғайра. Калимаи **пасачир** (<посажир) бақаркси маънои русиаш, яъне «қусоқир» «сақарқунанда» дар забони

гуфтори тоҷикӣ ба маънои воситаи нақлиёт (автобус) фаҳмида мешавад.

3. Дар забони гуфтори тоҷикӣ як силсила калимаҳои русие истифода мешаванд, ки хосияти вулгарӣ ва паразитӣ дошта, аз мавқеи забони адабии тоҷикӣ берунанд. Мисли **тулка** ё **тулка** (только), **вабще** ё **вообщем** (вообще), **сапсем** ё **сапсим** (совсем), **пирама** (прямо) ва ғайра. Ҳамчунин дар забони гуфтори тоҷикӣ як гурӯҳи феълҳои таркибие низ мавриди истифодаанд, ки чӯзҳои номии онҳо аз калимаҳои русӣ иборатанд. Мисли **мушайт** (<мешать) **кардан**, халал расондан, **пирагул** (<прогул) **кардан**, дер мондан, наомадан, **ремонт** (ремонт) **кардан**, таъмир кардан, **апазал** (апаздать) **кардан**, дер мондан, дарёб накардан ва ғайра.

Агар шакли гуфтори забон ва, алалхусус шоҳаҳои лаҳҷавии он, дар муносибат ба унсурҳои иқтибосӣ як навъ «соҳибхитӣ» зоҳир намуда, қоидаҳои худро дар сари онҳо татбиқ карда тавонад, вале забони адабӣ на ҳама вақт аз чунин имтиёзҳои худ истифода мекунад. Ин аст, ки дар қорбурди унсурҳои иқтибосӣ дар доираи забони адабиямон нобасомониҳо ба назар мерасанд.

Профессор Ҳ.Мачидов дар қабули калимаҳои хориҷӣ, аз ҷумла иқтибосоти русӣ ва аврупоӣ татбиқи қонунҳои забони тоҷикиро ҳатмӣ ҳисобида, навиштааст: «Роҳи наҷот аз ин нобасомониҳо шояд дар ҳамин бошад, ки калимаҳои аврупоии чи ба воситаи русӣ ва чи бо роҳҳои мухталифи шарқ воридшуда, мутобиқи меъёрҳои худ забони тоҷикӣ тағйир дода шуда, бо калимҳои худӣ ҳамранг гардонида шудаанд» [6, 43].

Принсипи асосии ҳифзи ҳуқуқи забони иқтибосгиранда (ретсипиент) ҳамин аст, вале дар ҳоле ки имрӯз баъзе забоншиносон бо баҳонаи «меъёри классикӣ» меҳоянд мавқеҳои талаффуз ва имлоро дар асоси лаҳҷаҳои худ таҷдиди назар қарор диҳанд, дар доираи забони адабӣ барои калимаҳои иқтибосӣ тағйироти ягонро, ки барои ҳама ҳатмӣ бошад, муқаррар кардан душвор аст.

Китобнома:

1. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. Қалимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ / Т. Бердиева.-Душанбе, 1991. -128 с.
2. Березин Н. Грамматика персидского языка / Н.Березин. 1853.
3. Жирков Л.И. Персидский язык / Жирков. Л.И., 1927.
4. Забехуллоҳ Сафо. Мероси Фирдавӣ (бахсе дар бораи асл ва маншаи забони порсӣ ва вазоифи мо дар нигоҳдошт ва таҳзиби он). Маҷаллаи «Талаш», шумораи дувоздаҳум, шаҳривар ва меҳри соли 1347 ҳиҷрӣ (1969 мелодӣ).

5. Исмонов К.Б. Лексико-грамматические оттенки «и-раба» в таджикском языке. Автореф. дис-ции канд. Наук // Исмонов К.Б. .- Душанбе, 2013.
6. Мачидов Ҳомид. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ . Душанбе, 2007.с-132; Боз аз ӯ: Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ (мақолаҳои мунтахаб). Душанбе, 2014.
7. Назар ба қайди Маликушшуаро Баҳор қисмати шимолу шарқии забони паҳлавиро, ки ҳоси мардуми Озарбойҷону Хуросони Ҳомия (Нишопур, Машҳади Сарахс, Гургон, деҳистони Ҳирот, Марв) будааст, «паҳлавии ашқонӣ» ё «портӣ» меғуфтаанд. Муҳаммадтақии Баҳор. Сабкшиносӣ. ҷ.1. -Муассисаи интишороти «Амири кабир», -Техрон, 1384 ҳ.
8. Наджотов Абдулмута Абдулқосимович. Таджикско-персидские заимствования в сочинениях по арабскому языкознанию (на основе книги Ас-Суюти «Алмузхир»). Автореф. канд. дисс-ции // Наджотов Абдулмута Абдулқосимович.- Душанбе, 2011.
9. Неменова Р.Л, Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика). Ҷ.1 / Р.Л. Неменова, Ғ.Ҷӯраев.- Дониш, 1980.
10. Оранский И.М.Иранские языки / И.М.Оранский.- М.:1963.
11. Расторгуева В..С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Расторгуева.- Наука, М., 1964, С.149
12. Сулаймонов С. Становление арабской и таджикской философской терминологии (на базе философского наследия Ибн Сины). Автореф. дис-ции. докт. Наук // С. Сулаймонов.- Душанбе, 1997.
13. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. «Пайванд», Душанбе, 2012.
14. Ҷалолов О.Ҷ. Категориҳои ҷамъ ва баъзе масъалаҳои забони ҳозираи тоҷик / Ҷалолов О.Ҷ.- Нашр. АФ РСС Тоҷикистон, Сталинобод, 1961.

ИҚТИБОС ВА ҲУҚУҚИ ЗАБОН

Додугирифтӣ забонҳо ҳодисаи табиӣ ва бебаҳс аст. Дар дунё забоне нест, ки аз забони дигар иқтибос нагирифта ва ё надода бошад. Аммо ҳар забон метавонад унсурҳои иқтибосиро мувофиқан ба табиат ва қонуну қоидаҳои худ истифода намояд, ин ҳуқуқи он аст. Вале аз ин ҳуқуқ забонҳо нобаробар истифода мекунанд. Агар баъзе забонҳо дар истифодаи унсурҳои иқтибосӣ ҳуқуқи худро пурра риоя кунанд, забонҳои дигар аз он ба таври нисбӣ истифода мекунанд. Дар муносибати забони тоҷикӣ бо арабию русӣ мавриди сонӣ ба мушоҳида расидааст, ки сабабҳои сиёсӣ иҷтимоӣ равоии он дар мақолаи мавриди назар баён гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: забон, иктибос, донор, реципиент, қонунҳои дохилӣ, забони адабӣ.

ЗАИМСТОВОВАНИЕ И ПРАВО ЯЗЫКА

Заимствование языков – это естественное и закономерное явление. Во всём мире нет не одного языка, который не заимствовал бы слова из других языков или сам выступил в роли языка – донора. Любой язык – реципиент или права использовать заимствования в соответствии со своей спецификой и структурой. Но это право разными языками реализуется поразному. Если отдельные языки в процессе заимствования полностью соблюдают это правило, то другие языки, - в относительной степени. В статье отличается, в отношениях между таджикским и арабским и русским языками выявлены причины этого явления, включая общественно – политические.

Ключевые слова: язык заимствование, донор, реципиент, внутренние, законы, литературный язык.

BORROWING AND THE RIGHTS OF LANGUAGE

Reprehension of languages – is phenomenal and tragical phenomenon. There are not any languages, which weren't extradited or given as extradited. At the same time every can use the quotes depending on the nature and rights. That is true. These rights are not accurate. If some of the languages within its dictionary, the other one uses them in different ways. In the article we described using of Arabic and Russian words in Tajik language has socio-political reasons.

Keywords: language, quote, donor, rethinking, internal right, literary language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гаффор Ҷӯраев – сарҳодими илмии шуъбаи забон ва шевашиносии муқоисавии Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, доктори илми филология, профессор, тел.: + 992 90 980 80 15.

Сведения об авторе: Джураев Гафар – главный научный сотрудник Отдела языка и сопоставительной диалектологии Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, доктор филологических наук, профессор, тел.: + 992 90 980 80 15.

Information about the author: Jurayev Gafar is the Chief researcher of Department of language and comparative dialectology of Institute of languages and literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Philology, Professor, Ph.: + 992 90 980 80 15.

БАҲСИ АТРОФИ МАСОИЛИ ҲУСНИ КАЛОМ

Ваҳҳобов Т.

ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров

Дар таърихи баъдиинқилобии фарҳангу тамаддуни тоҷик ҳаллу фасли масоили маданияти нутқ, маданияти сухан, ҳусни калом, ҳусни сухан, сухандонию суханронӣ ва амсоли онҳо мақому мавқеи хосаро касб намуда, баҳси атрофи онҳо дар давраи тавсеа ва таъмими забони тоҷикӣ, бавежа забони адабӣ ва шакли гуфтугӯию шифоҳии он дар соҳаҳои гуногуни истифодаи ин забон хеле густурда ва баъзан тезу тунд арзи вучуд кардааст. Умуман, масъалаи ҳусни сухан аз оғози ташаккули забони адабиамон, ки таърихи дарозии беш аз сенздаҳасра дорад, ҳамеша мавриди назар ва баррасии олимону адибони гузаштаю имрӯзаи мо қарор доштанд, ки бархӯрди онҳо дар либосу қолабҳои гуногун нигоштаю пероста шудаанд ва ин таҳқиқоти доманадорро ба худ нигарон аст. Асри ХХ низ аз ин раванд ва бархӯрди соҳибони забону зиёӣони он оӣ набудааст. Муносибати аҳли илм ва адаб нисбати таҳаввулот ва тағйироти паҳлуҳои муайяни забони адабии хеш дар ин давра шоистаи омӯзиш буда, нашру таъби он осор боиси пешгирию ислохи бисёр падидаҳои номатлуб дар раванди такмилу тағйири забони адабӣ арзёби мегардад.

Қобили зикр аст, ки баъди Инқилоби Шӯравӣ ва таъсиси Ҷумҳурии худмухтори Тоҷикистон (соли 1924) масъалаҳои муҳими рушду такомули марбути забони тоҷикӣ ба майдони баҳс кашида шуданд, ки тақдирӣ минбаъдаи истиқлоли комили мардуми тоҷик ба онҳо робитаи қавӣ доштанд. Ин масоил пеш аз ҳама собит намудани истиқлолияти забони тоҷикӣ ва дорои таърихи дарозии беш аз ҳазорсола будани забони тоҷикии адабӣ, ба маснади забони давлатӣ аз нав муқаррар намудани он, ба дараҷаи забони серсоҳа расондану иртиқоъ бахшидан, инчунин вобаста ба шароити нави иҷтимоӣ муайян кардани раванди инкишофи он маҳсуб меёфтанд.

Дар осори таҳқиқотии забоншиносии тоҷик, ки то имрӯз ба таъб расидаанд, давраи баъдиинқилобии амалкарди забони тоҷикиро ба раванди демократикунонӣ ё бо таъбири худӣ – соддакунии забонамон номгузорӣ менамоянд ва собит месозанд, ки чунин ибтикор аз устод С.Айнӣ оғоз мегирад ва ҳатто иддае аз муҳаққиқон устод С.Айниро асосгузори забони адабии ҳозираи тоҷикӣ унвон медиҳанд, ки атрофи ин афкор бархӯрди воҳид вучуд надорад. Ба аҳли таҳқиқ возеҳ аст, ки

ақидаи асосгузори забони адабии ҳозираи тоҷикӣ эътироф кардани устод С.Айнӣ аввалин маротиба соли 1935 аз ҷониби Б.Ҳочизода пешниҳод гардида буд [21, 6]. Баъдтар бо таъсири назарияи забоншиносони рус, махсусан академик В.В.Виноградов, ки А.С.Пушкинро асосгузори забони адабии ҳозираи русӣ эътироф намуда буданд, дар асарҳои таҳқиқотии забоншиносону адабиётшиносони тоҷик оид ба осори устод С.Айнӣ ин мавзӯ ба амри «анъана» даромад. Устод Айниро олимони маъруф И.С.Брагинский, А.З.Розенфелд, А.О.Каримова, Раҳим Ҳошим, А.Сайфуллоев, Р.Ғаффоров ва дигарон низ «асосгузори забони адабии ҳозираи тоҷик», «асосгузори забони адабии миллии тоҷик», «асосгузори нормаҳои забони адабии миллии тоҷик» ном бурдаанд ва то имрӯз ин ақида дар гардиш аст. Бамаврид аст тазаккур намоем, ки яке аз олимони варзида Н.Маъсумӣ ханӯз соли 1953 дар рисолаи номзадии ҳеш мавқеи И.С.Брагинскийро ба зери танқид гирифта буд, ки мавсуф устод С.Айниро асосгузори забони адабии ҳозираи тоҷик муаррифӣ мекард. Ба фикри Н.Маъсумӣ, «С.Айнӣ чун нависандаи бузург дар асарҳои худ, аз як тараф, ба таври васеъ аз боигариҳои забони адабиёти классикӣ ва, аз тарафи дигар, аз ғановати забони гуфтугӯи истифода бурдааст. Дар ин маврид хизмати устод С.Айнӣ иборат аз он аст, ки забони адабии ҳозираи тоҷикиро ғанӣ намуд, вале ин маънои «айнан» эҷод кардани онро надорад» [8, 7]. Баъдтар дар асарҳои профессор Ш.Рустамов ва ҷанде дигарон танқиди ин ақида таъкид гардидааст. Ба назари мо, дар забоншиносии тоҷик мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтани ин мавзӯ таъсири асарҳои олимони рус оид ба асосгузори забони муосири адабии русӣ пиндоштани А.С.Пушкин алоқаманд мебошад. Эътироф бояд кард, ки ташаккули забони муосири адабии русӣ ба номи А.С.Пушкин робитаи ногусастанӣ дошта, он ба ашъори шоири шаҳир оғоз меёбад. Замони ташаккули забони адабии тоҷикӣ хеле дарозо буда, ба номи устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва пешиниёну ҳамасрони ӯ алоқаманд аст. Маҳз бо назардошти саҳм ва нақши боризи ин устоди бузург - Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ бо ифтихор эшонро асосгузори забони адабии тоҷикӣ қаламдод мекунанд [5, 57-62]. Забони имрӯзаи адабии мо бошад, идомаи муस्ताқими он маҳсуб меёбад.

Солҳои 20-40-уми асри ХХ дар таърихи баъдиинқилобии амалкарди забони тоҷикӣ як марҳилаи бавежа маҳсуб меёбад, зеро дар ин давра вобаста ба табaddулоти иҷтимоӣ ва низоми нави давлатдорӣ, ки сиёсати нави забониро ба бор овард, табдили алифбо (лотиниасос, кириллиасос) сурат гирифт, дар робита ба табдили алифбо зарурияти ҳалли масъалаҳои имло ва пунктуатсия ба миён омад, истифодаи забони тоҷикӣ дар соҳаҳои гуногун масъалаи ҳаллу фасли истилоҳотро ба ар-

саи баҳс кашид. Инчунин, барои инкишофу такомули таркиби луғавии забони тоҷикии адабӣ муайян кардани сарчашмаи иқтибосот хеле муҳим ва мубрам арзёбӣ мегардид ва барои соҳибони забон, махсусан, аҳли зиё возеҳ буд, ки дар замони нав забони арабӣ наметавонист мисли гузашта (яъне то Инқилоби Октябр ва баъди татбиқи сиёсати нави забонӣ) чун сарчашмаи асосии иқтибосот хидмат кунад. Баъди Инқилоби Октябр ва таъсиси ИҶШС (СССР) забони русӣ оҳиста-оҳиста мавқеи забони ҳукмронро соҳиб гардид, зеро ин забони муошират ва модарии аксарияти аҳолии шӯравиро ташкил меод. Бо ин забон тамоми чорабиниҳои марказию музофотӣ гузаронида мешуданд. Забони русӣ забони асосии коргузори маҳсуб меёфт ва сиёсати забонии давлати шӯроҳо пайгириро барои иртиқоъ ва мақоми воҳид пайдо кардани он равона гардида буд. Аз ин рӯ, сарчашмаи асосии қабули иқтибосот (чи аз забони русӣ ва чи аз забонҳои аврупоӣ) барои забонҳои халқҳои шӯравӣ, аз ҷумла тоҷикӣ забони русӣ маҳсуб меёфт ва онро баъдтар чун забони модарии дуҷум ва сарчашмаи файзбахш арҷгузори намуданд. Мақоми ҳукмрони забони русӣ дар қаламрави шӯравӣ боис шуд, ки солҳои 60-70 мавқеи соҳаҳои истифодаи забонҳои халқу миллатҳои ИҶШС хеле танг гардад ва ба забони оила ва муоширати як гурӯҳи муайяни соҳибони забон табдил ёбад. Ҳамин вазъият водор намуд, ки солҳои 80-ум соҳибони забонҳои халқҳои шӯравӣ масъалаи иртиқоъ ва баланд бардоштани мақоми забонҳои ҳешро мавриди ҳаллу фасл қарор диҳанд.

Маҳз дар солҳои 50-ум масъалаҳои тозагию буррогии забони тоҷикӣ, истифодаи саҳеҳ ва бамавқеи воҳидҳои луғавии забон, гурез намудан аз истеъмоли бемавқеи калимаҳои лаҳҷавию шевагӣ дар забони гуфтугӯии адабӣ, инчунин забони адабии хатгӣ, муроот намудани талабот нисбати истифодаи унсурҳои иқтибосӣ ё иқтибосот, дар робита ба иқтибосот масъалаи ба қонуну қоидаҳои савтию грамматикӣ забони тоҷикӣ тавъам (ҳамгун, ҳамранг) шудани онҳо ва амсолашон муҳимтарин ҳадафу вазоифи сохтмони забон маҳсуб меёбад. Дар ҳамоно солҳо масъалаи маданияти нутқ дар забоншиносии рус бори нахуст мавриди баррасӣ қарор гирифт ва чанд асарҳои назариявии олимони рус ба ҷоп расиданд ва онҳо барои ҳаллу фасли масоили маданияти нутқ оғоз бахшиданд. Баррасии масъалаҳои марбут ба маданияти нутқ дар забоншиносии халқу миллатҳои дигар маҳз бо таъсири забоншиносии рус арзи вучуд намуд. Бояд қайд кард, ки яке аз муваффақияту вижагии забоншиносии шӯравӣ дар садаи ХХ рушду нумӯи маданияти нутқ ба ҳайси як ҷузъи таркибии забоншиносии шӯравӣ мебошад.

«Маданияти нутқ» ё «маданияти сухан», «хусни сухан», «хусни калом» ба сифати истилоҳҳои забоншиносӣ дар забоншиносии тоҷик бо

таъсири таҳқиқотҳои олимони забоншиносии рус дар мавриди «культура речи» арзи вучуд намудаанд. Маҳз таҳқиқотҳои пурвусъат, доманадор ва назариявии олимони маъруфи рус В.В.Виноградов, В.И.Скворсов, С.И.Ожегов, Л.В.Успенский, Б.Н.Головин, В.Г.Костомаров, Д.Э.Розентал ва ғайраҳо [3] муҳимтарин масъалаҳои марбути ҳусни суҳан (маданияти нутқ «культура речи»)-ро ҳадафи баррасии амиқи илмӣ қарор дода, собит намудаанд, ки он як қисмати таркибии илми забоншиносии маҳсуб меёбад.

Яке аз назариятчиёни илми ҳусни суҳан (маданияти нутқ ё суҳан) профессор Л.И. Скворсов шарҳи онро пеш аз ҳама бо назардошти маънидоди кунунии он пешниҳод намуда, хосатан таъкид месозад, ки «маданияти суҳан (ҳусни суҳан) ин, пеш аз ҳама, аз худ қардани меъёрҳои забонӣ (савтиёт ва зада, истеъмоли калимаҳо, қоидаҳои грамматика, услубиёт), инчунин, дар тавозуни суҳан истифода қардани воситаҳои муассири забон дар ҳолатҳои гуногуни муошират ва дар ҳамоҳангӣ ба мақсад, вазоиф ва моҳияти он мебошад» [17, 19]. Ба ақидаи Л.И. Скворсов, «ҳусни суҳан (маданияти суҳан – «культура речи») ин фанни назарию амалии илми забоншиносии буда, ҳадафи асосии он дар омӯзиш ва тақмили забони адабӣ ба ҳайси воситаи тавоноии маданият маҳсуб меёбад» [18, 247].

Умуман, мафҳуми «ҳусни суҳан» (маданияти нутқ, «культура речи») ду маъноро дарбар мегирад, ки ифодагари ду зинаи аз худ қардани забони адабӣ мебошад: **дурустии нутқ** ва **маҳорати суҳанварӣ**. **Дурустии нутқ** ин, пеш аз ҳама, мувофиқ ва риояи меъёрҳои забони адабӣ буда, гуянда ва нависанда онҳоро чун намуна, шакли олио мукамал ва аз тарафи умум эътирофшуда мепазирад. **Маҳорати суҳанварӣ** дар тафовут бо талаботи **дурустии нутқ** ин натавонӣ ё дар қорҷӯбаи мувофиқ қардани меъёрҳои забони адабӣ, балки инчунин интиҳоби дурусти аз гунаҳои мавҷудаи саҳахтари ифодаҳои маъноии аз назари услуб қабулпазир, муассир, фаҳмо ва мисли онҳоро дарбар мегирад.

Вазифаи асосии ҳусни суҳан чун як қисмати улуми забоншиносии иборат аз омӯзиши меъёрҳои забонӣ (аз ҷумла, дар қисматҳои фонетика, грамматика, лексика ва ғайраҳо) дар заминаи шаклҳои анъанавии мансуби онҳо, инчунин бо тазодҳо, ки маҳсули инкишоф ё тамоюлҳои нави тағйири дигаргуниҳои меъёрӣ иборат мебошанд, маҳсуб меёбад. Бо ибораи дигар, дар заминаи меъёрҳои забони адабӣ тағйиротҳои нав ба вучуд меоянд ва мавриди истифода қарор мегиранд. Қисмате аз онҳо ҳуқуқи умумишавӣ ё ба сатҳи меъёрҳои забонӣ расиданро ба худ касб мекунанд, вале дар рақобати озод гурӯҳи дигари онҳо ба сатҳи забони меъёрӣ ҷавоб дода наметавонанд.

Умуман, дар ҳар даври замон меъёрҳои забони адабӣ бо тағйири дигаргунӣ рӯ ба рӯ мегарданд, зеро забон ҳодисаи ҷамъиятӣ ва тағйири таҳаввулотӣ ҷомеа на танҳо ба системаи забон нуктаҳои нави ворид мекунад, балки боиси сарфи назар шудани баъзе зухуротҳои забони меъёрӣ мегардад. Билохира ин тағйиротҳо боиси тақомули табилии баъзе нуктаҳои меъёрии забон мешаванд ва онҳоро соҳибони забон истифода ва ё сарфи назар мекунанд. Барои ҳалли фаҳми ин гуна тағйиротҳо дар низомии забон давра ба давра баҳсҳо доир мегарданду нуктаҳои саҳеҳу ғалати зухуроти нави забонӣ, ки иддаи меъёриро касб кардани ҳастанд, баррасию муайян карда мешаванд. Бо эътирофи профессор С.И.Ожегов «дар давраи таърихӣ ба мафҳуми ҳусни сухан ва меъёрҳои забонӣ мазмун ва мӯҳтавои веҷаи ҳешро ворид менамояд» [12, 288].

Суханшиносони тоҷик «культура речи»-и русиро, ки ифодагари як соҳаи нави илми забоншиносӣ маҳсуб меёбад, бо истилоҳи «маданияти сухан» ё «маданияти нутқ» тарҷума намудаанд, ки то имрӯз мавриди истифода қарор дорад. Нагуфта намонад, ки баъзе мувоҳисон, масалан, тарҷумони маъруфи тоҷик Э.Муллоқандов мутлақо ба истифодаи истилоҳи «маданияти сухан» ризо набудани худро баён намуда, пешниҳод мекунад, ки бар ивази он «одоби сухан»-ро дар радифи калимаи зебои «ҳусн», яъне «ҳусни сухан» кор фармудан матлабро хубу саҳеҳ баён мекунад. «Ба ҳар ҳол «одоби сухан» ба маротиб аз ибораи сохта ва аз ҳамин рӯ хуноки «маданияти нутқ» («сухан» низ – Т.В.) беҳтар, саҳеҳтар, фаҳмотар ва зеботар аст». Барилова, меафзоид мавсуф, «маъноӣ дар забон маъмулбудаи ибораи «одоби сухан» як дараҷа маҳдуд аст, лекин ҳамин тавр бошад ҳам, биринчаш боз обро мебардорад ва табиаташ барои боз васеътар кардани домани маъниҳояш роҳ медиҳад» [9]. Мутарҷими варзида дар мавриди ба таври сунъӣ сермаъно кардани калимаи «маданият» ҳини тарҷумаи калимаи русии «культура» бо таркибҳои эрод мегирад, зеро «ҳоло ба ин калима ба тақлиди аслаш («культура») он қадар маъниҳои иловагӣ дода шудааст, ки биринчи ин истилоҳ оби ин қадар маъниҳоро қудрати бардоштан надорад». Ба ақидаи мавсуф:

- а) «маданият»-и мо ба маъноӣ истилоҳияш калка нест;
- б) қаблан дар забони мо калимае, ки муродифи «культура» бошад, ба назар намерасад;
- в) аз рӯйи эҳтиёҷ барои тарҷумаи «культура» калимаи арабии «маданият»-ро интихоб намудем ва дар ҳамин замина онро калка ҳисобидан ба мақсад мувофиқ аст;

г) калимаи «культура» дар забони русӣ хеле сермаъно мебошад, вале мо маънии асосии онро калка намудем;

ғ) мо тақлидкорона ба забони русӣ ибораҳои «маданияти зироат», «маданияти ҳис» (дар русӣ «культура чувства» мавҷуд аст), «маданияти савдо», «маданияти истехсолот» ва ғайраҳои сохтем, ки ба табиати забони тоҷикӣ созгор набуда, маъноҳои дилхоҳро ифода карда наметавонанд [9].

«Фарҳанги забони русӣ»-и С.И.Ожегов дар тафсири калимаи «культура» 5 маънии онро пешниҳод кардааст ва дар маънии панҷуми он «культура речи»-ро овардааст: «5. сатҳи баланди ягон чиз, инкишофи баланд, маҳорат. («Культура производства», «Культура голоса у певцов», «Физическое культура», «Культура речи») [13, 286].

Ҳамин калима («культура») дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ» (с. 1949) бо се маънӣ оварда шудааст. Аз ҷумла: «1. маданият, тамаддун; 2. к. (выращивание) кишт, киштукор, кишткунӣ, кориш, тарбиякунӣ, парвариш; «культура хлопка» кишти пахта; 3. кишт, зироат; «технические культуры» киштҳои техникаӣ; «физическая культура» тарбияи бадан» [14, 275]. Аз ин тафсир бармеояд, ки солҳои 40-уми асри ХХ истилоҳи «культура речи» мавриди истифода қарор надоштааст ё ба таври зарурӣ маъмул набудааст. Баъди 36 сол «Луғати русӣ-тоҷикӣ» (с.1985) аз ҷоп баромад, ки 72 ҳазор воҳиди луғавиро дар бар мегирад [15, 431]. Қобили зикр аст, ки дар ин луғат 6 маъноӣ «культура» шарҳ ёфтааст, ки маъноӣ дувуми он «совия, тартиб, низом, ҳусн» буда, дар ҳамин модда «культура речи» ба таври «ҳусни сухан» тарҷума шудааст, ки матлабро басе саҳеҳ ва возеҳ ифода кардааст. Мураттибон кӯшиши ислоҳи истилоҳи «маданияти сухан»-ро ба «ҳусни сухан» ба зимма гирифтаанд. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ», ки шомили 70 ҳазор калима мебошад ва аз ҷумлаи луғатҳои хушсифати солҳои охир маҳсуб меёбад, «культура речи» дар тарҷумаи «ҳусни сухан» омадааст [20, 721]. Мураттибони «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (ибора аз ду ҷилд) дар тавзеҳи калимаи «маданият» ду маънии онро зикр кардаанд: «Маданият а. 1. фарҳанг; тамаддун; 2. савияи тарбияи иҷтимоӣ, илмӣ ва адабӣ; **маданияти нутқ** савияи баланди маҳорат дар гуфтор, риояи қонуну қоидаҳои забон дар изҳори фикр...» [19, 773]. Онҳо майли истифодаи «маданияти нутқ»-ро дар муқобили «культура речи» зоҳир намуданд.

Дар рисолаю дастурҳои таълимии солҳои 80-уми асри ХХ ба нашррасида истилоҳи «ҳусни баён» чун ҳамрадифи «маданияти сухан» истифода гардидааст. Масалан, дастури таълимии Б.Қамолитдинов «Ҳусни баён» ба забони русӣ «Основы культура речи» тарҷума шудааст.

Ба назар мерасад, ки дар дастур, масалан, «Фасли 1. Мавзӯи баҳси услубшиносӣ ва ҳусни баён», як андоза ин ду шоҳаи забоншиносӣ ба ҳам омезиш ёфтаанд [7, 2-5].

Дар асари машҳури академик М.Шукуров «Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад» муаллиф бартариетро дар мавриди тарҷумаи ифодаи «культура речи» ба **маданияти сухан** вогузор карда, ғолибан ин истилохро ифодагари як соҳаи илми филология қаламдод намудааст [23, 11]. Ба ақидаи М.Шукуров (Шакурӣ) «агарчи бунёди назарии маданияти сухан дар Тоҷикистон ҳанӯз ҳаматарафа таҳқиқ нашудааст, чанбаи амалии он қувват ёфта, дар таҳаввули ҳозираи забони адабӣ нақше гузошта истодааст» [23, 11-12].

Докторҳои илмҳои филологӣ, профессорон Р.Ғаффоров ва Ш.Рустамов дар тақризи хеш оид ба ҳусн ва кубҳи асари академик М.Шукуров истифодаи истилоҳи «ҳусни сухан»-ро салоҳ донистаанд [4].

Ҳамин тавр, имрӯз дар осори забоншиносӣ истилоҳҳои «маданияти нутқ», «маданияти сухан», «ҳусни сухан», «ҳусни нутқ», «одоби сухан» дар гардишу истифодаанд, ки аз байни онҳо, ба назари мо, «ҳусни сухан» пеш аз ҳама барои ифодаи матлаби сухани саҳеҳ, зебо, беғалат, меъёрӣ, орий аз ҳама олоишҳои бемавқеи унсурҳои забони худию бегона, мавқеъшиносӣ дар истифодаи аносири лаҳҷаю шеваҳо ва амсолашон қоиму бамаврид мебошад. Пас, «ҳусни сухан» дар тарҷумаи «культура речи»-и русӣ айни мақсад махсуб меёбад.

Дар таърихи забоншиносии тоҷики садаи ХХ борҳо ночӯрию бенизомӣ ва вайронкориҳо дар соҳаи забон мавзӯи мувоҳисаҳои домандори зиёиёни тоҷик, пеш аз ҳама забоншиносон, пазируфта шудаанд. Дар ин баҳсҳо масъалаҳои муҳими ҳусни сухан, аз қабилӣ гурез кардан аз меъёрҳои забони адабӣ, нодуруст истифода шудани калимаҳои иқтибосӣ, талаффузи ғалат дар савтиёт, риоя накардани меъёру қоидаҳои грамматикӣ, ибораорой, калимасозӣ, истифодаи бемавқеи муродифот, ба эътибор нагирифтани мавқеи услубии воҳидҳои луғавӣ, дар ҷои худ истифода накардани калимаҳои лаҳҷавию шевагӣ ва ғайраҳо ба риштаи баҳс кашида шуданд. Баҳсҳои ин давраро ба таври зайл гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: 1) солҳои 30-40; 2) солҳои 50-60; 3) солҳои 70-90.

Қобили зикр аст, ки олимони мо, масалан академик М.Шакурӣ, дар замина ва бо дарназардошти муборизаҳои роҳи тозагии забон, ки дар асри ХХ ҳадафи баҳсҳои сухандонону суханшиносон қарор гирифта буданд, таърихи инкишофи забони адабии тоҷикиро ба се давра тахсис додаанд:

«1) солҳои бист, даврае, ки инқилоби сотсиалистӣ ва рӯҳияи навсозиву бунёдкории оммаи халқ инкишофи забони адабиёро ба роҳи тоза дохил намуд;

2) солҳои сӣ, чил ва панҷоҳ, даврае, ки демократӣ шудани забони адабӣ анҷом ёфта, нормаҳои имрӯзаи он аз бисёр ҷиҳатҳо шакл гирифтанд;

3) солҳои шасту ҳафтод ва ҳаштод, давраи ривоч ёфтани тамоюлоти наве дар инкишофи забони адабӣ, қувват гирифтани кӯшишҳои дар роҳи худдорӣ аз оддисуханӣ, афзудани диққати назар нисбат ба меъёрҳои халқию классикӣ ва асолати суҳан» [23, 8-9; 10].

Имрӯз мо бо итминони комил гуфта метавонем, ки бунёди назариявии ҳусни суҳан ё маданияти суҳан ҳамчун як қисмати илми забоншиносии тоҷик ба таври пурра шакл нагирифтааст. Албатта дар ин бахш асарҳои пураҳамияти забошиносону донишпажӯҳои маъруфи тоҷик Н.Маъсумӣ, М.Шукуров (Шакурӣ), Р.Ҳошим, Ш.Рустамов, Р.Ғаффаров ва дигарон ба ҷоп расидаанд, ки барои муаррифии ҳусни суҳан ва муаммоҳои он хидмати шоиста кардаанд. Ҷанбаи амалии ин илм, яъне ҳусни суҳан, қавитару ҷашмрастар аст ва бисёр олимони филологи мо барои дар амал ислоҳ намудани ғалату камбудии забонӣ (ҳам хаттию ҳам даҳонӣ) мақолаю гузоришҳои илмӣ иншо намуда, ба ҷоп расонидаанд ва онҳо дар рафъи нуқсонҳои мавҷудаи забонӣ саҳми худро гузоштаанд. Бо назардошти аҳамияти ин осори илмӣ адиб ва тарҷумони маъруфи тоҷик Ҳабиб Аҳрорӣ, ки рушду нумӯи забони ноби тоҷикӣ хидмати шоиста кардааст, дар мубоҳисаи атрофи масоили муҳими ҳусни суҳан иштирок намуда, зимни ибрази ақоиди ҳеш перомуни он тақозои ҷамъоварӣ ва манзури ҷоп гардонидани маводи мубоҳисаро матраҳ месозад. Зимни пешниҳоди ҳеш Ҳ.Аҳрорӣ пешниҳод мекунад, ки «аз устод Айни сар карда, то ин дам дар масъалаҳои забон бисёр ҷиҳзҳои пурқимат навишта шуда, ҳамаи онҳо дар газетаю журналу китобҳо пароканда ҳобидаанд ва баъзеҳонро ҳатто аз хотирҳо ҳам рафтаанд ва ҳол он ки бисёри онҳо дар қори ҳаррӯзаи мо заруранд. Бинобар ин... ҳамаи он ҷиҳзҳо ҷамъ карда, беҳтаринашонро хоста гирифта, ба шакли маҷмӯаи алоҳида ҷоп кунонидан лозим аст, ки дастраси умум гарданд» [2]. Ба тақвияти пешниҳоди Ҳ.Аҳрорӣ ҳаминро бояд зикр намуд, ки дар ин бахшҳо дар баробари нишон додани нуқсу камбудии забонии осори матбуъӣ ва забони радиою телевизион, дар атрофи масоили муҳим ва нуқтаҳои баҳсноки забони адабии тоҷикӣ баррасии амиқ ва воқеӣ сурат гирифта буд ва бо мурури замон ин афкори шоиста аз ҳаёли олимони ин соҳа зудуда гардидаю ба фаромӯшӣ супорида шудааст. Масалан, донишманди маъруф Т.Зехнӣ дар яке аз мақолаҳои ҳеш дар мавриди

ғалатҳои машҳур таваккуф намуда, иброз мекунад, ки «ғалатҳои машҳури дар осори классикӣ буда на аз роҳи беҳабарӣ аз сохти калима ва надониستاني қоидаҳои забон, балки аз роҳи гирифтани шаклҳои забонзадаи халқӣ, ки бисёр умумӣ, хушоянд ва шакли собитро гирифтааст, пеш омадааст» [6]. Ба ақидаи мавсуф «ин ҳолат (ғалатҳо – Т.В.) бештар дар вақти аз алифбои арабӣ кӯчонидани матнҳо ба амал омадааст» ва яке аз ин ғалатҳои машҳур «пеш аз овозҳои ҳамсадои халқӣ («ҳо»-и хуттӣ ва «ҳо»-и ҳавваз), инчунин пеш аз сакта (айн ва ҳамза) садоноки «у» ба садоноки «ӯ» ва инчунин садоноки «и» ба садоноки э – е бадал шуда, талаффуз карда мешаванд: иътибор – эътибор, муътабар – муътабар, ихтимол - эҳтимол, муҳмал - мӯҳмал, муъҷаз – мӯъҷаз, иълон – эълон ва ҳоказо» [6]. Тавре ки дидем дар ҳамон давра низ масъалаи «ӯ» - дароз пеш аз «х» ва «ъ» дар калимаҳои арабӣ мавзӯи баҳс интиҳоб шуда, яке аз донандагони забони тоҷикӣ адабӣ, баҳусус забони адабии осори классикимон Т.Зехнӣ зид будани худро ба эҷоду навишти «ӯ»-и дароз пеш аз «х» ва «ъ» будааст. Имрӯз низ дар атрофи ин мавзӯ мубоҳисаи шадид дар ҷараён аст: баҳси академики марҳум М.Шукуров (Шакурӣ) ба забоншинос, профессор Д.Саймиддинов, аз як тараф, ва ҷонибдорони онҳо, аз тарафи дигар, дар саҳифаҳои матбуоти давр [11]. Ё дар мақолаи С.Саъдизода «Маданияти суҳан ва тарҷумаҳои таҳтуллафзӣ» (Адабиёт ва санъат, 30 ноябри соли 1989) ба масъалаи бемавқеъ истифода ва сирестемол шудани пасванди калимасози – **ҷӣ** дар шаклгирии исмҳои ифодагари касбу қор ва шуғл таваҷҷӯх зоҳир намуда, ин равандро сунъӣ ва ғалат қаламдод мекунад. Ба фикри мавсуф «солҳои охир (солҳои 70-80-уми асри ХХ – Т.В.) баъзе аз аҳли қалам суффикси ифодакунандаи касбу амали шахс –**ҷӣ**-ро гоҳо бемаврид ба ҳар калимаи дилхоҳашон часпониданд, исмҳои баёнгари касбу вазифаи ашхосро месозанд. Калимаҳои **ёрдамҷӣ** ва **сохтмонҷӣ** ҳамин тариқ ба вучуд омаданд» [16].

Имрӯз дар атрофи истилоҳҳои «забони тоҷик» ва «забони тоҷикӣ» мақолаи профессор Д.Саймиддинов ҷоп шуд ва муаллиф амик, дақиқ ва ба таври илмӣ собит намуд, ки истилоҳи «забони адабии тоҷик» таҷдиди назар меҳаҳад ва шакли дурусти он «забони адабии тоҷикӣ» маҳсуб меёбад. Ин мавзӯ бори нахуст соли 1974 аз ҷониби забоншинос А.Ҷӯраев ба риштаи баҳс кашида шуда, бартарияти истилоҳи «забони тоҷикӣ» нисбати «забони тоҷик» манзур гардида буд [22].

Шоир ва адиби мумтоз А.Дехотӣ дар баҳси рӯзномаи «Тоҷикистони Сурх» «Дар бораи маданияти нутқ» ба баъзе нуктаҳои олимони оғозгари ин баҳс забоншиносон Д.Тоҷиев ва В.Лившиц эрод гирифта, навоқиси нутқи гуфтугӯии зиёиёнро бо мисолҳои қотей баррасӣ намуда, масъалаҳои риоя кардани нормаи забони адабӣ ва орфоэпияро аз

муҳимтарин муаммои маданияти нутқи тоҷикӣ қаламдод мекунад. Адиб забони гуфтугӯии аҳли зиё, аз ҷумла муаллимонро олудаи унсурҳои маҳдуди шевагӣ ва лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ нишон дода, барои исботи афкори хеш мисолҳои аҷоибро манзур мегардонад ва имрӯз низ дар забони иддае аз омӯзгорон, ҳатто устодони донишкадаю донишгоҳҳо такрор меёбанд, ки баёнгари сатҳи пасти маданияти нутқи гуфтугӯии (забони гуфтугӯии адабӣ) мардуми мо дарак медиҳад. Аз ҷумла, адиб менависад, ки «дар яке аз мактабҳои райони Ҳисор дар натиҷаи тафтиши забони таълими се муаллим, ки намояндагони се шеваи тоҷикӣ (Ғарм, Ленинобод ва Самарқанд) будаанд, бисёр фактҳои вайрон кардани забон муайян карда шудаанд, инак намунае аз онҳо: муаллими ғармӣ дар нутқаш ба ҷои «вайрон шуд», чунончи «девор вайрон шуд» «килет шуд» мегуфтааст, муаллими ленинободӣ ба ҷои «гардед», «рафтем», «равон шавед» «чуред, чуртон», муаллими самарқандӣ ба ҷои «саросема шуд», «шитоб кард» «шошилӣ кард» мегуфтааст, ки талабагон маънии ин суҳанҳои махсуси он шеваҳоро нафаҳмида, маҷбур мешудаанд, аз худӣ гӯяндагони онҳо эзоҳ пурсанд». Ё ин ки «муаллимоне ҳам ҳастанд, ки ҳудашон калимаҳоро нодуруст чунончи: «сабад»-ро «сават», «кучо шуд»-ро «кошӣ» (дар лаҳҷаи дарвозиён) ва «обод»-ро «овод» талаффуз мекунанду аммо агар талабагон чунин калимаҳоро бо ҳамон шакли вайронашон навишта гиранд, онҳоро бо ғалатнависӣ айбдор мекунанд», ки «ҳикояти он мактабдори манқаро ба хотир меорад», ки бар ивази «алиф» «аниф» талаффуз мекунад. Вақте ки шогирдон дар тақлид ба он «аниф» мегӯянд, онҳоро коҳиш мекардааст; шумоҳо анифи маро нагӯстон, анифи худатонро гӯстон!» [1].

Ин ҷо овардани суҳанҳои ҳикматомези устод С.Айнӣ дар мактуби хеш ба Ҷ.Икромӣ (с.1936) дар мавриди истифодаи калимаҳои лаҳҷавӣ ба се ибратомез аст: «Нависанда бояд аз забон ва лаҳҷаҳои халқ сад фоиз фоида барад. Лекин бояд ӯ забон ва лаҳҷаҳои ҷудогонаи маҳалҳои ҷудогонаро ба рандаи қоида тарошида ва ба чилбури адабӣ сайқал зада, ҳамабоб карда, ба хонандагони худ диҳад» (Шарқи Сурх, № 4, 1953, саҳ.40).

Дар охир мехоҳем шарҳи «Ҳусни забон», ки аз ҷониби донишманди мумтоз Э.Муллоқандов пешниҳод гардидааст, ба хайси ҳусни хотима манзур гардонем:

«Ҳусни забон чист? Ҳусни забон посбон аст, ки ба забон чизҳои ба табиаташ бегонаро роҳ намедиҳад, як навъ ғалбер аст, ки донаҳои сара-ро мегузаронаду донаҳои пуч ва хасу хошокро даст мегирад... Ҳусни забон ҳақиқатан ҳам посбони забон аст, аммо на чунон посбоне, ки ҳар

чизи навро бинад, бегона ва нораво гӯяду аз дари забон даромадан намонад» [10].

Китобнома:

1. Дехотӣ А. Барои маданияти нутқи тоҷикӣ // Тоҷикистони Сурх, 25 июни соли 1953.
2. Аҳрорӣ Ҳ. Якчанд мулоҳиза // Маориф ва маданият, 12 март соли 1964.
3. Виноградов В.В. Великий русский язык. – М., 1945; аз они вай: Проблемы культуры речи и некоторые задачи русского языкознания // ВЯ, М., 1964, стр.9; Щерба А.Б. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974; Обнорский С.П. Культура русского языка // Обнорский С.П. Избранные работы по русскому языку. – М., 1960; Винокур Г. Культура языка. 2-е изд. – М., 1929; Скворцов Л.И. Теоретическое основы культуры речи. – М., 1980; Ожегов С.И. Лексикология, лексикография, культура речи. – М.: Высшая школа, 1974; Успенский Л.В. Культура речи. – М.: Знание, 1976; Костомаров В.Г. Культура речи и стиль. – М., 1960; Головин Б.Н. Основы культуры речи. – М., 1980; Истрина Е.С. Нормы русского литературного языка и культура речи. – М.-Л., 1948 ва ғайраҳо.
4. Гаффоров Р. Дар боби ҳусни сухан // Садои Шарқ, №5, 1969; Рустамов Ш. Оид ба калимасозӣ ва ҳусни сухан // Садои Шарқ, №6, 1971.
5. Гаффоров Р. Рӯдакӣ – асосгузори забони форсии дарӣ (тоҷикӣ) // Хучанд, 2000, №6.
6. Зеҳнӣ Т. Ғалатҳои машхур // Тоҷикистони советӣ, 24 декабри соли 1958.
7. Камолиддинов Б. Ҳусни баён. – Душанбе: Маориф, 1989, с.2,5.
8. Маъсумӣ Н. Забони повести С.Айнӣ «Марги судхӯр»...Рисолаи номзадӣ/ Н. Маъсумӣ. – Ленинград, 1953.
9. Муллоқандов Э. Сухандонон сухан санчида гӯянд // Маориф ва маданият, 13 март соли 1965.
10. Муллоқандов Э. Ҳусни забон ва талаби замон // Маориф ва маданият, 12 августи соли 1969.
11. Мурочиат шавад: Саймиддинов Д. Имлои фарогири меъёрҳои илмӣ ва таърихӣ // Чумхурият, 18 октябри соли 2011; Ҳамин муаллиф. Аз меъёрҳо ва далелҳои илмӣ бояд кор гирифт. Дар иртибот ба имлои «ӯ» қабл аз «ҳ» ва аломати «ъ» // Чумхурият, 3 апрели соли 2012; Суханшинос най...// Чумхурият, 14 июли соли 2011; Неъматӣён А. Лоихаи нави «Қоидаҳои имлои забони

- точикӣ» таҳрири чиддӣ мехоҳад // Ҷумҳурият, 14 май соли 2011; Муҳаммадҷони Шақурии Бухорой. Садонокҳои дароз ва баъзе масъалаҳои имло // Озодагон, 8,15,22 декабри соли 2010; Назарзода С. Масъалаҳои имло мавриди бозбинӣ қарор мегиранд // Ҷумҳурият, 6 ноябри соли 2010; Акбарзод М. Хурмо натавон хӯрд, аз ин хор, ки киштем // Адабиёт ва санъат, 1 апрели соли 2010; Ғоибов Ғ. Миёнаи мақбулро бояд пазируфт // Озодагон, 5 январи соли 2011; Ато Мирхоча. Алифбой чабрдида // Ҷумҳурият, 10 апрели соли 2007; Бобомурод М., Неъматӣён А. Гарчи хиндӣ дар узубат шаккар аст...// Озодагон, 12 январи соли 2011 ва ғ.
12. Ожегов С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи / С.И. Ожегов. – М.: Высшая школа, 1974.
 13. Ожегов С.И. Словарь русского языка. / С.И. Ожегов Изд. десятое. – М.:СЭ, 1975.
 14. Русско-таджикский словарь. Под редакцией А.П.Дехоти и Н.М.Ершова. – М.-Сталинабад: Госиздат иностр. и национал. словарей, 1949.
 15. Русско-таджикский словарь. Под редакцией члена-корреспондента АН СССР М.С.Асимова. – М.: Русский язык, 1985.
 16. Саъдизода С. Маданияти суҳан ва тарҷумаҳои тахтуллафзӣ // Адабиёт ва санъат, 30 ноябри соли 1989.
 17. Скворцов Л.И. Культура языка – достояние социалистической культуры / Л.И. Скворцов. – М.: Просвещение, 1981.
 18. Скворцов Л.И. Культура речи // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: СЭ, 1990.
 19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010.
 20. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ (70 ҳазор калима ва ибора). Зери таҳрири Д. Саймиддинов ва дигарон. – Душанбе: Пайванд, 2006.
 21. Ҳочизода Б. С.Айнӣ ва забони насли адабиёти тоҷик // БАС, 1935, №11-12.
 22. Ҷӯраев Ғ. Чанд мавриди эзоҳталаб дар тарзи баён // Маориф ва маданият, 16 март соли 1974.
 23. Шуқуров М. Ҳар суҳан ҷоёву ҳар нукта мақоме дорад / М. Шуқуров. – Душанбе: Ирфон, 1985.

БАҲСИ АТРОФИ МАСОИЛИ ҲУСНИ КАЛОМ

Муаллиф дар мақолаи мазкур бар он ақида аст, ки “маданияти сухан (хусни сухан) ин, пеш аз ҳама, аз худ кардани меъёрҳои забонӣ (савтиёт ва зада, истеъмоли калимаҳо, қоидаҳои грамматика, услубиёт), инчунин, дар тавозуни сухан истифода кардани воситаҳои муассири забон дар ҳолатҳои гуногуни муошират ва дар ҳамоҳангӣ ба мақсад, вазоиф ва моҳияти он мебошад”.

Вожаҳои калидӣ: меъёрҳои забони адабӣ, калимаҳои иқтибосӣ, талаффуз, савтиёт, меъёр, қоида, грамматикӣ, ибораорой, калимасозӣ, муродифот, услубии воҳидҳои луғавӣ, калимаҳои лаҳҷавию шевагӣ.

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ ПО КУЛЬТУРЕ РЕЧИ

В своей статье автор исходит из того, что культура речи – это, прежде всего, соблюдение внутренних законов языка (фонетика и ударение, использование слов, грамматические нормы, стилистика), а также использование современных средств языка в различных условиях взаимодействия и взаимовлияния языков.

Ключевые слова: нормы литературного языка, заимствования, произношение, фонетика, правило, грамматика, словообразование, синонимия, словарная единица.

THE DEBATES OF PROBLEMS IN CULTURE OF SPEECH

The author in his article discovered this problem from the point of view of scholars of this sphere, proved that “the culture of speech first of all learn the criterias of language (phonetics and stress, using the words, grammar rules, stilistics), also using of the words under the language of the attachments of different views of speech and according of the purposes, tasks and essences».

Keywords: literal measures of language, borrowing words, pronunciation, phonitics, measure, grammar, eloquence, word formation, synonyms, oral words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ваҳхобов Толиб – муаллими калони кафедраи забони тоҷикии ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров, доктори илми филология, профессор, тел.: + 992 92 703 82 66.

Сведения об авторе: Ваххобов Толиб - старший преподаватель кафедры таджикского языка Худжандского государственного Университета имени академика Бободжона Гафурова, доктор филологических наук, профессор, Тел .: + 992 92 703 82 66.

Information about the author: Vahobov Tolib - Senior Lecturer of the Tajik Language Department of the Khujand State University by name the academician Bobojon Gafurov, Doctor of Philology, professor, Ph.: + 992 92 703 82 66.

ТАСНИФОТИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ НАВӢИ
ТАТПУРУША ДАР НАЗМИ БЕДИЛ

Мӯсо Олимҷонов

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Фафуров

Калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ (форсӣ) мавриди омӯзиши муҳаққиқони зиёди ватаниву хориҷӣ қарор ёфта, пажӯҳишҳо то ҳанӯз дар ин маврид идома доранд. Алоқамандони соҳа метавонанд, ки доир ба андешаву орои аҳли таҳқиқ аз адабиёти зиёди илмӣ, ки дар ин замина ба миён омадаанд, ошноии ҳар чӣ бештар пайдо намоянд [1; 3; 7; 9; 12; 13; 16; 18;]. Дар миёни ин пажӯҳишҳо таҳқиқоти муҳаққиқи гурҷӣ Т.А.Чавчавадзе имтиёз дорад [18], зеро ин пажӯҳишгар дар вақти таснифоти калимаҳои мураккаби забони форсӣ таълимоти муҳаққиқони Ҳинди бостонро ба асос гирифтаст. Аз рӯи таълимоти ин пажӯҳишгар, хиндуҳо таснифоти калимаҳои мураккабро аз рӯи принципи маъноӣ гузаронидаанд ва дар ин системаи таснифот имкониятҳои баҳамоии ду асос ба таври мувофиқ инъикос шудааст ва, муҳимтар аз ҳама, ин таснифот хусусияти универсалӣ дошта, дар забонҳои гуногун метавонад татбиқ шавад [18, 69; 73-74]. Т.А.Чавчавадзе калимаҳои мураккабро ба чаҳор даста тасниф мекунад: 1) двандва (копулятив); 2) татпуруша (детерминатив); 3) бахувриҳӣ (поссесив) ва 4) авъҷибҳава.

Таснифоти донишманди гурҷӣ минбаъд аз ҷониби дигар забоншиносон истиқболи гарм пайдо намуд ва дар вақти омӯзиши калимаҳои мураккаб ҳамин таснифотро ба асос гирифтанд [11, 76-77; 5, 102; 6, 223-230; 14, 143-148; 15, 107-121].

Калимаҳои мураккаби навӣи татпуруша чунин калимаҳои мураккабеанд, ки дар байни компонентҳо муносибати вобастагӣ мавҷуд буда, аксар «ҳокимӣ»-и ҷузъи дуюм аз болои ҷузъи аввал ба мушоҳида мерасад. Дар ин навӣи калимаҳои мураккаб ҷузъи аввал барои шарҳу эзоҳи ҷузъи дувум истифода мешавад [18, 61]. Чунончи, **адаммуштоқ, амалпаймо, ёкутрез, самарфишон, гуҳарпардоз, зархез, тадбиргудоз, ситамшарик, хуршедсозӣ** ва ғ. Ҳамчунин ин гурӯҳи калимаҳо метавонанд дар асоси калимасозии факки изофат низ ташаккул ёбанд, ки дар ин навӣи калимаҳо «ҳокимӣ» ҷузъи аввали калимаи мураккаб аст, чун **соҳибнафас, соҳибдил, соҳибҳаё, соҳибхусн, соҳибҷавҳар, соҳибҷалол** ва ғ.

Дар забони тоҷикӣ калимаҳои мураккаби навъи татпуруша хеле рушд намудаанд [6, 227] ва фаровонии ин навъи калимаҳо дар назми Мирзо Абдулқодири Бедил низ ин ақидаро собит месозад. Аз рӯйи маводи зерин даст, ки аз ҳафт муҷаллади «Осор»-и ин шоир гирдоварӣ шудааст, маълум мешавад, ки композитҳои навъи татпуруша беш аз се ҳазор вожаҳо ташкил мекунад. Бинобар зиёд будани маводи мавҷуда ва дар ҳаҷми як мақола имкони баррасӣ надоштани онҳо дар ин нигошта танҳо дар заминаи маводи ҳарфи «А» бархе аз фикрҳои худро дар мавриди таснифоти ин гурӯҳи калимаҳо баён хоҳем кард. Вақти интихоби байти шохид ба хотири саҳеҳии матн аз нусхаи «Куллиёт»-и Бедил, ки Холмуҳаммади Ҳаста ва Халилуллоҳи Халилӣ ба нашр омода намудаанд [2], истифода бурдем.

Ба пиндори ин ҷониб, таснифоти калимаҳои мураккаби навъи татпурушаро аз се ҷиҳат гузаронидан ба мақсад мувофиқ аст: 1) таҳлили компонентҳо аз рӯйи баромад; 2) қолабҳои ташаккули композит ва 3) дараҷаи истифодаи калимаҳои мураккаб. Ин таснифот имкон медиҳад, ки мақоми калимаҳои гуногунзот дар ташаккули калимаҳои навъи татпуруша муайян, ҳамчунин гурӯҳҳои луғавӣ-грамматикии калимаҳо дар созмонёбии калимаҳои мураккаб муқаррар ва дар ниҳоят дараҷаи қорбурди ҷузъҳо таъин шаванд.

Калимаҳои мураккаби назми Бедил аз рӯйи баромади компонентҳо гуногун буда, онҳо дар заминаи қолабҳои зерин ташаккул ёфтаанд:

1. Қолаби калимаи тоҷикӣ + калимаи тоҷикӣ. Бо ин қолаби калимасозӣ 23 калимаи мураккаб дарёфт намудем, чун **аброфарин**, **андешанамо**, **андешасӯз**, **анҷуманпардоз**, **анҷумансоз**, **аррадандона**, **афсонапардоз**, **ашкбор**, **ашкфишон** ва ғ.:

Дар гулистоне, ки хонад ашки ман сатри намӣ,
Соҷаи гул то абад **аброфарин** пайдо шавад [2, 690].

Дар содадилӣ арзи таманнои ту додем,
Бематлабӣ **андешанамо** шуд, ҷӣ бачо шуд! [2, 591].

Ту ба ин дуди беасартимсол,
Анҷумансози сад ҳазор хаёл. [2, 26].

Баски гардид **аррадандона**,
Теғ мезад ба мавҷи хун шона [2, 315].

Бедил, аз **афсонапардозони** ин маҳфил мабош,
Шамъро ғайр аз забони ҷарби худ ҷонқоҳ нест [2, 380].

2. Қолаби калимаи тоҷикӣ + калимаи арабӣ, чун **абрмеъроҷ**, **андешатасхир**. Ин қолаби калимасозӣ калимаҳои зиёде ба бор наовардааст, аз ин рӯ, мо танҳо бо ду калимаи ғавқ дучор шудем:

Лаби бом аз рутубат **абрмеъроҷ**,
Ҳасири сахн тӯфонбофи амвоҷ [2, 548].
Намуд аз ҳайрати **андешатасхир**,
Видоъи хобу хӯр монанди тасвир [2, 496].

3. Қолаби калимаи арабӣ + калимаи арабӣ, чун **абдинтизор**,
адамнашъа, **адтгавсиф**, **азалқисмат**, **айштасхир**, **аксшомил**, **андӯхкуду-**
рат, **асармоя**, **аршасос**, **ачзнисбат**, **ачзфаҳм** ва ғ.:

Нафас риштаву лоф анқошикор,
Шарар умру чуръат **абдинтизор** [2, 773].
Адамнашъаи чоми ҳастӣ туй,
Хумор аз ту гул карду мастӣ туй [2, 762].
Ҳар кучо оина муқобил нест,
Хусн бо ваҳм **аксшомил** нест [2, 35].
Саводи фақр **асармояи** сафои дил аст,
Чу субҳ пок намо чеҳрае ба домани шаб [2, 178].
Пеши ин қасрҳои **аршасос**
Маҳв гашт он харобаи каннос [2, 374].

Дар муқоисаи қолаби поён ин қолаб низ сермаҳсул нест ва ҳамагӣ
32 калимаи мураккаб дучор гардид. Аз гурӯҳи калимаҳои иқтибосии
арабӣ дар назми Бедил дар калимасозӣ вожаҳои «адаб, адам, алам, арақ,
асар, аҷз» ба қасрат ба қор гирифта шудаанд.

4. Қолаби калимаи арабӣ + калимаи тоҷикӣ, чун **абҷадниюш**, **ав-**
валгом, **авҷнишон**, **адабнишон**, **адабхез**, **адампиरो**, **аёрафзо**, **айбпӯш**,
айбҷӯ, **ақрабгазида**, **алҳамдхон**, **амалпаймо**, **анбарфишон**, **анҷомкор**,
арақборон, **аршпарвоз**, **атрбез**, **ачзандеш** ва ғ.:

Гӯё **афафтарошу** ҳамӯшон тапишталош,
Хурду бузург як саги **ақрабгазида**анд [2, 456].
Лаби чомҳо чумла **алҳамдхон**,
Суроҳӣ ҳамон қулҳуваллаҳбаён [2, 694].
Рӯ шуд тунуку рафт сиёҳӣ аз мӯ,
Эй абри сапед, як **арақбороне** [2, 580].
Гарди ин арса шашҷиҳаттоз аст,
Дуди ин хона **аршпарвоз** аст [2, 165].
Гар лола ранги раз шуду гул гашт **атрбез**,
Оинадори анҷумани рангу бӯ нашуд [2, 630].

Чунонки болотар ба қайд омад, дар калимаҳои навъи татпуруша
асосан калимаи дувум «ҳоким» буда, чӯзъи яқум дар шарҳу эзоҳи кали-
маи асосӣ меояд. Аз ин нуқтаи назар мисолҳо ва маводи мо нишон
медихад, ки қолаби чаҳорум, ки дар он калимаҳои тоҷикӣ «ҳоким»-анд,
дар ташаккули калимаҳои мураккаб сермаҳсул буда, бо ин қолаб во-

жаҳои зиёд созмон ёфтаанд. Аз рӯи ҳисоби мо, танҳо дар калимаҳои мансуби ҳарфи «А» беш аз сад (107) композити навъи татпуруша ташаккул ёфтааст. Дар сурате ки бо қолаби «калимаи тоҷикӣ + калимаи арабӣ» танҳо ду калима сохта шудааст. Маълум мегардад, ки калимаҳои тоҷикӣ имконияти бештари калимаваслқунӣ дошта, метавонанд, калимаҳои зиёди арабиро ба худ тобеъ намуда, композитҳои навъи татпурушаро ташаккул диҳанд. Имкониятҳои калимасозии вожаҳои тоҷикӣ дар ин қолаб бештар ба зуҳур меояд.

II. Таснифи калимаҳои мураккаби навъи татпуруша аз рӯи таркиби луғавӣ-грамматикии компонентҳо низ нишон медиҳад, ки калимаҳои мураккаб дар асоси қолабҳои гуногун ба миён омадаанд. Маводи зери даст имкон медиҳад, ки онҳоро чунин дастабандӣ намоем:

1. Қолаби исм + исм. Аз қолабҳои сермаҳсули калимасозии навъи татпуруша маҳсуб ёфта [18, 97], дар маводи мо 57 калимаи мураккаб мушоҳида мешавад, ки маҳсули ин қолабанд, чун **авчиқтидор**, **адабофарин**, **адамтарона**, **азалқисмат**, **арақборон**, **аршпарвоз**, **ачзмансуб** ва ғ.:

Сафоҳо аз ӯ чумла **авчиқтидор**,
Кудурат ҳам аз вай ҳазизэътибор [2, 635].
Самояш **адабофарин** асту бас,
Навоҳи таслим ин асту бас [2, 759].
Бедил, **адамтарона**и номуси ҳастиям,
Беруни парда он чӣ наёбӣ, навои мост [2, 201].
Ҳамон қулқули **ачзмансуби** ӯ
Чу бисмил шавад сатри мактуби ӯ [2, 710].

Қолаби мазкур якмахрача буда [18, 110], асосан барои ташаккули исм мусоидат менамояд.

2. Қолаби исм + сифат. Ин қолабро ҳам дар ташаккули калимаҳои мураккаби навъи татпуруша метавон аз сермаҳсултарин арзёбӣ намуд [18, 112], вале дар маводи мо нисбатан каманд, чун **адабмаст**, **адабфарсуда**, **аламфарсуда**, **амалфарсуда** ва ғ.:

Аз ӯ гул ба домон биҳишти адаб,
Ҷаҳими ҳавас ҳам **адабмасти** таб [2, 635].
Адабфарсудаем, аз мо абас таъзим мехоҳӣ,
Нахезад нолаи бемор ҳам ин ҷо зи бистарҳо [2, 90].
Умед аз бас **аламфарсуда** гардид,
Губори дасти барҳамсуда гардид [2, 47].
Ин **амалфарсуда**гон мағрури ороманд, лек,
Зери сарчанги ҳавас як ришу чандин шонаанд [2, 508].

Дар маҷмӯъ, аз маводи ҳарфи «А» мо шаш калимаи мураккаб пайдо намудем. Мисолҳо ва абёти шоҳид собит месозанд, ки дар ин қолаб калима (сифат)-ҳои муайян, чун «фарсуда» дар калимасозӣ ишти-

рок намудаанд. Қолаби мазкур думахрача буда, тавассути он асосан исм ва гоҳо сифат ташаккул меёбад.

3. Қолаби исм + сифати феълӣ. Қолаби мазкур метавонад, ки ба ду гуруҳ тасниф шавад: а) исм + сифати феълӣи замони ҳозира; б) исм + сифати феълӣи замони гузашта. Дар маводи мо, ки мутааллиқи ҳарфи «А» аст, вожаҳои татпуруша (10 калимаи мурраккаб, чун **адабафрӯхта**, **адамзода**, **адампарварда**, **акрабгазида**, **араққарда**, **арақолуда**, **асарбохта**, **ашкбаста** ва ғ.) асосан бо қолаби дувум ташаккул ёфтаанд. Ин қолаб семахрача маҳсуб ёфта, асосан сифат ва гоҳо исму зарф месозад [18, 117]. Аз назми Мирзо Бедил низ маълум мешавад, ки ба истисноӣ вожаи «адамзода» калимаҳои дигар сифатанд:

Эй **адамзода**и вучудтироз,

Нестинақши ҳастиинасос [2, 105].

Бедил, сухани мунҳарифе гӯш макун,

Шамъи **адабафрӯхта** хомӯш макун [2, 540].

Гӯё афафталошу хамӯшон тапишталаш,

Хурду бузург як саги **акрабгазида**анд [2, 456].

Арақолуда чамоле зи назар мегузарад,

К-аз ҳаё чун арақам об зи сар мегузарад [2, 662].

Чу миҷғони ҳучуми **ашкбаста**,

Қадах дар даст миноӣ шикаста. [2, 550].

4. Қолаби исм + феъл. Аз сермахсултарин қолабҳои калимасозии навъи татпуруша ба шумор меравад. Қолаби мазкурро, вобаста ба он ки исм бо кадом асоси феъл омадааст, ба ду гурӯҳ чудо намудан мумкин аст:

4.1. Қолаби исм + асоси замони ҳозираи феъл. Аз қолабҳои маълум ва сермахсул маҳсуб меёбад. Аз 91 калимаи мураккабе, ки дар асоси қолаби исм + феъл созон ёфтаанд, 79 калимаи татпуруша бо қолаби мазкур, яъне исм + асоси замони ҳозираи феъл ташаккул ёфтаанд, чун **авҷоро**, **адабгустар**, **адабпарвар**, **адабсанҷ**, **аёнсоз**, **айбпӯш**, **айшпазир**, **ақидаткӯш**, **андешасоз**, **андешасӯз**, **арақрез**, **асарқаш**, **асрорчӯш**, **афсонасоз**, **ашкбор**, **ашкфишон** ва ғ.:

Гар вонигарӣ ба чоҳи **авҷороён**,

Моил ёбӣ қулоҳи **авҷороён** [2, 553].

Адабсанҷи баён ҳарфе аз он лаб ҳар кучо дорад,

Хироми мавҷи гавҳар по ба домони ҳаё дорад [2, 441].

На шаб гардад ин шамъ хомӯш, на рӯз,

Чароғи ҳаёлест **андешасӯз** [2, 789].

Нест, Бедил, вазъи ман **афсонасози** дарди сар,

Ҳамчу хомӯшӣ шароби бехуморам кардаанд. [2, 427].

Хори дашти талаб з-обилаам

Мижай **ашкборро** монад [2, 655].

Қолаби мазкур семахрача буда, асосан исму сифат ва дар баъзе маврид зарф месозад. Таҳлили маводи Мирзо Бедил ҳам собит месозад, ки қолаб дар ташаккули сифату исм ғаъол аст.

4.2. Қолаби исм + асоси замони гузаштаи феъл. Чунонки болотар ишора гардид, дар маводи дасти мо калимаҳои навъи татпуруша асосан дар қолаби исм + асоси замони ҳозираи феъл сохта шудаанд. Бо вучуди ин қолаби мазкур низ серистифода буда, дар маводи мо ҳашт калимаи мураккаб бор додааст, чун **адабпарвард**, **андешафарсуд**, **арақолуд**, **асарандуд**, **асарпарвард**, **ачамзод** ва ғ.:

Адампарварди хилватгоҳи лоҳут,

Бисоторои хулдистони чаброт [2, 426].

Арзи камоли мо **арақолуди** хичлат аст,

Абр аст, агар баланд шавад, осмони мо [2, 76].

Заҳми моро **асарандуди** табассум мапсанд,

Ки дар ин мавҷи гуҳар гарди намакзоре ҳаст [2, 237].

Зи иқболи араб ғофил мабошед, эй **ачамзодон**,

Сарири иқтидори Балх ҳам шоҳи Начаф дорад [2, 564].

Таҳлилу мушоҳида ва омӯзиш собит месозад, ки дар назми Бедил аз қолабҳои зикршуда калимаҳои мураккаби навъи татпуруша асосан бо қолаби исм + феъл ташаккул ёфтаанд. Бо ин қолаб танҳо дар ҳарфи «А» беш аз 90 калимаи навъи татпуруша дар даст дорем. Дар ҷойи дувум қолаби аввал (исм + исм) қарор дорад, зеро ин қолаб беш аз 50 калимаи навро ташаккул додааст. Дар асоси маводи мо қолаби нисбатан каммаҳсул дувум (исм + сифат) мебошад, ки танҳо шаш калима додааст.

III. Таснифи калимаҳои мураккаб аз рӯи дараҷаи истифодаи компонентҳо маълум менамояд, ки аксари калимаҳои мураккаб хусусияти адабии китобӣ дошта, дар забони назм истифода мешаванд. Вале дар баробари ин калимаҳои мураккабе мавҷуданд, ки яке аз ҷузъи онҳо архаистӣ ва ё камистифода гардида, ин гурӯҳи калимаҳои мураккабро камистифода намудааст, чун **абҷадниюш**, **алаташзан**, **авҳомфарсуд**, **адамсаббох**, **афафтарош**. Чунонки мисолҳо маълум менамоянд, яке аз компонентҳои калимаи мураккаб дар истифода маҳдуданд, ки дар натиҷа боиси архаистӣ гардидани калимаи мураккаб гардидаанд. Вобаста ба он ки кадом компонент калимаи архаистист, композитҳои мазкурро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

1. Калимаҳои мураккабе, ки ҷузъи аввали онҳо архаистист, чун **алаташзан**, **афафтарош**, **авҳомфарсуд**. Вожаи «алаташзан» дар фарҳангҳои дастрас [4; 8; 10; 17] дучор наомад. Дар «Луғатнома»-и Деххудо танҳо калимаи «алаташ» дучор мешавад ва он «ташнағӣ ва ташна шудан. Бисёр ташнаам. Маро ташнағӣ аст» маънидод шудааст [4,

217]. Аз мазмуни абёт маълум мешавад, ки вожаи «задан» ба маънои «шикастан» истифода шудааст:

Чигар шуд мичмаре оташ ба доман,
Нафас мавчи саробе **алаташзан** [2, 471].

Дар фарҳангҳои мавҷуда калимаи мураккаби «афафтарош»-ро умуман пайдо накардем [4; 8; 10; 17], чунин аввали он - «афаф» низ ба мушоҳида нарасид. Дар байти Абулмаонӣ мехонем:

Гӯё **афафтарошу** хамӯшон тапишталаш,
Хурду бузург як саги ақрабгазидаанд [2, 456].

Дар композити «авҳомфарсуд» чунин аввал - «авҳом» ҳамчун калимаи «ваҳм» [17, 37] буда, боис шудааст, ки калимаи «авҳомфарсуд» низ архаистӣ бошад:

Бигӯ аз ғафлати **авҳомфарсуд**,
Ки ҳеч ин хонаи дарбаста нагшуд [2, 558].

2. Калимаҳои, ки чунин дуҷумлаҳои онҳо архаистӣ, чун **абҷадниюш**, **адамсаббоҳ**. Калимаи «абҷадниюш» дар фарҳангҳо [4; 8; 10; 17] ба назар нарасид, вале чун калимаи «ниюшидан» ба маъноҳои «шунидан, гӯш кардан, гӯш фаро додан, гӯш фаро доштан» тафсир шудааст [17, 858], пас калимаи мураккаби фавқ маънои «абҷадшунав»-ро дорад:

Чашмҳо навнигоҳи ҳайрат монд,
Гӯш **абҷадниюши** ғафлат монд [2, 77].

Дар калимаи мураккаби «адамсаббоҳ» чунин дуҷумлаҳои калима - «саббоҳ», ки маънои «шинокунанда, шиновар»-ро дорад [17, 163], калимаи мураккабро ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб кардааст:

Охир он киштии **адамсаббоҳ**
Вожун шуд ба гардани маллоҳ [2, 388].

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки калимаҳои мураккаби навъи татпуруша аз сермаҳсултарин навъи калимаҳои мураккаб маҳсуб ёфта, дар забони тоҷикӣ хеле рушд намудаанд. Ин аст, ки аз назми Мирзо Бедил, дар маҷмӯъ, беш аз се ҳазор ва танҳо аз ҳарфи «А» беш аз сад калимаи мураккаби навъи татпурушаро пайдо намудем. Ин гурӯҳи калимаҳои мураккаби тоҷикӣ дар муносибати вобастагӣ қарор дошта, чунин дуҷумлаҳои бештар ба сифати компоненти «ҳоким» баромад мекунад. Назми Бедил собит месозад, ки онҳоро аз ҷиҳати гуногун тасниф намудан мумкин аст. Таснифи ин гурӯҳи калимаҳо, махсусан, аз рӯи баромади компонентҳо собит намуд, ки калимаҳои зиёди тоҷикӣ вожаҳои иқтибосии арабиро ба худ тоҷикӣ намуда, композитҳои нав созон додаанд. Ин аз иқтидор ва имконияти забони тоҷикӣ шаҳодат медиҳад. Таснифи ин навъи калимаҳо аз ҷиҳати мансубияти компонентҳо ба ҳиссаҳои нутқ нишон дод, ки қолаби исм+феъл аз сермаҳсултарин қолабҳо маҳсуб меёбад.

Ба истиснои чанд калимаи маъмул, чун адабомӯз, адабпарвар, адабхона, адамхона, айнаксоз, алампарвар, ангуштнамо, андешасӯз калимаҳои дигар дар фарҳангҳои мавҷуда, махсусан «Луғатнома»-и Деххудо ва «Фарҳанги форсӣ»-и Муин, ба назар нарасиданд ва метавон ҳаҷс зад, ки аз сохтаҳои Абулмаонӣ бошанд.

Китобнома:

1. Амонова Ф.Р. Проблемы деривационной ономазиологии современного персидского языка. / Ф.Р.Амонова. -Душанбе: Дониш, 1990.
2. Ганиева С.А. Словообразовательное значение сложных слов таджикского языка (на материале литературных памятников X-XII вв.). Автореф. дис... канд. филол. наук. // С.А.Ганиева. - Душанбе, 1990.
3. Деххудо, Алиакбар. Фарҳанги мутаваассити Деххудо. Дар ду мучаллад. (зери назари дуктур Саъидҷаъфари Шаҳидӣ). / Алиакбар Деххудо. -Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1385. Ҷ.1-2. -3224с.
4. Додихудоев Р.Х., Герценберг Л.Г. Таърихи забони тоҷикӣ. / Р.Х.Додихудоев, Л.Г.Герценберг. -Душанбе: Маориф, 1988. -200с.
5. Ефимов В.А., Расторгуева В.С., Шарова Е.Н. Персидский, таджикский, дари. В кн. Основы иранского языкознания. Т.3. Новоиранские языки. / В.А.Ефимов, В.С.Расторгуева, Е.Н. Шарова. -М.: Наука, 1982.
6. Касимов О. Лексика «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси. Автореф. дис... докт. филол. наук. / О. Касимов. -Душанбе, 2011.
7. Муин, Мухаммад. Фарҳанги форсӣ. Дар шаш мучаллад. / Мухаммад Муин. - Техрон: Амири Кабир, 1375.
8. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. / Л.С. Пейсиков. -М.: Изд-во Московского университета, 1973. - 198с.
9. Персидско-русский словарь. В двух томах, под редакцией Ю.А.Рубинчика. -М.: Русский язык, 1985. Т.1. -800с. Т.2.-864с.
10. Расторгуева В.С., Молчанова Е.К. Среднеперсидский язык. В кн. Основы иранского языкознания. Т.2. Среднеиранские языки. / В.С.Расторгуева, Е.К. Молчанова. -М.: Наука, 1981.
11. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. / Ш. Рустамов. -Душанбе, 1972.
12. Рустамов Ш. Исм. / Ш.Рустамов. -Душанбе: Дониш, 1981.-220с.
13. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. / Д.Саймиддинов. -Душанбе: Пайванд, 2001.-310с.

14. Султон, Мирзо Ҳасан. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ. / Мирзо Ҳасан Султон. -Душанбе: Дониш, 2008. - 334с.
15. Турсунов М. Составные слова в современном таджикском литературном языке. Автореф. дис... канд. филол. наук. / М.Турсунов. -М., 1953.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Дар 2 ҷилд (дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошим, Н.А.Маъсумӣ). -М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ.1. -951с.; Ҷ.2. - 949 с.
17. Чавчавадзе Т.А. Именное словообразование в новоперсидском языке. / Т.А.Чавчавадзе. -Тбилиси: Мецниереба, 1981. -375 с.
18. Бедили Дехлавӣ. Куллиёт. Ҷилдҳои 1-4. Тасҳеҳи Холмуҳаммади Хаста, Халилуллоҳи Халилӣ. Ба кӯшиши Баҳман Халифа Баноравонӣ. / Бедили Дехлавӣ. -Техрон: Талоя, 1389. Ҷилди 1 (бахши аввал). Ҷазалиёт. -798 с.; Ҷилди 1 (бахши дувум). Ҷазалиёт. -1600 с.; Ҷилди 2. Таркиббанд; Тарҷеъбанд; Қасоид; Қитъаот; Рубоӣёт - 650 с.; Ҷилди 3. Маснавиҳо. -812 с.; Ҷилди 4. Чаҳор унсур; Руқаот; Нуқот. -582 с.

ТАСНИФОТИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ НАВӢИ ТАТПУРУША ДАР НАЗМИ БЕДИЛ

Баррасии лингвистии маводи осори адибони давраи классикӣ яке аз масоили мубрами илмӣ ба шумор меравад. Махсусан, таҳқиқи масоили калимасозӣ дар осори давраи классикии забонамон ниёз ба омӯзиши ҳаматарафа дорад. Дар мақола бо дарки ин мубрамят калимаҳои мураккаби навӣ татпуруша дар осори Бедил таҳқиқ гардидааст. Дар он қолибҳои фаъолу ғайрифъол ва архаистӣ муайян гардида, баромади калимаҳои сохташуда низ муайян мегарданд. Дар мақола масоили омории қолибҳои калимаҳои навӣ татпуруша ҳам нишон дода мешавад.

Вожаҳои калидӣ: лингвистика, классикӣ, калимасозӣ, татпуруша, осор, вид, модел.

КЛАССИФИКАЦИЯ СЛОЖНЫХ СЛОВ ВИДА ТАТПУРУШИ В ПОЭЗИИ БЕДИЛА

Лингвистический анализ наследия классического периода является одним из важных научных проблем. Особенно проблем словообразования в наследии языка классического периода нуждаются всестороннему научному изучению. В статье рассматривается вопрос связанный со сложными словами вида татпуруши в произведении Бедила. Определяются активные, не активные и архаистические модели

словообразования. Также в статье ведется анализ происхождения компонентов новых слов и дается статистически модели новообразования по сложным слов вида татпуруши.

Ключевые слова: лингвистика, классика, словообразование, татпуруша, наследие, вид, модель, копулятив.

THE CLASSIFICATION OF COMPLICATED WORDS (TATPURUSHA) OF DETERMINATIVES IN BEDIL'S HERITAGE

The linguistic analyse of the classic heritage is one of the main scientific problems. Particularly the measure of complicate words are need for all kinds of learning scientific research. The author considers the determinative, which uses in exploration measure of Mirzo Abdulqodir Bedil's heritage. Also in the article mentioned of apperences of components of new words and it gives the statistic model of hard words of tatpurush.

Keywords: linguistics, classics, heritage, type, Tatpurusha, complicated, word,

Маълумот дар бораи муаллиф: Мӯсо Олимҷонов – дотсенти кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, номзади илми филология.

Сведения об авторе: Мусо Олимджонов – доцент кафедры таджикского языка филологического факультета Худжандского государственного Университета имени академика Б. Гафурова, кандидат филологических наук.

About the author: Muso Olimjonov –associate professor of the Tajik Language Department of the Khujand State University named after academican B. Gafurov, candidate of Philology Sciences.

УДК: 492.7

НАҚШИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ТАШАККУЛИ БОВАРҲО

(аз рӯйи маводи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ)

Назаров М.

Хадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф

Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар тамоми қабатҳои услубии забони тоҷикӣ нуфузи ҷашмгир дошта, дар мураттаб сохтани нутқи амалӣ дар аксар мавридҳо аз калимаҳои аслии тоҷикӣ камӣ надоранд. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар зери таъсири омилҳои муайян ба забони тоҷикӣ ворид шуда, марҳилаҳои гуногунро дар бар мегиранд: «Тайғироти ҷиддӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шудани калима ва

ибораҳои арабӣ мебошад, ки ин на танҳо ба воқеаи таърихӣ дар асрҳои VII-VIII рӯйдода вобаста аст, балки фароянди дохилшавии унсурҳои забони арабӣ дар тамоми давраҳои ҳаёти тореволютсонии мардуми Осиёи Миёна давом дошт. Ин масъала таърихан ба воқеаи Осиёи Миёна ва Эронро истило кардани арабҳо ва баъд аз он дар мамлакат афзудани нуфузи дину забони арабӣ алоқаманд аст» [3, 131].

Калимаҳои иқтибосии арабӣ ибтидо ба таркиби захираи луғавии забони тоҷикӣ ва баъд ба таркиби дигар воҳидҳои нисбатан калонҳаҷми он ворид шуда, доираи истеъмоли нисбатан фароҳе касб намуданд. Таҳлили таркиби луғавии забони тоҷикӣ далели он аст, ки забони арабӣ дар тӯли зиёда аз ҳазор сол тавонистааст, ки ба низоми луғавии забони тоҷикӣ таъсири амиқе бирасонад, ки ин ба як қатор омилҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ вобастагии ногусастание дорад. «Мақоми ин ё он халқро дар инкишофи тамаддуни халқи дигар аз рӯи миқдори умумии калимаҳое, ки забони он ба забонҳои дигар додааст, ба осонӣ муайян кардан мумкин аст. Дар иқтибосҳои луғавии забонҳои олам осори робитаҳои мухталифи байни онҳо мушоҳида мешавад. Ҳар як калимаи иқтибосии таркиби луғавии забон гувоҳи зиндаи ин ё он ҳодисаи таърихӣ гузаштаи соҳибони он аст» [2, 94-95].

Табиист, ки асоси унсурҳои луғавии таркиби боварҳоро калимаҳои аслии тоҷикӣ ва баъзан калимаҳои лаҳҷавӣ ташкил медиҳанд, вале дар баробари ин унсурҳои забони дигар, аз ҷумла калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ташаккули таркиби лексии боварҳо нуфузи муайян дошта, пас аз калимаҳои аслии тоҷикӣ мақоми дуҷумро ишғол менамоянд.

Инчунин, қисми зиёди калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ хусусияти умумистеъмоли касб намуда, ба гурӯҳи калимаҳои умумихалқӣ дохил мешаванд: «Мафҳуми калимаҳои умумихалқӣ фақат ба воҳидҳои решагӣ маҳдуд нашуда, вожаҳои иқтибосиро низ фарогир мебошад» [4, 88].

Калимаҳои арабии **либос**, **ҳаммом**, **маъшуқа**, **суҳбат**, **сафар**, **одам**, **туҳфа**, **умр**, **инсон** ва монанди инҳо дар ташаккули боварҳо дар забони тоҷикӣ иштирок намуда, шаклҳои гуногуни боварҳоро ба вучуд овардаанд. Намунаҳои зер ин гуфтаҳоро тасдиқ мекунанд, масалан: «**Либоси тагпӯшо ба рӯи чапа пӯшидан**». Миёни мардум ақидае матраҳ аст, ки агар инсон либосҳои тагпӯш худро чапа бипӯшад, чашми бад ва сеҳру чоду бу ӯ таъсир расонида наметавонад. Аз лиҳози таркиби луғавӣ бовари мазкур аз калимаҳои гуногун таркиб ёфтааст, ки ба истиснои калимаи **либос**, дигар калимаҳои ба вазифаи ҷузъи таркибӣ омада, калимаҳои аслии тоҷикӣ мебошанд. Калимаи **либос** калимаи иқтибосии арабӣ буда, бо калимаҳои **матоъ**, **пӯшок**, **ҷома**, **болопӯш**

хусусияти синонимӣ зоҳир намуда, сарсилсилаи синонимии муродифҳои худ ба шумор меравад. Калимаи **либос**, ки яке аз мафҳумҳои ҳаётан муҳимро ифода мекунад, дар таркиби боварҳо дар забони тоҷикӣ зиёд ба мушоҳида мерасад. Бовари «**Баъд аз шустан ба рӯи рост офтоб кардани либосҳои одами зинда**» намунае дар ин маврид аст. Дар миёни мардуми Тоҷикистони ҷанубӣ (ҳамчунин аксар мардуми кишварамон) чунин мешуморанд, ки агар либосҳои одами дар қайди ҳаёт бударо пас аз шустан ба рӯи рост дар офтобӣ овезон кунанд, барои соҳибони либос мусибат пеш меорад. Барои ин ҳамчун чораи пешгирӣ аз ҳар гуна падидаҳои номатлуб либосҳоро ба рӯи чапашон овезон менамоянд. Ва ё бар хилофи ин бовари зикршуда, мегӯянд, ки: «Агар либоси мурда пас аз шустан ба рӯи чапа овезон карда шавад, барои соҳибони майит мусибатовар мебошад». Дар ин ҳолат либосҳои мурдаро пас аз шустан, ба рӯи рост овезон менамоянд.

Дар таркиби боварҳои, ки зикрашон дар боло рафт, ба ғайр аз калимаи **либос** боз калимаи **одам** мавҷуд аст, ки аз рӯи баромади худ калимаи арабӣ буда, бо калимаҳои **инсон**, **шахс**, **фард** гоҳо хусусияти синонимӣ зоҳир мекунад, ки ҳама калимаҳои иқтибосии арабӣ мебошанд. Сарсилсилаи синонимии муродифҳо калимаи **одам** мебошад. Аз ин рӯ, ишироки он дар ташаккули дигар воҳидҳои забон, аз ҷумла боварҳои бештар ба мушоҳида мерасад. Дар баробари ин муродифҳои дигари он: **инсон** ва **шахс** низ дар забони гуфтугӯӣ то андозае истеъмолашон роиҷ аст: Либоси одами зинда-ра баъди шустан ба рӯи чапа дар банд афтов кӯнан, аму шахс зарар мебина ё да бало гъръфтор мешава (ноҳияи Ваҳдат).

Аз қибла хестани абр. Аз замонҳои қадим дар миёни мардум ақидае мавҷуд аст, ки агар абр аз қибла хезад, ҳаво боронӣ мешавад. Мазмуни бовари мазкур ба калимаи **қибла** марбут аст, ки ин калима аз рӯи баромадаш арабӣ аст. Маънои луғавии ин калима **самт**, **тараф**, **ҷониб** ва **сӯй** буда, дар фарҳангҳо чунин шарҳ дода шудааст: «**қибла** ... сӯйе, ки ба он рӯй меоваранд; парастиишгоҳ, ҷойе, ки ба он сӯй рӯй оварда, ибодат мекунад; хонаи Каъба – зиёратгоҳи асосии Макка, ки мусулмонон ба он тараф нигоҳ карда, намоз мехонанд: Намози бомдод гузорда буд ва рӯй ба қибла нишаста ва чизе мехонд (Таърихи Наршаҳӣ)» [5, 685].

Дар вақти гап задани дӯстон ва ошиқон аз байнашон гузаштан. Байни мардуми ҷануби Тоҷикистон ақидае мавҷуд аст, ки «дар мавриди суҳбат кардани ду кас, аз байни онҳо гузаштан мумкин нест, зеро дӯстӣ ва ошиқии онҳо канда мешавад». Таркиби лексии бовари мазкур аз миқдори калимаҳои муайян таркиб ёфта, аз байни онҳо калимаҳои **вақт** ва **ошиқ** аз рӯи баромадашон калимаҳои иқтибосии арабиянд. **Вақт**

ифодагари замон аст ва бо калимаҳои замон, маврид ва лаҳза ҳаммаъно буда, дар муқоиса ба муродифҳои худ дар нутқи гуфтугӯӣ маъруфият дорад.

Калимаи **ошиқ** мансуб ба забони арабӣ буда, маънои он **дӯстдошта**, **маҳбуб**, **дилдода** ва **муҳиб** аст ва бо ҳам муродиф мебошанд. Калимаи «**ошиқ**» сарилсилаи синонимии муродифҳои худ ба шумор рафта, дар тамоми қабатҳои услубии забон мунтазам ба кор бурда мешаванд. Мисол аз шеваи ҷанубӣ: Дъ нафар ё ошиқ-о да ра гап задеста бошан, ай байн-шон намегзаран, дустӣ ё ошиқии у-во канда мешава (н.Файзбод).

Дар вақти хондани хутбаи никоҳ боли ҳам будани пойафзол. Байни мардум чунин ақидае роиҷ аст: «Агар ҳангоми хондани хутбаи никоҳ пойафзоли касе болои ҳам бошад, барои оилаи никоҳшаванда нохушоянд ва мусибатовар мебошад».

Таркиби луғавии ин боварро калимаҳои гуногун ташкил медиҳанд, ки дар забон мавқеи мухталифи истеъмол доранд. Аз ин миён калимаҳои **вақт**, **хутба** ва **никоҳ** арабӣ буда, дар забон мавқеи хоси худро доранд. Калимаи **хутба** дар забони тоҷикӣ хусусияти умумистеъмоли дошта, мавқеи истеъмолаш устувор аст. Маънои луғавии ин калима дар фарҳангҳои тафсири чунин оварда шудааст: «Хутба мавъизае, ки дар намози ҷумъа ва дар идҳо хонда мешавад; умуман, ваъз, мавъиза. 2. Муқаддима, сароғози китобҳо, ки дар ҳамду наът баён меёбад, хутба хондан, ваъз, қардан; хутба ба номи касе хондан...» [6, 464]. Калимаи «никоҳ» низ аз рӯи баромадаш арабӣ буда, роҷеъ ба шарҳи он дар фарҳанги тафсири чунин омадааст: «...заношӯи, издивоҷ; ақди никоҳ, маросими бастанӣ аҳду паймони издивоҷ; хатти никоҳ, ҳуҷҷат дар бораи аҳди никоҳ» [6, 913].

Аксари калимаҳои, ки дар ташаккули сохти лексикии боварҳо иштирок менамоянд, дар забон, хусусан, дар нутқи гуфтугӯӣ мавқеи устувор дошта, ба монанди калимаҳои решагӣ ба таври васеъ ба кор бурда мешаванд. Қисми зиёди калимаҳои арабие, ки дар таркиби боварҳо меоянд, ин калимаҳои ифодагари мафҳумҳои ҳаётан муҳим аз қабилӣ номҳои сару либос, маросимҳои гуногуни дар ҳаёти одамон мавқеи муҳим дошта ва ғайраро ифода мекунанд. Аз ҷумла:

Сабук будани тобут. Миёни мардум ақидае машҳур аст, ки тобути мурдаи шахси сахӣ ва хоксору покдоманро фариштаҳо дар бурданаи иштирок менамоянд ва назари раҳмати Худо бар ӯ меборад. Аз ин рӯ, ибораи «**тобути сабук**» ва ё сабук будани тобути касе нисбати шахсе истифода бурда мешавад, ки дар байни мардум аз маҳбубият ва эҳтироми хосе бархӯрдор аст. Чунин мешуморанд, ки он шахс дар раҳмати Худованд қарор дошта, фариштаҳо дар бурдани тобут ва дафн қардани он иштирок менамоянд ва ба яқдигар мегӯянд, ки тобути

фалонӣ сабук будааст. Ба ин васила дар назди Худованд азиз будани онро зикр намуда, назари нек доштани худро баён мекунанд. Мисол аз шеваи чанубӣ: тобут-ъш сабък бъд, у кас дар зиндаги-ш одами хуб бъдай (Даштичум).

Дар вақти авқот хӯрдан касе ворид шудан. Дар байни мардуи тоҷик хеле маъмул шудааст, ки агар дар вақти хӯрок хӯрдан ба хонаи касе дароӣ, мегӯяд, ки хушдоманат туро дӯст медорад. Таркиби лексикӣ бовари мазкур гуногун буда, аз калимаҳои гуногуни аслию иқтибосӣ таркиб ёфтааст. Вожаҳои калидии он **вақт**, **авқот** ва **ворид** арабӣ буда, дар ташаккули бовари мазкур мавқеи асосӣ доранд.

Дар таги сари кӯдак китоб мондан. Ин амал чанбаи динию эътиқодӣ дорад ва дар байни тамоми минтақаҳо истифода бурда мешавад. Дар ин матн танҳо як калимаи иқтибосии арабӣ - **китоб** истифода шудааст. Ин калима дар забони гуфтугӯӣ ва дар забони адабии ҳозираи тоҷик хеле серистеъмол аст. Дар гузаштаи начандон дур дар гахвора зери сари кӯдак китоби Ҳофизро мемонданд, то кӯдакро аз тарсу ваҳм эмин нигоҳ бидорад. Ин низ як навъ бовар аст, ки дар байни мардуми чануби забони тоҷикӣ истифода бурда мешавад: да тай сари гулак китоби Ҳофиза монӣ, аз бади-въ касалӣ гулака нига медора (Даштичум).

Бо мурури замон ҷаҳонфаҳмии динӣ ва тафаккури эътиқодии мардум низ ташаккул ёфта, дар сохтору маънои боварҳо низ таҳаввул эҷод мекунад. Чунончи, аз мушоҳидаҳои ҳаёти мардуми тоҷик бармеояд, аввалҳо дар зери сари тифл китоби Ҳофизро мемонданд, ҳоло бошад ба ҷойи он дар таги сари кӯдак китоби муқаддаси Қуръонро низ мемонанд, то ки кӯдакро аз таъсири қувваҳои бад эмин нигоҳ дорад.

Як гурӯҳ калимаҳои иқтибосии арабиро дар забони тоҷикӣ пайдо кардан мумкин аст, ки дар ташаккули воҳидҳои гуногуни забон, хусусан боварҳои мардумӣ баробари калимаҳои аслии тоҷикӣ иштирок менамоянд ва нақши муҳим доранд. **Як гурӯҳи** ин калимаҳо дар ташаккули боварҳо ҳамчун ҷузъи асосии ифодагари маъно иштирок намуда, хусусияти доимӣ ва хусусияти тағйирнаёбандагӣ касб менамоянд. Мавқеи баъзеи онҳо то ҳаде устувор аст, ки иваз кардани он номумкин мебошад. Мавқеи доимӣ касб кардани онҳо бошад, аз он сабаб аст, ки ин калимаҳо дар забон муродифҳои луғавие, ки дар матн ин калимаҳоро пурра иваз кунанд, надоранд, агар дошта бошанд ҳам, муродифҳои он низ арабӣ ҳастанд. Барои мисол калимаҳои **салом**, **оина** ва **қад**, ки аз рӯи ифодаи маънои худ дар забони тоҷикӣ ягона буда, муродифҳои луғавии тоҷикие, ки пурра онҳоро дар матн иваз карда тавонанд, қариб, ки ба ҷашм намерасад ва ногузир ин калимаҳо дар ташаккули ҳар як воҳиди забонӣ, ки иштирок менамоянд, хусусияти до-

имӣ касб менамоянд. Ё калимаҳои **нола (луқма), никоҳ (издивоҷ) ва одам (инсон, башар)**, ки дар забон дорои як ва баъзан ду муродифи луғавианд ва ин муродифҳо иқтибосҳои арабӣ буда, аз лиҳози лексикӣ иваз шудани ин калимаҳо бо муродифҳои худ ягон аҳамият надоранд. Яъне дар ҳар ду ҳолат иқтибосҳо арабӣ буда, нуфузи худро дар кадом шакле набошад, нигоҳ медоранд.

Масалан «**Афтидани нолаи авқот аз даст**». Дар лаҳҷаи ҷануби забони тоҷикӣ доир ба хӯрок хӯрдан ва хӯрок пӯхтан боварҳо хело зиёданд, ки дар ҳар як хона ва дар зиндагии ҳаррӯзаи ҳеш соҳибони ин забон истифода мебаранд. Бовари овардашуда ҷанбаи эътиқодӣ ва таърихӣ тулонӣ дорад. Калимаи иқтибосии арабии **авқот** вожаи калидии бовари мазкур аст. Роҷеъ ба ин калима З. Замонов чунин баён кардааст: Вожаи «**авқот**» арабӣ буда, шакли ҷамъи «**вақт**»- ро мефаҳмонад. Аммо чун ба лаҳҷа ворид шуд, маънои аслиашро дигар намуда ва акнун ба маънои хӯрок «**авқот**» кор фармуда мешавад [1, 51]. Ба андешаи мо ин вожа шакли тағйирёфтаи ҷамъи **ақвот** (қут) мебошад ва дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар шакли **авқот** истеъмол мешавад. Ин вожа (**авқот**) дар байни мардуми лаҳҷаи ҷанубӣ, дар забони умумихалқӣ ва дар боварҳои мардумӣ хеле фаъол ва серистеъмол мебошад.

Боварҳо доир ба ҳар як ашёи рӯзгор, рафтори инсонҳо, парандагон, рӯзу ҳафтаҳо, моҳҳо ва расму оинҳо дар байни лаҳҷаҳои ҷумҳурӣ ва миллатҳои дигари ҷаҳон низ хеле зиёданд ва дар рафтори ҳаррӯзаашон истифода мешаванд.

Ҳамин тариқ, омӯзиш ва таҳқиқи калимаҳои арабӣ дар таркиби боварҳои лаҳҷаи ҷануб нишон медиҳад, ки аввалин унсурҳои луғавии арабиасл, ки дар забони гуфтугӯии лаҳҷаи ҷануб истифода мебаранд, хеле зиёданд.

Баръакси ин, иқтибосҳои ҷадиди луғавӣ, ҳарчанд ки баъзе қабатҳои он таърихи бештар аз ҳазорсола доранд, ба дараҷаи кофӣ ҳазм нашудаанд ва нишонаҳои иқтибосӣ будани онҳо то ба имрӯз ҳам зоҳир шуда меистанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои аз забонҳои арабӣ, туркию муғулӣ, русӣ ва тавассути онҳо воридшударо дохил кардан мумкин аст, ки дар онҳо ҷо-ҷо ҳосиятҳои овозӣ, сарфӣ ва ҳатто имлоии он забонҳо боқӣ мондаанд. Риояи ин ҳосиятҳо ва ё баръакс, риоя нашудани онҳо баъзан боиси баҳси на фақат муҳаққиқон, балки ҳавасмандони соҳаи забон мегардад.

Аз таҳлил ва муқоисаи калимаҳои арабии дар таркиби боварҳои дар боло овардашуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки калимаҳои арабӣ дар ташаккули боварҳо нуфузи ҷашмгир дошта, пас аз калимаҳои аслии тоҷикӣ мавқеи дуҷумро ишғол мекунанд. Мавқеи онҳо

низ ҳамчун унсури дар таркиби боварҳо устувор ва аксаран ивазнашаванда буда, ҷанбаи қавии эътиқодӣ доранд.

Хулоса, калимаҳои иқтибосии забони арабӣ дар зерин таъсири омилҳои муайян ба забони тоҷикӣ ворид шуда, марҳилаҳои гуногунро дар бар мегиранд ва ба таври назаррас дар ташккули боварҳои гуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ нақши муҳим доранд.

Китобнома:

1. Замонов И. Лексика даштиджумского таджикского языка / И.Замонов.- Душанбе, 2009, -151 с.
2. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1. / Ҳ. Мачидов.-Душанбе: Деваштич, 2007. – 255 с.
3. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ.-Душанбе: Пайвнд, 2011.-385 с.
4. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. - М: Наука, 1964, - 188 с
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, Ҷ.2. 1969. – 950 с.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, Ҷ.І.С.464

НАҚШИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ТАШАККУЛИ БОВАРҲО

Муаллиф дар мақолаи мазкур ба мавзӯи нақши калимаҳои иқтибосии арабӣ дар сохтори мафҳумҳои бовару эътиқодоти хурофотӣ тавачҷуҳ зоҳир карда, нақши калимаҳои иқтибосии арабиро дар сохтани ҷунин мафҳумҳо нишон медиҳад. Калимаҳои иқтибосии арабӣ, ки дар байни калимаҳои иқтибосӣ аз ҳама бештар ба ҳавзаҳои забони тоҷикӣ дохил шудаанд, дар баробари калимаҳои аслии тоҷикӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд. Муаллиф тавассути мисолҳо нишон медиҳад, ки ин навъи калимаҳо дар сохтори мафҳумҳои ифодакунандаи бовару эътиқодоти хурофотӣ серистеъмол буда, дар сохтори ҷумла ҷойгоҳи мустақаме пайдо кардаанд, ки баъзан иваз намудани онҳо ғайриимкон аст.

Вожаҳои калидӣ: забони адабии тоҷик, калима, иқтибос, арабӣ, маъшуқа, суҳбат, сафар, одам, тухфа, умр, инсон, пӯшок, хусусият, синоним.

АРАБСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ВЕРУ

Как известно, в лексическом фонде таджикского языка большое место занимают арабские слова. Среди них наибольшее количество

принадлежит лексемам, обозначающим веру, а также убеждения и суеверие. При этом, по мнению автора, арабизмы употребляются одновременно с исконно таджикскими словами. В статье автор доказывает, что отдельные широко употребляемые заимствованные слова, обозначающие веру, верования и убеждения, не всегда могут быть заменены соответствующими таджикскими эквивалентами.

Ключевые слова: современный литературный язык, слово, заимствование, арабский, язык, вера, верования, диалог, путешествие, человек, подарок, жизнь, материал, структура, синоним.

THE BORROWING OF ARABIC WORD INTO THE FAITH IMPROVING

As we know, the lexical fund of the Tajik language occupies mostly the Arabic words. Among them, the largest number belongs to lexemes denoting faith, as well as beliefs and superstitions. In this case, according to the author, arabisms are used at the same time with the original Tajik words. In the article the author proves that some widely used borrowed words denoting faith, beliefs and beliefs can not always be replaced by corresponding Tajik equivalents.

Keywords: modern literal language, word, borrowing, Arabic, dialogue, travelling, language, person, present, life, material, structure, synonyms.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаров Махмуд - мудири шуббаи аттестатсия, аккредитатсия ва иҷозатномадиҳии муассисаҳои таҳсилоти миёна ва ибтидоии қасбии Хадамоти давлатии назорат дар соҳаи маориф, номзади илми филология, тел.: +992 91 865 76 95, E- майл: nazarov.mn@mail.ru.

Сведения об авторе: Назаров Махмуд - заведующий кафедрой сертификации, аккредитации и лицензирования учреждений среднего и начального образования Агентства государственного надзора в области образования, кандидат филологических наук, тел. : +992 91 865 76 95, E-mail: nazarov.mn@mail.ru.

About the author : Nazarov Mahmud is the head of the Department of certification, accreditation and licensing of institutions of secondary and primary education of the Agency of the state supervision in the field of education, Candidate of Philology, ph.: +992 91 865 76 95, E-mail: nazarov.mn@mail.ru.

**НАҚШИ ИСТИЛОҲОТИ БОЗИҲОИ МАРДУМӢ ДАР
ЗАБОНИ ШУҒНОӢ**

Броимшоева Муслима

Институти илмҳои гуманитарии АИ ҶТ ба номи Баҳодур Искандаров

Қисми зиёди истилоҳоти марбут ба бозиҳои мардумӣ хусусияти таърихӣ доранд, зеро даҳҳо ҳазор сол қабл одамон дар асри сангин аввалин корҳо ба монанди зироаткорӣ ва ҳайвонпарвариро пеша намуда, барои шуғл ва гузарондани вақти холи бозиҳои зиёдро ба вучуд оварданд, ки дар Бадахшон – дар ин сарзамини кӯхистон то ҳанӯз боқӣ мондаанд. Аксари бозиҳо поре аз рӯзгори мардумро нишон медиҳанд, ки онҳоро воситаи дилхушӣ қарор додаанд. Дар ҳар як бозӣ унсуре аз фарҳанг, муносибати инсон ба табиат, ҳаёт ва васоили ҳаётгузаронӣ ба назар мерасад. Таҳлили этнолингвистии вожаву истилоҳоти марбут ба бозиҳо, нишон медиҳад, ки ифодаи мафҳумҳо дар намуди бозиҳо яксон набуда, балки вобаста ба ҳар навъи бозӣ ва тарзи иҷрои он гурӯҳҳои мустақими луғавиро ташкил медиҳанд, истилоҳот низ тағйир меёбанд. Бинобар ин, вожаҳоро оид ба ҳар бозӣ алоҳида мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Чӣ тавре ки зикр намудем, таърихи пайдоиши аксарияти бозиҳои мардуми Бадахшон ба давраи бостон рост меояд ва доир ба баъзе аз ин бозиҳо муҳаққиқони хориҷию ватанӣ маълумот додаанд. Олимон ва муҳаққиқон - Андреев [1, 96-119]; Стеблин-Каменский [11, 1999]; Муҳиддинов [7, 1989]; Шакармамадов [12, 2012]; Матробинов [8, 2005], Одинамамади Мирзо [9, 2010] аз зумраи онҳо мебошанд.

Омӯзиши бозиҳои мардумӣ дорои аҳамияти баланд аст, зеро беҳтарин хусусиятҳои рӯҳии мардум, урфу одат, забону фолклор дар ин бозиҳо дарҷ гардида, онҳо аз таърихи қадимтарини ин мардум гувоҳӣ медиҳанд ва қадимтарин калимоти забон, ки бо тадриҷ архаистӣ мегарданд, хангоми иҷрои ин бозиҳо зинда мегарданд. Аз рӯйи бозии кӯдакон ҳатто мардум фол дида, пешгӯӣ менамуданд. Ривояте дар байни ин мардум роиҷ аст, ки дар замони қадим подшоҳе навқаронашро фармудааст, то ба кӯдакон нигариста, ба қадом бозӣ машғул буданашонро фаҳманд. Навқарон омада мегӯянд, ки «Фидои шоҳ шавем, ки кӯдакон ба тарандозӣ ва шамшерзанӣ машғуланд». Подшоҳ аз ин ғамгин гашта, ба фармонравоенаш мегӯяд, ки тайёри бинанд, зеро душмане ҳучум хоҳад кард ва ҷанг мешавад. Заноне агар ба нонпазӣ машғул мешуданд, таъбир ме-

карданд, ки дар он сол ҳосил фаровон гашта, нон арзон хоҳад шуду ба тӯйбозӣ машгул гардидашонро, рамзи тӯйу хурсандӣ меҳисобиданд.

Мо ҳангоми чамъоварии мавод дар баъзе аз деҳоти ноҳияи Роштқалъа, Шугнон ва Рӯшон доир ба бозиҳои мардумӣ маълумот ба даст оварда, аз рӯйи ин маводи гирдомада чанде аз онҳоро мавриди тасвир ва таҳқиқ қарор додем. Азбаски забоншинос Матробов ҳангоми тадқиқ бозиҳои мардуми Вахонро ба гурӯҳҳо ҷудо намудааст, мо низ ҳангоми таҳлил чунин шакли гурӯҳбандиро мавриди истифода қарор додем [8, 2005]. Яъне тамоми бозиҳои мардуми Бадахшон асосан ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд: бозиҳои бачагона, бозиҳои идона, бозиҳои анъанавӣ, бозиҳои занона, бозиҳои мардона, бозиҳои тӯёна.

Яке аз бозиҳои машҳури мардона, ки то ҳол бо баъзе тағйиротҳо аз байн нарафтааст, ин *лӯшбозӣ* «аққолбозӣ», аст.

Лӯш (*ш.*) дар забони шугнонӣ чӯби 10-15 сантиметраи нӯгтез тарошидашудаеро мегӯянд, ки дар бозии мардонаи *лӯшбӯхт* аққолбозӣ, ки аз калимаи *лӯш* чӯб ва *бӯхт* бозӣ ба вучуд омадааст, истифода бурда мешавад ва калтаки дигар, ки дарозияш 70 см аст, барои задани *лӯш* ба кор бурда мешавад. Ҳангоми муқоиса бо забонҳои дигар маълум намудем, ки ба ин монанд дар забони ҳиндӣ калимаи *лашти* ба маънои чӯбдаст, дар яғнобӣ *лоф* чӯбдасти дароз дар забонҳои шугнонӣ, рӯшонӣ вахонӣ бо номи *лӯш* ба кор бурда мешаванд, ки Стеблин – Каменский низ ин калимаро дар луғати этимологӣ тафсир намудааст [11, 253]. Доир ба ин бозӣ олимони машҳур Андреев ва Половцов низ маълумот додаанд [1, 108-10]. Устод Шакармамадов Н. онро бо номи «*лашат-лашкурв*», яъне лашу лашкӯб зикр карда, қайд намудааст, ки як қисми ҳисоби ин навъи бозӣ аз рӯйи узвҳои бадани мард чараён мегирад, вале аз рӯйи нақли мардуми Шугнону Роштқалъа ва иҷрои ин бозӣ маълум гардид, ки он аз рӯйи ҳисоби узвҳои асп ва лавозимоти он *тирӯнг* «тасма», лачом, *диқак* болиште, ки дар пушти асп гузошта мешавад, сурат мегирад [13, 88].

Тарзи иҷрои ин бозӣ чунин аст: 10- нафар ҷавонон ба ду гурӯҳи 5- нафарӣ ё зиёдтар ҷудо шуда, бо куръапартӣ, яъне ба воситаи сангчаи *шитёқ* ҳамвор, ки аз як тараф бо об тар карда шудааст ё бо санги нӯгтез, ки дар болояш ягон аломат кашидаанд, ба боло ҳаво медиҳанду он афтида, бозингарони гурӯҳи аввалро маълум менамояд, оғоз мегардад. Чуноне ки устоди зиндаёд Нисормамад Шакармамад, қайд менамояд, ин бозӣ ба маросими Ҷуфтбарарон мансуб буда, ҳатто бозӣ бо дуои «Ё бобои Деҳқон аз як дона ҳазор дона аз ҳазор бешумор шуруъ мегардад [13, 88].

Асбобҳои бозӣ аз *лӯш*- чӯбчаи нӯгтез, калтак, ва калтаки дуҷуи *касақ* иборат аст. Касақ гуфта чӯби дуҷуи меноманд, ки ба девор ё ба

санге рост гузошта шуда, хангоми бозӣ бо *лāш* онро ба нишон мегиранд. Калимаи *касақ* нисбат ба касақи дар (тахтаҳои даромадгоҳи хона) низ дар забонҳои помири истифода мегардад. Бозӣ бо се *ростак* рост шуруъ мегардад ва агар бозингар ба хатогӣ роҳ надихад, *1дастаи по-по* ро иҷро менамояд, яъне бо дасти чап *лāш*-ро зада, калтакро ба даси росташ гирифта ба мобайни чӯби *лāш* дубора мезанад, ки ин танҳо як маротиба иҷро мегардад. Пас аз ин се маротиба *дастик «дастак»* иҷро мешавад, яъне бо дасти чап банди дасти ростро дошта, бо калтак *лāш* ро мезанад. Пас аз ин *ишҷик* «оринҷ» иҷро мегардад, яъне *лāш*-ро бо таври *ростак* зада танҳо калтаки касакро рост монда, ҳариф бояд қисми болоии калтаки *касақро* ба нишон гирад, яъне дар сараки чӯб бо *лāш* занад, агар ба хатой роҳ диҳад, дар ин маврид се маротиба қоидаи *фиҳ* -ро иҷро менамоянд, ки маънои *фиҳ* ин нафас, садо аст ва ин овоз низ ба садои ҳаракати асп ва задани *лāш* монанд аст, аммо дар ин бозӣ *лāш*-ро болои по монда ба сӯйи *касақ* ҳаво медиханд. Агар ба нӯги калтаки *касақ* расад, калтакро аз дасти бозингар гирифта ба гурӯҳи дуҷум медиханд ва гурӯҳи якум бозиро аз аввал оғоз менамояд. Пас аз ин *бӣрман* «аз тағ», яъне калимаи *бӣр* маънои тағро ифода мекунад, шуруъ мегардад, ки дар он дастро аз тағи пой гузаронда, бо калтак *лāшро* зада ва сипас хеста боз аз мобайнаш бори дигар бо чӯб мезананд, дар ноҳияҳои Роштқалъа ва Шуғнон *бӣрман* се маротиба, вале дар баъзе деҳаҳо як маротиба иҷро мегардад. Баъд аз он *гӯшиқ* «гӯшак» иҷро мегардад, ки бозингар дасти чапро аз зери дасти росташ дароварда гӯшашро меқапад ва бо дасти росташ бо калтак *лāш*-ро мезанад, ки ин низ се маротиба тақрор меёбад. Гӯш калимаи забони тоҷикӣ буда, дар забони шуғнонӣ онро *гӯҶ* мегӯянд, вале он пасванди иқ-ақро қабул намуда аст. *Тирāнгтарқӣч* низ банди шиками аспро ифода мекунад, яъне *тирāнг* бандест, ки зину узангуи аспро бо он баста, онро аз зери шиками асп мегузаронанд, калимаи *қӣч*, маънои шикамро ифода мекунад. Дар ин маврид шахси бозингар калтакро бо дасти чап зада, пас калтакро ба дасти росташ гирифта, аз мобайни *лāш* дубора мезанад, ки он низ як маротиба иҷро мегардад. *Тирāнг тар мӣд* – «банд дар пушт» низ яке аз қисматҳои ин бозӣ буда, танҳо як маротиба иҷро мегардад, ки дар ин маврид, бо дасти чап *лāшро* бо калтак зада мебардоранд ва аз тарафи пушт калтакро ба дасти рост дода, бо тамоми қувва аз мобайни *лāш* мезананд. Дар вақти иҷрои *тирāнг тар чāп* «банд аз чап» аввал бо дасти чап *лāшро* бо калтак зада, сипас калтакро тоб дода бо дасти рост аз тарафи муқобил онро меқапанд ва дубора ба мобайни *лāши* ба болопаридани мезананд. Дар ноҳияи Роштқалъа пас аз ин як *без* мезананд, ки он мисли *ростак* зада мешавад, вале агар ҳариф дар ин маврид, *лāшро*

қапида тавонад, бозингарони гурӯҳи аввал бозиро аз аввал сар хоҳад кард (дар ин бора сокини 80-солаи ноҳияи Роштқалъа Мукарамшоев Мародбек ба мо маълумот дод). Вале агар бой надиханд аз ин ҳисоб бозии аз як то ба 24 сар мешавад, ки он низ ба таври *ростак* «рост» иҷро мегардад, аммо то 12 агар ҳариф *лāш*-ро қапида гирад, гурӯҳи аввал бозиро аз *ростак*, яъне боз аз аввал шурӯъ мекунад, вале агар аз 12-то 24 *лāш*-ро ба даст оранд, гурӯҳи аввал бозиро аз *ғӯшик* «ғӯшак» сар хоҳанд кард. Пас аз 24-*āk* як маротиба *чӯшчик* «чав» ва як *жиндам* «гандум» иҷро мегарданд, ки бо номи ғизои асп гузошта шудаанд ва дар онҳо қоидаи *фйх* эътибор надорад. Баъд аз ин як то *саворов* «савора» зада мешавад, ки худ рост зада мешавад, вале дар ин вақт *лāш* ҳарчи қадар дуртар парида раваду ҳариф *чӯби* касакро зада натавонад, аз ҳамон ҷой ғолибон мағлубшудагонро мисли асп савор шуда, то пеши *касак пойғā* «пойгаҳ» давонда мерасанд. Пас бозӣ бо ин ба анҷом мерасад.

Вале бозингарони ноҳияи Шугнон, аз чумла Поршинев пас аз 24-ак ба ҳарифонашон *тоқивор* маънояш матоест барои дӯхтани тоқист, вале дар забонҳои шугнонӣ ва рӯшонӣ инро чун фразеологизм низ ба қор мебаранд, ки маънояш (гузашт қардан) бахшиданро дорад, яъне барои бозингарони мағлубшуда фурсате медиҳанд ва онҳо як *пицбиҶинд* «рӯсарӣ», ки ба таври *ростак* ва як *ҷарман*-ро мебозанд, ки агар дар бозии *ҷарман* дар *касак* зада тавонанд, бозӣ аз сар шурӯъ мегардад, вале агар зада натавонанд, як *саворӣ* савора зада, пас аз ғолибият ҳарифонашонро аз ҷойи афтидагии *лāш* савор шуда медавонанд. Калимаи *пицбиҶинд* низ зер маъно дорад, ки маънояш ин аст, ки бозингарон барои бозиро бохтани ҳарифон ва шарманда шудаашонон *гӯё* рӯмолчаро барояшон тақдим мекунад, ки рӯяшонро пинҳон созанд. Дар ноҳияи Роштқалъа боз чанд истилоҳи дигари бозии *лāш* вучуд доранд, ки *лаҷум* «лаҷом», *дикāк ё болаҳак* «қурпача», *бидāн* «зин», *болотанг*, *зертанг*, *ханук дед* аз чумлаи онҳоянд.

Аққолбозӣ боз дар худ баъзе қоидаву қонунҳо ё шартҳо дорад, ки дар зер меорем:

1. *Лāш*-ро дар вақти бозӣ дошта гиранд, бозӣ ё аз сар шурӯъ мешавад, ё бозиро гурӯҳи дуҷум давом медиҳад,
2. *Чирақак*, яъне агар *лāш* дар вақти задан дар ақиби касак ғалтида монад, калтакро бозингар рост истода бо дасташ, тез-тез ба ҳар тараф тоб медиҳаду ҳарифаш онро бо *лāш* зада тавонад, *ӯ* аз бозӣ хоҳад баромад, агар зада натавонад, бозӣ давом меёбад.
3. Агар *лāш* ҳангоми бозӣ ба боло парад, бозингари онро задагӣ метавонад онро бо дасташ дошта, дуртар партояд.

4. Агар *лāш* якуним метр аз касак дур афтад, ҳариф худро *чиқйч* к «ба шикам» карда, яъне ба шикам хобида дасташро то касак рост мекунад, агар ба он нарасад, шахси *лāшро* задагӣ бо ду по то назди *ӯ* чаҳида, ду чашми *ӯро* мебандаду вай *лāшро* сӯйи касак ҳаво медиҳад. Агар шахси чаҳидаистода бо як чаҳидан ба назди ҳарифаш нарасад, рӯяшро ба сӯйи касак гардонда, пуштнокӣ бо ду пояш мепарад, дар ин маврид, як чашми ҳарифашро медораду *ӯ лāшро* сӯйи калтаки касак пепартояд.
5. Агар *лāш* ба боло парад бо гашта сӯйи замин ояд, маротибаи дуҷум дар ҳаво бо калтак заданаш мумкин аст.

Лāш ва калтакро аз чӯби беду ар-ар сохтан мумкин нест, онҳоро танҳо аз чӯби дарахти мевадор ба монанди тут, зардолу ва чормағз месозанд, ё дар чойҳое, ки ин дарахтон набошанд, аз чӯби дарахти *wān* сурхбед, ки чӯбашон саҳттар аст, месозанд, то ки дастро нахарошад, инчунин калтакро аз чӯби хушк ва *лāшро* аз чӯби тар месозанд, зеро дар ин маврид, *лāш* дуртар мепарад ва ба нишон заданаш мушқилтар мегардад.

Дар байни ин мардум як масале аст, ки *дунёо лāш нӯл-тӣр гӣр* – «дунё дар нӯги чӯби лāш истодааст», ки борикии куллашакли лāшро ба назар гирифта онро чунин маънидод менамоянд, ки дунё фаношаванда аст ва инсон низ абадӣ нест.

Шулибёҳт (ш.) Қадимтарин бозии дигаре, ки дар байни мардуми Помир хеле паҳншуда аст, ин бозии *шули* мебошад, ки бо номи шулибёҳт дар байни ин мардум машҳур аст ва ин бозӣ дар замони пеш ҳам аз тарафи мардон ва ҳам занон иҷро мешуд. Доир ба ин намуди бозӣ ва қойдаву шартҳои он Андреев М. С. маълумот дода, навиштааст, ки ин бозӣ дар болои бомҳои хонаҳо дар нимаи дуҷуми зимистон, ки офтоб нисбатан гармтар шуд, хунокӣ камтар мегардад, иҷро мегардад [2, 101]. Доир ба маънои ин калима маълумоти муфассале вучуд надорад ва мумкин аст, ки бо номи паррандаи баҳорӣ *шулипиҳт* робитае дошта бошад, зеро бо каме гарм гаштани ҳаво он бармегардад ва замони иҷрои бозӣ низ ба ҳамин давра рост меояд. Дар забонҳои мардуми Ҳиндукуш парандае бо номи *шулипиҳт* вучуд дорад, ки тирамоҳ аз он ҷо парида, баҳор бармегардад [11, 334]. Ин бозӣ ду намуд дорад, намуди бостонӣ ва намуди муосир. Намуди пешин ё бостонӣ аз рӯйи сохти хонаи истиқоматии *чӣд* – «хонаи помирӣ» ва хоначаҳои атрофи он ҷараён мегирад. Аксар ду ё чор нафар дар ин бозӣ ширкат меварзанд. Чоркунҷаеро қашида мобайнашро ба қисмҳо ҷудо мекунанд. Хоначаи аввал ки нисбатан калонтар аст *чӣд* «хона» ном дорад, пас аз ин *дāлиғ* «дахлез», хоначаи дигар, ки васегиаш баробари васегии дахлез аст, *гецбун* ном дорад, ки *гец* нисбат ба буз низ кор фармуда мешавад ва ин

мумкин ҷойи бузҳо бошад. Хоначаи тамоман хурд *гецак* ном дорад ва пас аз он хоначаи калонтар кашида мешавад, ки онро *гецгӀл сари гец* мегӯянд ва баъд аз хоначаи дигар *саройбун* ва хоначаи аз ҳама калонтар, сарой ном дорад, ки аз рӯйи гуфтаи мардум ин *хӀдак* – чавра аст. Баъзеҳо бар он ақидаанд, ки ба ҷойи калимаи *гецак гӀрцак* истифода мешавад, маънои гӀрса истро дорад, зеро ба ин катакча расида, бозингар метавонад, ки дам гирад. Маънои асосии ин бозӣ забт намудани манзили зисти ҳариф аст ва шахси ғолиб калимаи *коштум* забт намудамро ба забон меорад. Бозӣ бо санги суфтаи даврашакл *шитӀқ жӀр* ё чӯби ба таври доира тарошидашуда чараён мегирад. Дар болои *шулисӀд* «шулисанг» аз як тараф хатҳои рост кашида шудаанд, ки онҳоро *ош то-вен* «оши бурида» меноманд ва аз тарафи дигар доирача кашида мешавад, ки онро *гардӀ* нон меноманд. Ин аломатҳо нишона аз алифбои аввалин пиктографӣ мебошанд, ки Кодухов М. оид ба онҳо маълумот додааст [4,1979].

Ва шартӣ бозӣ низ дар аломатҳои ин бозӣ аст, агар санги партофта аз тарафи *ош* «ғизои аз орди бокило ва об тайёршуда» афтаида монад, шахси мағлубгардида дар назди ҳарифаш як зиёфати *ош* оши бурида қарздор мешавад. Агар аз тарафи нон афтад, аз нон қарздор мегардад, яъне дар ин бозӣ касе хонаашро аз даст диҳад, ҳарифонаш ба хонаи ӯ рафта, хӯрок меҳӯранду боз гашта бозиашонро давом медоданд. (Доир ба бозии бостонии *шули* сокини 73-солаи ноҳияи Роштқалъа Қиматшо Броимшоев ба мо маълумот дод). Ва ин санг низ чун қуръа истифода мегардад, яке ош гӯяду яке нон ва пас аз партофтани агар ба нон афтад бозиро ӯ сар мекунад, агар ба ош ғалтад, бозиро ҳарифаш сар хоҳад кард. Ё баръакс *шулижӀр* санги шулӣ аввал дар хати наздикии чоркунча кашидашуда партофта мешавад ва агар *шули* дар *сарой* афтад, ғолиб меоянд, агар дар *саройбун* зери сарой афтад, мағлуб мегарданд. Аз болои *гирцак* «ист» паридан лозим меояд. Агар шахси аввал ба хатогие роҳ диҳад, бозингари дуҷум ҳуқуқи дар хоначаҳои забткардаи ӯ бозӣ қардан надорад, бинобар ин бозингари аввал дар *ҷӀд* хоначаи аввал барои ӯ гӯшаеро, ки онро *гӯшак* «гӯша» меноманд, медиҳад ва вай бозиро давом медиҳад.

ГӯйбӀхт (*ш.*) – гӯйбозӣ низ бозии дӯстдоштаи мардуми Бадахшон ба ҳисоб мерафт ва он низ дар ду намуд *саворагӯй* саворагӯй ва *пийодагӯй* пиёдагӯй чараён дошт, ва дар он аслан 20 нафар ба ду гурӯҳ чудо шуда, бозӣ мекарданд. Чӯбдастаро *ҷигӯн* мегуфтанд, ки он дар забони ваҳонӣ *ҷигӯнд*, дар форсии қадим *ҷаигӀн* дар паҳлавӣ *ҷав(ла)ган* ва дар забони арабӣ *савлаган* ном дошт. Онро аз дарахти тут ва зардолу тайёр мекарданд, вале тӯбаш ё аз *бук* (*борг*) – чӯби кулӯла, ё аз *пидӯӀз* месохтанд, яъне *доҳц* – мӯинаи бузро дар *чалакак* «чархи дастӣ» ресида,

аз он тӯбро мебофтанд, ин тӯбҳо мешикастанд, ё пора шуда, боз онро иваз карда, бозиро давом медоданд. Ачибаш ин аст, ки бозингарон дарвозаи голзанӣ надоштанд, ба ҷойи он хат мекашиданд ё ба чуқурӣ, ё ба ҷӯяк тӯбро зада, холро бо ибораи *олам ҷӯд* «ғелондем» ҳисоб мекарданд, ки ин ба калимаҳои хол ва гол шабоҳат дорад, ё агар гӯем, калимаи гол ва хол низ аз калимаи забони помири ол реша гирифтааст, ба фикрам, хато намешавад. Фарқи *саборағӯй аз пийодағӯй* дар он аст, ки дар он аспасор бозӣ мекарданд.

Нихӯндёдак (ш.) – «нишонзанӣ». Ин калима аз ду ҷузъ *нихӯн* нишона *дёдак задан ба вучуд омада аст* ва ин бозӣ аз аввал ба воситаи *цанкамӯнак* «камон» сурат гирифта, баъд дар нишонзании *сараспӣ* сариаспӣ иҷро мегардид. Дар ин маврид *бучак* «бузи нар», ё *миӣйч* «қўҷқор»-ро дар баландие баста мемонданду савор бо *пилтайицан* – «милтиқи пилтағӣ» аз аспӣ давидаистода тир холӣ мекунад, агар тири касе ба нишон расад, ӯ соҳиби тўхфа мегардид ва аз ин ҷо бузқашӣ оғоз мегардид. Касе бузи тирхўрдари ба *олганд* «марра» оварда мепартофт, голиб ҳисоб мешуд. Калимаи олганд низ аз ду ҷузъ иборат буда, ол ба маънои хол ва ганд мавқеи нишонзанӣ пайдо шудааст, инчунин ба маънои ғелондан низ дар забони шугнонӣ калимаи ол истифода мешавад. Нишонзанӣ нафақат дар вақти ид, балки дар тўйҳо низ баргузор мегардид.

Талакбёҳт (ш.) аз калимаи *талак* – «тўда» ба вучуд омадаст, яъне дар вақтҳои пеш ин бозӣ бо чормағз ҷараён мегирифт, аз рӯйи гуфтаи Мукаррамшоев Мародбеки 89-сола, ин бозӣ дар байни ду нафар сурат мегирад ҳар яки онҳо 10-тоғӣ чормағз гирифта дар пешашон тўда мекунанд, пас аз қуръапартӣ яке аз онҳо аз дарозии тахминан панҷ метр (панҷ қадам) ба чормағзҳои ҳарифаш бо тамоми қувва чормағзеро мепартояд, чанд чормағзе, ки дуртар парида раванд, онҳоро мегирад. Дар мурури солҳо ин бозӣ тағйир ёфт, яъне тугмабозӣ ва тангабозӣ пайдо гардиданд.

Дар солҳои баъдӣ талакбозӣ бо тугма ва сипас бо танга иҷро мегардид. Яъне ҳарифон бо пой се қадам ҳисоб карда, тангаро болои ҳам мегузоранд, шахси якуми аз рӯйи қуръа муайяншуда, бо танга ё сангча аз болои хати қашидашуда ба сўйи тангаҳо се маротиба ҳаво медиҳад, агар тангаҳо чаппа шаванд, ӯ голиб шуда онҳоро мегирад, вале агар зада натавонад, ҳарифи дуюм бозиро давом медиҳад. Голиб касе шумурда мешавад, ки тамоми тангаҳои ҳарифонашро барад. Дар ин бози якчанд нафар низ иштирок карда метавонанд ва гурӯҳҳо ҳамдигарро йор меноманд.

Санҷакбёҳт (ш.), язгуломӣ, *келин*, рушонӣ: *чилбоқ* асосан бозиҳои занона ба шумор мераванд санҷак мумкин сангча бошад, зеро ин

бозӣ бо се, панҷ ё ҳафт сангчаи майдаи кулӯлашакл иҷро мегардад. Вале калимаи санҷак ба маънои санҷиш, санҷидан низ ба кор бурда мешавад. Дар ин бозӣ низ аз ду то чор нафар иштирок намуда, он аз се бор *дастак*, ки дар ин маврид бозингари аввал сангҳоро ба боло партофта дар пушти панҷаи дасташ нигоҳ медорад. Пас аз ин се маротиба *қилулак* мебозад, яъне ҳамаи сангҳоро дар кафаш гирифта яктояшро ба боло ҳаво дода, дигарҳоро ба замин мегузораду санги ба боло партофтаре мекапанд. Пас аз ин сангҳоро дутоӣ ба боло ҳаво дода, якторо дар замин монда, он дуто ҳавододагиро қапида мегирад, ки ин *чуфтак* «дугона» ном дошта, се маротиба иҷро мегардад. Пас аз ин *йивӣ* «як дона» меояд, ки дар ин маврид ҳамаи сангҳоро ба замин партофта, як сангро ба боло ҳаво медиҳаду яктоӣ сангчаро аз замин бардошта, пас санги ҳавододагиро мекапад. Баъд аз ин *маркӣбак* ё ҳарак аст, ки ангуштони дасти чапро болои ҳам монда, дасташонро ба хар монанд карда дар замин мегузоранду сангчаҳоро аз болояш ба замин мепартояд, пас сангҳо ба боло партофта, яке аз сангчаҳоро аз тағи ҳарак, яъне кафи даст мегузаронад. Онҳоро бояд тавре гузаронад, ки ба ҳамдигар барнаҳӯранду аз тағи даст пурра гузаранд. Доир ба ин намуди бозӣ дар Шугнону Рӯшон Андреев маълумот дода, ин қисмро «шаарак» номидааст ва онро бо забони русӣ «городок» тарҷума намудааст, вале дар асл маънояш ҳарак, зеро калимаи *шаар* маънои харро дорад, яъне маркаб аст: «пас аз ин қисми мушқилтарини бозӣ меояд, ки «шаарак» - «шаҳрча» номида мешавад. Дасти чап ба замин гузошта мешаваду ба ду ангушт аввал ва сеюм тақя карда, ангушти ишоратӣ ба болои ангушти сеюм гузошта мешавад. Ба ҳамин тариқ шакли (тимсоли) «дарвозача» пайдо мешавад [2, 113]. Ин шакл на фақат ба дарвоза, балки мисли шакли хар низ мебошад. Агар дар ин маврид ба хатогие роҳ диҳад, бозиро ҳарифашон давом медиҳад.

Цемакбӯхт (ш.) – рӯшонӣ. *Цемакбӯхт* - чашмакбозӣ. Дар ин бозӣ ду нафар иштирок карда метавонанд, онҳо да рӯйи замин шаш-то чуқурчаи мусовӣ сохта, се-тоӣ сангчаро дар дохилашон мегузоранд, се чашмак (чуқурча) ба як одам тааллуқдоранд ва сетои дигар ба ҳарифаш. Пас аз куръапартӣ бозингари аввал маълумшуда аз чуқурчаи аввал се-то сангчаро гирифта, яктогӣ ба суроҳҳо тақсим мекунад, то он чое, ки сангчаҳо тамом мешаванд, аз сӯроҳии пас аз он сангчаҳоро гирифта, боз тақсим кардан мегирад. Дар охир ба қадом чашмак сангча нарасида, он ҳолӣ монад, голиб ба мағлуб «кӯр кардам» мегӯяд. Голиб он аст, ки чашмаки зиёдтари ҳарифашро кӯр менамояд.

Мишкбӯхт (ш.) – мишкбозӣ. *Мишк* аз устухончаҳои гирдаки пой гӯсфанд гирифта шудааст, ки аз як тараф бо суон ё санг суфта карда шудааст ва дар ҳалтачаи дӯхтагӣ нигоҳ дошта мешаванд. Бозӣ ин тавр

сурат мегирад: аз 4 то 10 то мишкро яке аз ду бозингар ба замин мепартояд, агар мишкҳо ба тарафи *хирни* суфташуда афтанд, \bar{u} голиб мепартояд ва агар баръакс ҳариф мишкҳоро мегирад, агар ҳариф мишкҳоро дуруст, яъне ба тарафи суфтагардида партояд, ҳарифи дююм маҷбур мешавад, ки ба ҳамин миқдор мишк ба \bar{u} диҳад. Касе, ки бисёртар мишкро ба даст оварад, \bar{u} голиб ҳисоб мешавад.

Саққобозӣ. Саққо (а.) дар Фарҳанги забони тоҷикӣ [12, 200] бо номҳои курачабозӣ, гулӯлачабозӣ маънидод шудааст ва дар забонҳои помири низ айнан бо ҳамин ном истеъмоли мешавад, ин бозӣ дар байни мардуми шуғнон бо мишк ва санг иҷро мегардад. Аввал ҳарифон чанд қадимӣ ҳисоб карда баробари ҳамдигар ду хат мекашанд ва лундасангҳо ё мишкҳоро дар хат ҷой медиҳад. Ҳарифон ба даст яктоӣ санги доирашакли суфта гирифта, аз хат берун нашуда ба тарафи мишкҳои ҳамдигар бо навбат мепартоянд, агар санги қадоме ба нишон расаду чанд мишкро зада тавонад, онҳоро мегирад ва ин бозӣ то даме ки тамоми мишкҳои ҳарифро набурдааст, давом меёбад.

Пишмилавак (ш.) ин бозии кӯдакона буда, аз калимаи *пиш* «гурба» ва *милавак* «мяв» садои гурба гирифта шудааст. Кӯдакон ба ду гурӯҳ ҷудо шуда, ба ту тараф пароканда шуда, пинҳон мешаванд ва аз *сит* – «хок» *буқакен* – «тепчаҳо»-и хурд-хурд месозанд, гурӯҳи аввал тепчаҳои гурӯҳи дююмро ёфта, тоза мекунад, гурӯҳи дююм бошад тепчаҳои гурӯҳи аввалро кофта, тоза мекунад. Пас аз ин ҳисоб мекунад, ки аз қадом гурӯҳ кулӯлачаҳоро пайдо ва тоза накардаанд, \bar{u} голиб меояд, зеро ҳарифонашон ҷойи онҳоро наёфтаанд.

Сурббӯхт (ш.) – *ланкабозӣ*. Сурб (سرپ *маъд*) филизи нисбатан нарми хеле вазнини хокистарранг аст, ки барои сохтани сочма, тир, ҳарфҳои матбаа *ва ғ.* ба кор меравад (кӯрғошим [12, 283], *бӯхт* бозӣ). Ланкабозӣ ин бозии мардона ба шумор рафта, дар он ду гурӯҳи аз ду то бештар ширкат менамоянд. Сурб аз оҳани хурди доирашакл, ки мобайнашро пешакӣ сӯроҳ намудаанд ва *доҳи* муйинаи буз, ки аз мобайни сӯроҳӣ бароварда шудааст, иборат мебошад ва бо оташ мӯинаро аз як тараф сӯзондаанд, то ба ҳам часпида аз сӯроҳӣ набарояд. Бозӣ аз се-то ростак сар мешавад, ки се бор ба таври содда бо пой рост зада мешавад ва ҳар бор пой ба замин мерасаду бардошта мешавад, дар ин маврид бозингар танҳо ба пой чап меистад. Онро дар Хуф *моц* мегуфтаанд (2, 103). Пас аз ин *йиу йи қад* «яку як қад» зада мешавад, яъне ду бор *сурб* «ланка» оҳиста ва бори сеюм сахтар зада шуда, баландтар мепарад. Пас аз ин *пинзӯ* «панҷ», дар ин маврид, яъне бори панҷум сурб сахтар зада шуда, баландтар мепарад. Агар одами аввал ба хатогӣ роҳ диҳад, ҳамроҳаш бозиро давом медиҳад. Голибон дар даври аввал мағлубшудаго-

нро се шаллоқ мезананд, дар даври дуном панҷ маротиба шаллоқ мезананд.

Тармурҳдédwédд – тухмчанг. Дар байни мардumi Помир хангоми иди Наврӯз чой доштани чунин бозиро Мухиддинов қайд намуда, гуфтааст, ки писарбачаҳо тухми пухтагиро бо ҳам чанг меандозанд (7, 20), вале имрӯз тухмҳои мурғ аксар дар ҳолати хом дар ин бозӣ истифода мешаванд. Дар ин бозӣ соҳиби тухми ғолиб тухми ҳарифашро мегирад.

Вулчакбéхтк – аргунчакбозӣ низ аз қадимтарин бозиҳои духтаронаи мардumi Бадахшон ба шумор меравад, ки аз ду чузъ *вулчак* аргунчак ва *бéхт* бозӣ сохта шудааст. Дар байни мардум чунин бовар вучуд дорад, ки писабачаҳо бояд аргунчакбозӣ нанамоянд, зеро пас аз ин дар баландиҳо сарашон чарх хоҳад зад. Банди аргунчак низ дар замони пеш аз *дохц* мӯинаи буз ресида тайёр карда мешуд. Онро дар шоҳаи ғафси дарахт овезон карда, хангоми бозӣ духтарон бо навбат ба аргунчак савор шуда, сурудхонӣ мекарданд:

Қишқу тар боғен,
Холи димоғен.

Ин қадимтарин бозист, ки дар байни мардumi ҳинду иронӣ пахншуда мебошад, ки дар ин бора Карл Йетмар дар иди холи ҳиндӣ ва наврӯзи иронӣ бозии аргунчакбозии духтаронро зикр намудааст (5, 282).

Зарӣздédwédд (ш.) – кабкчанг. Мардум аз замони пеш ба парвариши паррандаҳо шавқу рағбати зиёд доштанд, кабкро барои зебогӣ ва овози гуворояш дӯст медоштанд. Баъзе мардҳо *зириз буц* чуҷаи кабкро дастгир намуда, бо тухми мӯрча ва дигар намуди ғизоҳо парвариш намуда, калон мекарданд, дар натиҷа кабк бо инсон унс гирифта, аз ӯ гурезон намешуд. Баҳорон кабк маст шуда, онро бо кабкҳои дигар чанг меандоштанд. Дар ҳар вақти муайян, яъне хангоми аз майдон берун шудан ё ба сабаби дигаре кабкҳоро қафас мезананд ва инро бо номи *йи қафас*, *ё ду қафас дéd wédдош* ном мебарданд. Ба кабк *мастаквоҳ* (номи як намуди алафи баҳорӣ, яъне алафи масткунанда) медоданд, то ки кабк-ро маст намояд. Дар бозӣ ба ҳар гуна тӯхфаҳо шарт мегузоштанд, ки ба соҳиби кабки ғолиб дода мешуд. Ин бозӣ то ҳол дар байни мардум роиҷ аст.

Чухдéd wédд – хурӯсчанг. Ин бозӣ низ мисли кабкчанг буда, дар он танҳо ба чойи кабк хурӯсхоро чанг меандоштанд.

Кулчафағак бозии духтарона ба шумор мерафт, вале писарбачаҳо низ гоҳе ба он ҳамроҳ мешуданд, ин бози низ бо тӯб иҷро мегардад, аз калимаи *кулча* «кулча» ва *фағак* «гирдак» гирифта шуда, одам тӯбро бо кафаш ба замин зада, чарх зада боз дубора тӯбро ба замин мезанад, ин бозӣ то хато карданиш давом меёбад. Ҳарифон ҳисоб мекунанд, тӯб

чанд бор зада мешавад. Голиб касе ҳисоб мешавад, ки миқдори задани тӯб ва даврзаниаш аз ҳама зиёд бошад.

Қастинанҷӣвд – гӯштингирӣ низ яке аз бозиҳои қадимии мардуми Помир ба шумор рафта, ба гӯштини миллии монанд аст, вале қоидаи гӯштин дар он фарқ дорад, яъне гӯштингир бояд ду шонаи ҳарифашро ба замин пахш карда тавонад, вагарна хол ба даст намеорад ва голиб шумурда намешавад.

Лаптуб. Ин бозиест, ки бозингарон ба ду гурӯҳ чудо шуда, дар мобайн хат кашида мешавад. Дар хат бозингарони гурӯҳи дуҷум меистанд, гурӯҳи аввал бошад, ба ду қисм чудо шуда, бо тӯби латтагӣ ба ҳарифони болои хат истода ҳаво медиханд, агар тӯб ба касе расад ӯ аз бозӣ мебарояд. Агар тӯбро дорад, ба ҷойи ӯ шахси тӯб бойдода дар хат меистаду ӯ ба тӯбзанон ҳамроҳ мешавад.

Йи калак ду калак – як сар, ду сар. Як намуди бозиест, ки дар байни аҳли оила иҷро мегардад. Дар замони пеш тамоми аҳли оила дар гирди *киҷор* оташдони хона, ки аловаш хомӯш гашта, танҳо гармияш то дер гоҳ дар *ҷирӣ* сафол нигоҳ дошта шудааст, чамъ омада, пойҳояшонро ба дохили он гузошта, афсонагӯӣ ё бозии *йи калак ду калак*ро иҷро мекарданд. Бозӣ ин тавр сурат мегирад, ҳама кафи дастҳояшонро ба замин гузошта, яке аз калонсолон ангушти ишоратиааш ба дасти якнафарӣ бо навбат гузошта мегӯяд: *йи калак, ду калак, сейу чору чамбар, беду анбар, дӯно бӯно, ар кас бар кас, сӣзд кун, бӯй кун, хуш кун дар кун* бо гуфтани *дар кун* он шахс дасташро аз бозӣ мекашад, ба ҳамин минвол яктой даст аз бозӣ бароварда шуда, дасти шахси охирон мондари гирифта, дар кафи дасташ бо ангушти ишоратӣ зада боз ба пешониааш ангушташро зада мегӯяд:

*Зоғун килоғун,
Ту дар дашту бийбӯн,
Кучакшо ало панҷ,
Ту бобо ту бархез.*

Пас аз ин одам ҳам шуда, дигарон дастҳои худро мушт карда, ба болои муштҳои ҳамдигар мегуздоранд ва суол мекунанд: *тӣр чи мутак?* Мушти кӣ болотар? Агар номи шахсро муайян намояд, бозӣ бо ҳамин ба охир расида, боз аз нав шурӯъ мешавад. Агар номи шахсро надонад, он гоҳ мепурсанд, ки *дӣф йо рубоб?* Агар *дӣф* доираро интиҳоб кунад, дар пушташ ҳамакаса доира мезананд, агар рубоб гӯяд, дар пушташ мисли рубоб нохун мезананд. Ҳамин гуна саволҳо дода: *пишо пӯрг?* муш ё гурба?; *қулфо виҳиз?* *қулф ё калид?* *ғалтако шулки?* тирак ё корд? *пулко арра* путк ё арра ва дигар асбобҳоро ба забон оварда ба он монанд ба пушташ оҳиста-оҳиста шӯхикунон мезананд. Пас аз ин бозиро аз нав сар мекунанд.

Дар байни мардум бозиҳои дигар ба монанди чамбул, ки ба бозии шатранҷ шабохат дорад, *миц-мицак*, *самовор* *ӯӯрв* *додчо-та бирёзам* *чой та бирёзам чӣз қати?* *ғӯз қамоч* қати самовор чӯшид чой мехӯрем бо чӣ мехӯрем? бо қумочи чормағзӣ, *мехбозӣ* – мехбозӣ, *чихардӣ* – чихарда, *дустёптак* – дастобдихӣ, *ваҳтӣждак* – бандкашӣ, *чой-чойанак* – руст-шавақон, *ҳаҷӣйптак* – *обпошӣ*, *чинҷичбози* – лӯхтақбозӣ, *пехтӣждак* – *сурқунӣ*, *ғундолдӯдак* – барфзанӣ, *йахбози* ях – молақбозӣ, *ҳиновари* – *шиноварӣ*, *чуфто?* *тоқ бозӣ* – чуфт ё тоқбозӣ, *ҳочбозӣ* – донақбозӣ, *қутибёҳт* – *қуттибозӣ*, *бандакзёҳт* – *риштагирӣ* ва ғайра вучуд доранд, ки дар бораи онҳо дар кори ояндамон маълумот хоҳем дод.

Хулоса, аз омӯзиш ва таҳлили асарҳои олимони фарҳангу луғатномаҳои соҳавӣ бармеояд, ки ҷанбаи этнолингвистии бозиҳои дар забонҳои шугнонӣ-рушонӣ то ҳанӯз ҳаллу фасл нагардидаанд.

Китобнома:

1. Андреев М.С., Половцов А. А Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии. Ишкашим и Вахан / Андреев М.С., Половцов А. А- СМАЭ. Т. IX. СПб., 1911. 300 с.
2. Андреев М. С., Таджики долины Хуф/ Андреев М. С.. -Сталинабад, 1953, вып 1. 522 с.
3. Грюнберг А.Л., Стеблин-Каменский И.М. Языки Восточного Гиндукуша. Ваханский язык (тексты, словарь, грамматический очерк). /Грюнберг А.Л., Стеблин-Каменский И.М.- Москва, 1976. 264 с.
4. Кодухов В. М. Введение в языкознание / Кодухов В. М. Москва, 1979, С. 351.
5. Карл Йеттмер Религии Гиндукуша/ Карл Йеттмер -Москва, 1986. 524 с.
6. Муҳиддинов И. Земледелие припамирских таджиков Вахана и Ишкашима в XIX -начале XX в. (Историко-этнографический очерк) / И. Муҳиддинов.-Москва, 1975.
7. Муҳиддинов И. Реликты до исламский обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира (XIX начало XX в.) / Муҳиддинов И. - Москва, 1989.
8. Матроров С. К. Лексика традиционных игр ваханцев в этнолингвистическом освещении (автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук Санкт-Петербург 2005).
9. Одинамамади Мирзо Вахон / Одинамамади Мирзо. –Душанбе: Ирфон, 2010.
10. Розенфельд А. З. Свадебный фольклор припамирских таджиков // Фольклор и этнография. Л., 1970. 209 с.
11. Стеблин-Каменский И. М. Этимологический словарь ваханского языка / Стеблин-Каменский И. М. - СПб, 1999. 480 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. - М.: Сов.энциклопедия, 1969. С.728

13. Шакармамадов Н. Оинҳои наврӯзи дар Бадахшон / Шакармамадов Н. - Душанбе, 2012. 100 с.

НАҚШИ ИСТИЛОҲОТИ БОЗИҲОИ МАРДУМӢ ДАР ЗАБОНИ ШУҒНОӢ

Дар мақола таҳлили этнолингвистии истилоҳоти бозиҳои мардумӣ дар Бадахшони Тоҷикистон мавриди тадқиқ қарор ёфтааст. Муаллиф доир ба мавқеи истифодаи истилоҳоти баъзе бозиҳои суннати мардумӣ маълумот дода, онҳоро аз ҷиҳати маъно шарҳ додааст.

Вожаҳои калидӣ: бозиҳои суннатӣ, гуштини озод, абзори саворӣ, чавгонбозӣ, гӯй, вижагиҳои фолклорӣ, ҳариф, хусусияти этнолингвистӣ.

ТЕРМИНЫ ТРАДИЦИОННЫХ ИГР В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье проводится этнолингвистический анализ терминологии, связанной с традиционными играми народов Бадахшана Республики Таджикистан. Автор работы приводит детальное описание некоторых видов традиционных игр и дает семантическое описание данных терминологий.

Ключевые слова: традиционные игры, вольная борьба, конские принадлежности, традиционный хоккей, мяч, фольклорные особенности, соперник, этнолингвистический план.

ROLE OF TERMS RELATED TO TRADITIONAL PLAYS IN SHUGNY LANGUAGE

The article provides the ethnolinguistic analysis of the terminology associated with the traditional games of the peoples of Badakhshan in the Republic of Tajikistan. The author of the work gives a detailed description of some types of traditional games and gives a semantic description of these terminologies.

Key words: Traditional plays, wrestling, hors tackle, traditional hockey, ball, folk features, rival, in ethnolinguistic side.

Маълумот дар бораи муаллиф: Броимшоева Муслима – ходими калони илмии шуъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: (+992) 93 302 72 92, e-mail: mbroimshoeva@bk.ru

Сведения об авторе: Броимшоева Муслима – старший научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук им. Б. Искандарова АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: (+992) 93 302 72 92, e-mail: mbroimshoeva@bk.ru

About the author: Broimshoeva Muslima is a senior research fellow of the Institute of Humanities named after B. Iskandarov Affilate of Academy

of Sciences of Tajikistan, candidate of philological sciences, phone: (+992) 93 302 72 92, e-mail: mbroimshoeva@bk.ru

УДК:491.1
Д-94

ТАСНИФОТИ ЗАБОНҲОИ ҒАРБИИ ҲИНДУСТОН

Душанбиева Нигина

Институти масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АИ ҚТ

Ҳиндустон яке аз кишварҳои мебошад, ки аз дигар давлатҳои дунё бо бисёрзабониаш фарқ карда, бо ин хусусият диққати забоншиносони ҷаҳонро ба худ ҷалб кардааст. Аз байни забонҳои дар ин кишвар мавҷудбуда ба Сарқонуни Ҳиндустон (иловаи VIII) фақат 22 забони зерин илова карда шудааст: ассомӣ, банғолӣ, бодо, гучаротӣ, догрӣ, каннада, конканӣ, кашмирӣ, маитҳил, малаялам, манипурӣ, маратҳӣ, непалӣ, ория, панҷобӣ, санскрит, синдҳӣ, сангхалӣ, тамилӣ, телугу, урду ва ҳиндӣ.

Бузургтарин ва бонуфузтарин оилаи забонҳои дунё гурӯҳи ҳинду-аврупоӣ мебошанд, ки бо ин забонҳо қариб 50% аҳолии кураи замин ғап мезанад. Ба ин гурӯҳ забонҳои имрӯзаи славянӣ, англисӣ, испанӣ, олмонӣ, итолиёвӣ, эронӣ, ҳиндӣ ва дигарҳо дохил мешаванд. Бисёр забоншиносон ва таърихшиносон бар он ақидаанд, ки хешигарии таърихӣ халқҳои ҳиндуаврупоӣ пеш аз ҳама дар забони онҳо падида меояд. Дар ин бора дар асари дучилдаи Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов маълумот дода шудааст [1, 37].

Забоншиносон забонҳои мухталифи дунёро аз рӯи методҳои гуногун ба монанди забоншиносии муқоисавӣ, таърихӣ - гинетикӣ ва дигар усулҳо омӯхта, ба шохаҳо, гурӯҳҳо ва оилаҳо ҷудо мекунанд.

Descriptive linguistics – it is widely known as comparative philology and flourished during 19 century adopting a historical approach to the study of language, it trace the evolution of language and by comparing one with other establishes relations between them [7, 365]. Забоншиносии муқоисавӣ ҳамчун филологияи муқоисавӣ шинохта шуда, дар асри 19 ташаккул ёфта, методи таърихиро нисбати омӯзиши забон ихтиёр карда, ташаккули забонро дар муқоиса бо забони дигар ва муносибати тарафайни онҳоро нишон медиҳад.

The new science of comparative philology aimed at no more than comparative language with another illuminating one language through another [9,

14]. Мақсади илми нави забоншиносии муқоисавӣ аз он иборат буд, ки ба як забон аз рӯи муқоиса бо забони дигар равшанӣ андозад.

Забоншиносон дар вақти ба гурӯҳҳо шоҳаҳо ҷудо кардани забонҳо инчунин ба шабеҳияти грамматикӣ, фонетикӣ ва морфологӣ низ диққат медиҳанд.

Агар ба таърихи забонҳо назар афканем, забонҳои гуногуни дунё аз ҷиҳати таърихӣ - гинетикӣ ба ҳамдигар хеле наздиканд. Барои тақвияти ин фикр мисолеро дар асоси луғати забонҳои ҳиндуаврупоӣ мебиёрем. Калимаи модар дар забонҳои қадимаю имрӯзаи ҳиндуаврупоӣ ба тарзи зайл сурат мегирад: авестой ва ҳиндӣ қадим - ma:tar, суғдӣ - ma:t, хоразмӣ - mad, сақӣ - ma:ta, помирӣ (рушонӣ) – mod, осетинӣ - mad, англисӣ - mother, олмонӣ - Mutter ва ғайра.

Ин аст, ки забонҳои ҳиндӣ ва тоҷикӣ ҳам дар робитаи устувор буда, дохилшавии луғати форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ ба забонҳои ҳиндӣ то ҳоло ҳам давом дорад, чунки ин вожаҳо нависандагони мусулмон дар эҷодиёташон зиёд истифода мебаранд, чуноне, ки ҳиндуҳо санскрит ва аврупоӣҳо забонҳои антиқаро истифода мебаранд [3, 73].

Бояд қайд кард, ки илми забоншиносӣ ҳам аз давраҳои хеле қадим дар Ҳиндустон ривочу раванқ ёфтааст. Забоншиносони машҳури Ҳиндустон Панини, Катйайана, ва Патанҷалӣ буданд, ки дар тамоми ҷаҳон маълуми машҳур буда, дар раванқу инкишофи забоншиносӣ саҳми арзандае гузоштаанд. Ба қалами Панини аввалин грамматика махсуб доништа мешавад. Блумфилд, ки падари забоншиносии муосири Амрико ба ҳисоб меравад [7, 391] қайд мекунад, ки дар Аврупо идеяи ташаккули забоншиносиро Ҳиндустон тавсият дод. It was India says Bloomfield that arise a baby of knowledge which was destined to revolutionize European ideas about language [6, 10].

Бисёре аз забоншиносон фикр мекунанд, ки забонҳои ҳиндуориёӣ, ки сарчашмаи онҳо забони санскрит ба шумор меравад, ба ҳам монанд ҳастанд. Масалан, забоншиносии норвегӣ Георг Моргинстиерне қайд мекунад, ки забонҳои кӯҳистони қисми шимоли ғарбии Ҳинд шабеҳи силсилае мебошанд, ки доништани яке аз онҳо ҷиҳати дарки дигаре кӯмак мекунад [8, 117].

Забонҳои Ҳиндустонро бисёр забоншиносон аз давраҳои пеш омӯхта, то ҳозир ҳам ин масъала аз диққати забоншиносон берун намондаст, чунки ҳастанд лаҳҷаҳо забонҳои, ки омӯзиши чуқуртарро талаб мекунанд. Забонҳои ҳиндуориёро забоншиносон Хёрлне, Гривсон Чаттерҷӣ, Зограф мувофиқи методҳои муқоисавию таърихӣ, фонологию морфологӣ ба шоҳаҳо гурӯҳҳо тақсим кардаанд. Забоншиносии америкӣ Авраам Гривсон ва забоншиносии Ҳинд Сунил Чаттерҷӣ оид ба за-

бонҳои ҳиндӣ корҳои зиёдеро ба анҷом расондаанд. Дар солҳои 20-уми асри ХХ таҳти роҳбарии Грирсон 11 ҷилд китоб "Тафсири забонҳои Ҳиндустон" тартиб дода шуд. Ин як кори хеле калон ва муҳим буд, ки маълумот дар бораи шумораи зиёди забонҳои ҳиндии муосир ва лаҳҷаҳои онро дар бар мегирад. Дахҳо забонҳои нав бо лаҳҷаҳои он дар ин маҷмӯа нишон дода шудаанд. Бо баромадани ин маҷмӯа марҳилаи нави азҳудкунии забонҳои Ҳиндустон ва лаҳҷаҳои он оғоз ёфт. Инчунин муқоисаи грамматикӣ ин забонҳо ва тақсимбандии генеологияшон шурӯъ шуд. Грирсон забони ҳиндӣ ва забонҳои гурӯҳи дардиро ба шоҳаи забонҳои ҳиндуэронӣ дохил кардааст.

1. Эронӣ, 2. Ҳиндӣ ва 3. Дардӣ

Забоншиноси Ҳинд Сунил Чаттерҷӣ забонҳои муосири ҳиндиро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардааст:

1. Забонҳои ғарбӣ

а. Гурӯҳи шимолӣ (синдхӣ, лаҳнда, панҷобии шарқӣ)

б. Гурӯҳи ғарбӣ (гучаротӣ, раҷастхонӣ)

в. Гурӯҳи марказӣ (ҳиндии ғарбӣ)

2. Забонҳои шарқӣ

а. Гурӯҳи шарқӣ (ҳиндии шарқӣ, бихорӣ, ория, банғолӣ, ассамӣ)

б. Гурӯҳи ҷанубӣ (маратхӣ)

Баъдтар марҳилаи нави тақсимбандии забонҳои муосири ҳиндӣ, ки аввалан бо фактҳои нав, яъне тафсири диалектҳои, ки камтар омӯхта шудаанд ва аз гурӯҳи забонҳои ҳиндуорӣ ҷудо шудаанд ба монанди диалектҳои забони лӯлиён ва забони сингалӣ дар Сейлон, забони парӣ дар сарҳади байни Тоҷикистон ва Узбекистон низ шурӯъ шуд.

Методи омӯзиши типологии забонҳои хеш бошад, дар асоси материалҳои забонҳои славянӣ кор карда шуд.

Сохти мофологии ин забонҳо аз тарафи Зограф омӯхта шуд. Зограф забонҳои муосири ҳиндиро ба чунин тарз гурӯҳбандӣ кардааст:

1. Забонҳои шимолӣ (ҳамаи забонҳои ҳиндии нави Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш, Непал ва лаҳҷаи парӣ дар ҳудуди Тоҷикистон)

2. Лаҳҷаҳои лӯлиён

Дар навбати худ гурӯҳи шимолӣ ба 3 зергурӯҳ тақсим шудааст:

1. ғарбӣ (синдхӣ, маратхӣ)

2. марказӣ (ҳиндӣ ва лаҳҷаҳои ғарбии он раҷастхонӣ ва паҳарӣ)

3. шарқӣ (банғолӣ, ория ва ассамӣ).

Аз байни забонҳои ғарбии Ҳиндустон забонҳои панҷобӣ, гучаротӣ, синдҳӣ ва ҳиндӣ ҳамчун забонҳои расмӣ барои штатҳои алоҳида шинохта шудаанд.

Забони панҷобӣ дар шимолӣ ғарбии Ҳиндустон ва Покистон паҳн гардидааст. Дар Ҳиндустон бо ин забон асосан дар штати Панҷоб инчунин Ҳаряна (шт. Ҳимачал-Прадеш) гуфтугӯ мекунад. Шумораи одамони бо ин забон гуфтугӯ мекардагӣ тахминан ба 29 млн. нафар мерасад.

Забони гучаротӣ дар штатҳои Гучарот ва Маҳараштра паҳн шудааст. Ин забон лаҳҷаҳои худро дорост, ки инҳо катҳяварӣ, аҳмадободӣ ва суратӣ мебошанд. Ба забони гучаротӣ бисёр калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои арабию форсӣ дохил шудаанд. Аз забонҳои аврупоӣ бошад лексикаи англисӣ зиёд мушоҳида мешавад. Алифбои ин забон ба алифбои деванагарӣ шабеҳ аст. Теъдоди одамоне, ки бо ин забон гап мезананд, ба 26 млн. мерасад.

Забони раҷастхонӣ асосан дар штати Раҷастхон ва инчунин дар штатҳои Панҷоб, Гучарот, Мадҳя-Прадеш ва Ҳаряна истифода бурда мешавад. Дар Покистон бошад бо ин забон дар Синд ва Панҷоб гуфтугӯ мекунад. Забони раҷастхонӣ дар асоси забон гучаротии қадим бунёд ёфтааст. Алифбои деванагариро истифода мебарад. Бо ин забон тақрибан 50-80 млн. одам гап мезананд.

Забони синдҳӣ. Бо ин забон ҳам дар Ҳиндустон ва дар Покистон гап мезананд. Ин забони адабиёти Ҳиндустони Шимолӣ асрҳои XIV-XVIII ба шумор меравад. Бо ин забон шоирон шеърҳои худро эҷод мекарданд. Алифбои ин забон ҳам хати деванагарӣ ва ҳам арабию истифода мебарад. Шумораи одамоне, ки бо ин забон гап мезананд, ба 20 млн. нафар мерасад.

Забони лаҳнда. Ин забон ҳам дар Панҷоб истифода бурда мешавад. Забони лаҳнда якҷанд намуди гӯишҳо ба монанди сарайҳӣ, кхетранӣ, потоҳарӣ ва маҷхиро дорост. Алифбои забони лаҳнда арабӣ мебошад. Бо ин забон тақрибан 117000000 одам гап мезананд. Ин забон аз ҷиҳати шумораи одамоне, ки бо он гуфтугӯ мекунад, дар ҷаҳон дар ҷойи 10-ум меистад.

Аз байни ин забонҳо **забони ҳиндӣ**, ки бо диалекти ғарбӣ ва шарқӣ он аксарияти аҳолии Ҳиндустон гап мезананд, паҳншударин забон дар ҳудуди Ҳиндустон ба шумор меравад. Забони ҳиндӣ забони давлатии Ҳиндустон буда, варианти хаттӣ ва адабии ҳиндустанӣ аст, ки ҳиндуҳо онро истифода мебаранд. Он бо алифбои «деванагарӣ», ки аз калимаи санскрит гирифта шудааст, навишта мешавад. Забони ҳиндӣ ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуориёии оилаи ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад. Дар забони ҳиндӣ ду диалект – диалекти ғарбӣ ва шарқӣ истифода бурда

мешаванд. Диалекти шарқӣ дар навбати худ ба чор диалект чудо мешавад. Бо диалекти ғарбӣ бошад адабиёти бошӯхрати халқи Ҳиндустон навишта шудааст. Забони ҳиндӣ аз чихати шумораи одамоне, ки бо он гап мезананд дар байни тамоми забонҳои ҳиндуориёӣ, калонтарин ва бонуфузтарин мебошад. Худи калимаи ҳиндӣ аз забони форсӣ гирифта шудааст. Барои истилогарони турку афғон ва инчунин эронӣ, ки аввалин бор ин калимаро истифода бурданд, вай на фақат номи забонро ифода мекард, балки бо ин мафҳум тамоми Ҳиндустон ифода меёфт. Дар ҳоли ҳозир бошад, ин калима фақат барои забон истифода бурда мешавад [4, 18].

Калонтарин минтақаҳое, ки дар онҳо забони ҳиндӣ истифода бурда мешавад, Ҳимачал-Прадеш, Ҳарияна, Уттар-Прадеш, Мадхя-Прадеш, Биҳор, Рачастхон ва Дехлӣ мебошанд. Масоҳати умумии ин минтақаҳо 41%-и масоҳати Ҳиндустонро (масоҳати Ҳиндустон 527 7320 км² аст) ташкил медиҳад [2, 14].

Лаҳҷаҳои гуногуни ҳиндӣ ҳамчун забонҳои ақаллият дар якчанд давлат ба монанди Фичӣ, Маурисия, Африқои Чанубӣ, Тринидад ва Тобаго ба кор бурда мешаванд.

Берун аз Ҳиндустон бо ин забон дар Непал 8 млн., дар Африқои Чанубӣ 890 000 дар Маурисия, 685 000 дар ШМА, 317 000 дар Яман, 233 000 дар Уганда, 147 000 дар Олмон, 30 000 нафар дар Зеландияи Нав 20 000 ва дар Сингапур 5 000 нафар гап мезананд. Бояд қайд кард, ки забони ҳиндӣ дар Англия ва Аморати Араб низ ба кор бурда мешавад, чунки аҳолии зиёди Ҳиндустон дар ин кишварҳо низ зиндагӣ мекунанд. Бо забонҳои ҳиндӣ 98% -и аҳолии Ҳиндустон гап мезанад, агарчӣ соли 1861 забони англисӣ забони расмӣ ин кишвар, яъне забони идорот, сиёсат ва маориф қабул шуда буд.

Ин забонҳоро ба як гурӯҳи забонҳо дохил карда, забоншиносон бунёд ва сарчашмаи онҳоро забон санскрит мешуморанд. Ба он нигоҳ накарда, ки ин забонҳо аз чихати сохтор ва фонология аз ҳам фарқ дошта бошанд ҳам, шабеҳияташон зиёдтар аст. Барои ҳамин ҳам, дар вақти тақсимбандӣ, онҳо ба як гурӯҳ, яъне гурӯҳи ғарбӣ дохил шудаанд. Бояд қайд кард, ки дар забонҳои лаҳҷаҳои гуногуни гурӯҳи ғарбии забонҳои Ҳиндустон баъзе ҳарфҳо ва овозҳое, ки фақат ба як забон ё лаҳҷаҳои гуногуни Ҳиндустон тааллуқ доранд, мушоҳида мешавад. Аз чихати фонетикӣ низ ин забонҳо аз ҳам фарқ мекунанд. Масалан, худи ҳамон як калима дар ин забонҳо аз чихати фонетикӣ фарқ мекунанд, яъне талаффузи гуногун дошта бошад. Дар бораи ба кадом гурӯҳи забонҳо мутааллиқ будани забони рачастхонӣ ақидаи ду забоншиноси барҷаста

А. Грирсон ва С. Чаттерҷӣ якхел нест ва онҳо ин забонро ба гурӯҳҳои мухталиф дохил мекунад.

Бо вуҷуди он ки забонҳои Ҳиндустон хеле зиёд мебошанд, ҳукумати Ҳиндустон мунтазам сиёсатҳои гуногунро барои ривочу раванги онҳо ҷорӣ мекунад. Тамоми роҳбароне, ки ба сари ҳокимият меомаданд барои устувору пойдор ва аз байн нарафтани забонҳои мухталифи кишварашон кӯшиш мекарданд ва ҳангоми ягон сиёсатро пеш гирифтани чихати забониро ба назар мегирифтанд. Кӯшиши омро барои барпо кардани ноҳияҳои миллии ба инобат гирифта, ҳукумат асосан принсипҳои забониро дар вақти барпо кардани штатҳои гуногун риоя мекард. Ин яке аз сиёсатҳои муҳими прогрессивии ҳукумати Ҳиндустон бо роҳбарии Чавохирлаъл Неҳру ба ҳисоб мерафт [5, 268].

Ҳамин тариқ, аз лиҳози муқоисаи таърихӣ-гинетикӣ, сарфу наҳв ва фонология забонҳои ғарбии Ҳиндустон аз тарафи забоншиносони Ҳинд ва хоричӣ омӯхта шуда, оиди баъзе масъалаҳои ин забонҳо фикрҳои мухталиф ҳастанд. Албатта, ин чиз воҷиб аст, чунки барои чунин кишварии бузург бо забонҳо ва лаҳҷаҳои зиёди гуногун фикру андешаҳо метавонанд мухталиф бошанд.

Китобнома:

1. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В.В. Индоарийский язык и индоевропейцы / Т. В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. – Тбилиси:- Т.1. 428 С., Т.2-128 с.
2. Ганди К.Л. Языковая политика в современной Индии / Ганди К.Л. - Москва: Издательская наука,1982.-184с.
3. Зограф. Хиндустани на рубеже XVIII-XIX веков / Зограф - Москва, 1961-132с.
4. Индийская и иранская филология. Москва: Наука,1971-296с.
5. Индия и Афганистан. Очерки истории и экономики. Москва, сах.268, Москва, 1958.
6. Language. Motilal Banarsidass. Delhi. Patna, 1963.
7. Linguistica and phonetics. Dr. Radley, L. Varshney. Pakistan, 2007-413p.
8. Morgenstierne G. Rev.: Bailey T. Grammar of the Shina (Sina) language. Acta Orientalia. Vol. IV, p.117
9. Rovert Lord. Comparative linguistics. London, 1974- 265p.

ТАСНИФОТИ ЗАБОНҲОИ ҒАРБИИ ҲИНДУСТОН

Ҳиндустон, ки аз чихати шумораи аҳолии ва аз чихати территория дар ҷаҳон ҷойи намоёнро ишғол мекунад, масъалаҳои забонии он ҳам хеле диққатҷалбкунанда аст. Забонҳои гуногун ва лаҳҷаҳои онҳо аз қад-

мулайём дикқати забоншиносонро ҷалб кардаанд. Дар ин мақола дар бораи забонҳои гурӯҳи ғарбии Ҳиндустон, ки забони давлатӣ - хиндӣ низ ба ин гурӯҳ дохил мешавад маълумот дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: санскрит, забони хиндӣ, забоншиносон, забонҳои ғарбии Ҳиндустон.

ОБЗОР ЗАПАДНЫХ ЯЗЫКОВ ИНДИИ

Индия занимает одно из ведущих мест по численности населения и величине площади в мире, а также предоставляет огромный интерес с точки зрения языковой ситуации. Разные языки и их диалекты с давних времен привлекали внимание лингвистов. Данная статья содержит сведения о западной группе языков Индии, к которым относится государственный язык - хинди.

Ключевые слова: санскрит, язык хинди, лингвистика, западные языки Индии.

REVIEW OF THE WESTERN LANGUAGES OF INDIA

India with its big population and huge area occupies one of the main places in the world being exceedingly attractive from the point of view of language's positions. Different languages and their dialects had attracted linguists of the world from the ancient time. This article presents information on the western group of languages of India to which the State language - Hindi belongs.

Key words: Sanskrit, Hindi language, linguists, group of western Indian languages.

Маълумот дар бораи муаллиф: Душанбиева Нигина - ходими хурди илмии шуъбаи Осиеи Ҷанубӣ ва Шарқии Институти масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои АИ ҶТ; тел.: (+992) 93 517 04 01; e-майл: bomijahon@mail.ru.

Сведения об авторе: Душанбиева Нигина – младший сотрудник отдела Южной Азии и Востока Института изучения проблем стран Азии и Европы АН РТ тел.: (+992) 93 517 04 01; e-майл: bomijahon@mail.ru.

About the author: Dushanbieva Nigina – is junior researcher of the South and East Asia Department of the Institute of Study of problems of the Asia and Europe Countries of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 93 517 04 01; E-mail: bomijahon@mail.ru.

УДК 809.155.0

КАЛИМАҲОИ УМУМИХАЛҚӢ ДАР ЛЕКSIKAИ
ЛАҲҶАИ ЛАҲШ

Каримова Мастона

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин
Айнӣ*

Масъалаи баррасии калимаҳои умумихалқӣ диққати олимоне кайҳост, ки ҷалб намудааст. Доир ба ин масъала на танҳо олимони рус - Л. Н. Ивашко, Г. Г. Мелиниченко, О. С. Мжелский, И. А. Оссветский, Ф. П. Сороколетова, О. Т. Порохова, балки муҳаққиқони соҳаи шевашиносии тоҷик В. С. Расторгуева, Р. Л. Неменова, А. З. Розенфелд, Р. Ғаффоров, Ғ. Ҷӯраев, Т. Бердиева, М. Маҳмудов, С. Хоркашев - ҳоло Раҳматуллозода С. ҳам фикру андешаҳои муҳим иброз доштаанд. Дар солҳои баъдӣ қисме аз муҳаққиқон Н. Гадов, З. Замонов, А. Қаҳоров ва дигарон ба ин масъалаи омӯзиши таркиби луғавии лаҳҷаҳо даст задаанд, ки пешравӣ дар ин соҳа аст. Дар соҳаи топонимика ва анторопонимика осори донишмандоне чун А. Хромов, Н. Офаридоев, Ҷ. Алимӣ, Ш. Исмоилов, О. Муҳаммадҷонов, Ш. Ҳайдаров, Д. Ҳомидов, С. Холиқназаров ва дигарон арзишманд мебошад.

Тақрибан ҳамаи татқиқотчиёни лаҳҷаҳои тоҷикӣ ишора намудаанд, ки асоси боигарии луғавии лаҳҷаҳоро калимаҳои умумихалқӣ ташкил медиҳанд. Андешаи муҳаққиқонро хулоса намуда, гуфтан мумкин аст, ки калимаҳои умумихалқӣ лаҳҷаҳо вобаста ба лексикаи инкишофи лаҳҷа сарчашмаи боигарии он ба шумор меравад. Лаҳҷаи Лаҳш омехтазабон аст ва лаҳҷаи тоҷикӣ хусусияти доминантӣ дорад. Хусусиятҳои овозию грамматикӣ ин лаҳҷаро аз ҷиҳати генетикӣ бо лаҳҷаҳои дигари ҷанубӣ пайваست мекунад. Воҳидҳои луғавии умумиточикӣ дар лаҳҷаи Лаҳш ба мисли дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ серистеъмол мебошанд. Калимаҳои умумиточикии муштараке, ки дар лаҳҷаи Лаҳш мавриди истифода қарор доранд, як қабати алоҳидаи луғати ин лаҳҷаро ташкил медиҳанд ва дар тамоми соҳаҳо ба қор бурда мешаванд. Ба ҳамин тариқ Ғ. Ҷӯраев менависад “Калима дар таркиби луғати лаҳҷа яксон боқӣ намонда, ҳамеша дар гардиш, тағйирёбӣ ва ҳаракат аст. Калима дар таркиби луғати лаҳҷа дар қисми забони адабӣ низ яқинан нест” [6, 42].

Ба ин маънӣ, М. Эшнӣёзов менависад: “Агар системаи лексикаи шева дар муқоисаву муқобил омӯхта шавад, дар он вақт чудо қардани калимаҳои умумиточикӣ ва шевагӣ зарур аст” [7, 35].

Фонди луғавии ҳар як лаҳҷаро аз ҷиҳати муносибат ба забони адабӣ ва ҳудуди интишори локалӣ ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст.

1. Калимаҳои умумихалқӣ
2. Калимаҳои хоси лаҳҷавӣ (диалектизмҳои лексикӣ).

Бояд гуфт, ки калимаҳои умумиточикии лаҳҷаи Лахш, асосан, маҳсули забони тоҷикӣ мебошад. Ин калимаҳо аз давраҳои аввали рушди забонамон ба мерос мондаанд, ҳарчанд ки аз ҷиҳати хусусиятҳои савтӣ ба тағйирот дучор шудаанд. Хоҳ ба тағйироти овозӣ истифода шавад, хоҳ бе тағйироти овозӣ аз рӯйи маъно аз ҳам фарқ намекунад. Ин гуна аломати муҳими калимаҳои умумихалқиро ба инобат гирифта, профессор Ғ. Ҷӯраев шарҳи мафҳуми мазкурро чунин ба қалам медиҳад, ки “Общепародные слова – это такие лексические элементы, которые и при наличии фонетических разновидностей в основном своём значении употребляются на всей территории распространения данного национального языка и, как полагают многие специалисты, в равной мере свойственны диалектному языку, разным формам народного – разговорного языка и литературному языку в её не только устной, но и письменной форме” [3, 7]. Ба назари мо ташреҳи мазкур ба мазмуну муҳтавои калимаҳои умумихалқӣ пурра мувофиқ аст. Гуфтаи мазкур чунин маъно дорад, ки калимаҳои умумихалқии лаҳҷаҳо бо хусусиятҳои гуногуни савтии худ моли ин ё он лаҳҷа набуда, сарвати умумимиллӣ аст ва на танҳо дар забони адабӣ, балки дар дигар лаҳҷаҳо ҳам истифода мешаванд. Ҳанӯз доир ба ин масъала Т. Бердиева дар тадқиқоти худ таваккуф намуда, аз ҷумла навиштаанд, ки “Лексическая система таджикского языка охватывает общепародное словарное богатство, которое отражается в научной и художественной литературе, в народном эпосе и в живой разговорной речи” [2, 34] ва ба ин гуфта розӣ нашудан мумкин нест.

Дар таркиби луғавии лаҳҷаи Лахш ин қабати луғавиро ба шакли зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Калимаҳои умумихалқӣ, ки бе тағйироти шаклу маъно дар лаҳҷаи Лахш мустақиланд. Ин чунин маъно дорад, ки як идда воҳидҳои луғавӣ мавҷуданд, ки аз рӯйи тарзи талаффузу оҳанг ва семантика бо забони адабии тоҷикӣ мувофиқат мекунад ва онҳо бешубҳа, дар дигар лаҳҷаҳои забонамон низ ҳамин хусусиятро соҳиб мебошанд. Онҳо, асосан, аз ҳисоби калимаҳои марбут ба фонди асосии луғавӣ ташаккул меёбанд.

2. Бо вучуди ин, аз таркиби луғавии забони умумихалқӣ, ки дар он иқтибосот бештар мушоҳида мешавад, омадани калимаҳо ба назар мерасад. Ба ин гурӯҳ воҳидҳои луғавии тоҷикию иқтибосиро ворид кардан мумкин аст. Вожаҳои тоҷикӣ аз қабри асрҳо ҳамқадами мардумон аст, аммо калимаҳои иқтибосӣ мавқеи умумихалқӣ пайдо карда, ба давраҳои гуногуни тараққиёти забонамон дахл доранд. Аз ин рӯ, иқтибосот метавонанд арабӣ, туркӣ- қирғизӣ ва русӣ бошанд.

Муҳаққиқи ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ чунин менигорад. “Калимаҳои иқтибосии туркӣ на танҳо дар шеваҳо, балки дар забони адабии тоҷикӣ низ ҷойгоҳи хоса доранд ва дахҳо вожаҳое, ки дар забони меъёр роиҷанд, барои ҳомилони шеваҳои забони тоҷикӣ хусусияти умумиистеъмоли дошта дар ташаккули таркиби луғавии шева сахм доранд” **қошпарунӣ, туқайзор, ойликхър, авсақоли, қърътов** [5, 24].

Мутобиқи маъно вожаҳои умумихалқиро метавон ба мавзӯҳои гуногун: хешовандӣ, сарулибос, молу ашӯ, ашӯи хониш, синну сол, мевачот, номи дарахтон, истилоҳоти тиббӣ, сохтмон, чирмҳои осмонӣ, ҳодисаҳои табиат, истилоҳоти ҷуғрофӣ ва ғайра гурӯҳбандӣ кард. Имрӯз метавон онҳоро ба фонди асосии луғавии лаҳҷаҳои Лахш ворид намуд. Мутобиқ ба гурӯҳбандии мавзӯи онҳоро мухтасаран ба таври зер овардан мумкин аст:

1. **Воҳидҳои марбут ба хешовандон:** падар–аво // ата, модар – ача // эне, бачаҳола–бӯле, хоҳар – ховар // синдӣ, бародар–ака // ава, бобо – боби // тайта, бибӣ– ави // тайне, набера – нъваса // невре, кӯдак–алак // бобок, фарзанд, хушдоман – хъштъман // қайнне, хусур – хъсър // қайната, келин – келун, арӯс, кудо – қъда // куда (Бт., Д., Кк., Қб., Қш., Қч., Лахш, Мт., Об., Ҷт., Яш., Ҷш.) ва ғайра.

2. **Воҳидҳои луғавии марбут ба сарулибос:** курта –кърта // куйнок, шапка, челак - желек, тоқӣ - тақия, чураб, чома – чума // чапон // чапан, муза, масти - маҳсӣ (Тб., Лахш, Мт., Об., Оқ., Пк., Сб., Ср., Ск.) ва ғайра.

3. **Воҳидҳои луғавии марбут ба молу ашӯ:** курпа курпача, дос, болка, кетман // кедман, болишт, остинча, рафида, бел, карсон // карсун, коса–дъғовӣ, лагта, миз, карбос, парта, стол, стул (Тб., Д., Кк., Қб., Қш., Қч., Лахш, Мт., Об., Оқ., Пк., Сб., Ср., Ск.).

4. **Воҳидҳои луғавии маориф ва илму хониш:** муаллим – малим, мактаб, китоб, дафтар, ручка, қалам, қоғаз, талаба, хонанда, аълохон – аълохун, дъхун ва ғайра (Тб., Д., Қч., Лахш, Мт., Об., Оқ., Пк., Сб., Ср.).

5. **Воҳидҳои луғави марбут ба синну сол:** кампир, пир, ҷавон // йош, чол // чал (муйсафед), нариста // тарък – тифл (Тб., Д., Кк., Қб., Қш., Қч.).

6. **Воҳидҳои луғавии марбут ба хӯрду хӯрок ва мевачот:** сев, зардолӣ, нок, нашпотӣ, ғандолӣ // олу болу (Тб., Мт., Ср., Ск., Ч., Ҷт., Ҷт., Яш., Чш.).

7. **Воҳидҳои луғавии марбут ба тиб:** сиҳатию саломатӣ, казамък, қойорув (апенцин), сарорув (грип) укол, дъхтър, касал, таблетка, касалхона, сил, вараҷа, домана, зарҷакасал, тиф, ташхис, анализ (Тб., Д., Кк., Қб., Қш., Қч., Лахш, Мт., Об., Ч., Ҷт., Ҷт., Яш., Чш.).

8. **Воҳидҳои луғавии марбут ба сохтмон:** ошиқ – мошиқ, хона, дар, тиреза, пол, потолок, мех, дъстак, рав, сътун, девол, шифър, чув, семент, алибастр, шкатур, оҳак (Тб., Лахш, Мт., Об., Ок., Пк., Ск., Ч., Ҷт., Ҷт., Яш., Чш.).

9. **Воҳидҳои луғавии марбут ба чирмҳои осмонӣ:** осмун, ситора, афтов, махтов, зуҳал, сайёра (Тб., Д., Кк., Қб., Қш., Қч., Лахш, Мт., Об., Ок.).

10. **Воҳидҳои луғавии марбут ба ҳодисаҳои табиат:** тарма, сел // овхезӣ, авър, зъминҷънбӣ, вулкан, гармсел, хънъкзанӣ // сармозанӣ (Тб., Д., Кк., Қб., Қш., Лахш, Мт., Об., Ок., Пк., Сб., Ср., Ск., Ч., Ҷт., Ҷт., Яш., Чш.).

11. **Воҳидҳои луғавии марбут ба ҷуғрофия (топонимҳо):** кӯх, ҷар, зов // анг (шух), ағба, дарийо, кул, Сурхов, Кабутов (Тб., Д., Кк., Қб., Қш., Қч., Лахш, Ск., Ч., Ҷт., Ҷт., Яш., Чш.).

12. **Воҳидҳои луғавии марбут ба ҳайвонот:** гов, хар, гуспан, бъз, гърг, шер, рӯба, паланг, хърс, кашқълдоқ, хуг, барра, бича-бузғолача (Тб., Д., Кк., Қб., Ск., Ч., Ҷт., Ҷт., Яш., Чш.).

13. **Воҳидҳои луғавии марбут ба номҳои гендерии марду зан:** Рабонӣ, Раҷойӣ, Шаҳром, Шаҳноза, Шаҳбона, Шаҳбоз, Шаҳрӣ, Марҳила, Фариди, Фаризи, Нилгуна, Арзӣ, Нисолат, Моҳрӯза, Садоқат, Ёсуман, Сумая, Неъмат, Рустам, Сухроб, Меҳроб, Элмас, Эрдан, Элдар, Эркин, Қанъбек, Талант, Мерим, Закия, Ҷасмина, Ханайъм, Гулайъм, Биран, Қанъмбӯу (Лахш., Мт., Об., Ок., Пк., Сб., Ср., Ск., Ч., Ҷт.).

Ба гурӯҳҳои мазкур нек назар намоем, пай бурдан мушкил нест, ки онҳо аз ду ҷиҳат бо ҳам тафовут доранд.

а) **Воҳидҳои луғавие, ки бидуни тағйироти савтӣ истифода мешаванд:** орд, пиёз, каду, кудак, хола, пир, ҷавон, бодом, болишт, му-

за, тез, коса, дафтар, китоб, ручка, расм, амак, сурат, шер, тарма, сел, моҳ, расм ва ғайра.

б) **Воҳидҳои луғавие, ки ба тағйироти овозӣ дучор шудаанд:** Теъдоди ин гуна калимаҳо зиёданд ва ба соҳаҳои мухталиф мансубанд, ки дар боло зикрашон шуд: мън (ман), пайшанбӣ (панҷшанбе), бънг (бом), дъхтар (духтар), даан (даҳон), устуғон (устухон), ховар (хоҳар), мърғ (мурғ), хърок (хӯрок), пъшок (пушок), по (пой), чъшъм (чашм), бънӣ (бинӣ), сътъм (сутун), нъмък (намак), нун (нон), нъвера (набера) ва амсоли инҳо.

Дар байни калимаҳои умумихалқии лаҳҷаи Лахш як теъдод калимаҳое дида мешавад, ки онҳо хусусияти адабӣ-китобӣ доранд. Аз қабилӣ **парӣ, вичдон, ҳавсала, ор, номус, исқот, ситора, таб, тоқат, кина, адл, инсоф, нур, тамиз** ва ғайра, ки бо хусусияти гуногуни луғавию грамматикӣшон ҷило медиҳанд, ки дар байни тамоми тоҷикзабонон оммафаҳм мебошанд. Масалан, калимаи “**исқот**” (Тб., Д., Кк., Қб., Қш., Қч., Лахш, Мт., Об., Оқ., Яш., Чш.) дар лаҳҷаи минтақа серистеъмол буда, дар ФЗТ бо ҷунин маъноҳо омадааст: 1. Партофтан, барафкандан. 2. Бача партофтан, бачаи норасид. 3. Маҷозӣ: аспӣ аз кормонда [4, 579]. Маъноҳои мазкур дар лаҳҷаи тоҷикону қирғизҳои минтақа дида нашуда, ба маънои “**тарақа**”- и молу мулки майитро дорад, ки дар забони адабии тоҷикӣ ба ин маънӣ истифода намешавад. Калимаи мазкур дар лаҳҷаи Лахш бо тағйироти овозии “**съқот**” низ роиҷ аст: Мисол: пир шид-ай иқа мол-ъ чъз-а чъкор-ъш мекънӣ, ҷам менӣ, мърдӣ дар сьқот-ът мети-йан, чи фойда (Сб.).

Хулоса, ин маълумотҳо манбаи муҳими татқиқот дар таркиби луғавии лаҳҷаи Лахш шуда метавонанд, ки асоси захираи лексика шуда дар лаҳҷа мақоми хоса доранд.

Китобнома:

1. Бердиев Б. Ромитские говоры таджикского языка: АКД / Б. Бердиев. -Душанбе, 1979. -28с.
2. Бердыева Т. Тенденции развития лексики таджикского языка советского периода / Т. Бердыева. -Душанбе: Дониш, 1982. -139с.
3. Джураев Г. Система диалектной лексики таджикского языка:/на материале южных говоров //: Автореф. дис. Д - ра филол. Наук / Г. Джураев. - Душанбе, 1992.- 30с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри 10 то ибтидои асри 20):-М.: Сов. Энциклопедия, 1969. Ҷ.1. 951с. Ҷ.2.1904 с.

5. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ / С. Хоркашев Душанбе: Маориф, 2014.- 106 с.
6. Ҷӯраев Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ / Ғ. Ҷӯраев.- Душанбе: “Чопхонаи Дониш” 2017.- 319с.
7. Эшнӣёзов М. Шеваи ҳардурӣ / М. Эшнӣёзов. -Душанбе: Ирфон, 1967. -230 с.

КАЛИМАҲОИ УМУМИХАЛҚӢ ДАР ЛЕКСИКАИ ЛАҲҶАИ ЛАХШ

Тақрибан ҳамаи тадқиқотчиёни лаҳҷаҳои тоҷикӣ ишора намудаанд, ки асоси бойигарии луғавии лаҳҷаҳоро калимаҳои умумихалқӣ ташкил медиҳанд. Андешаи муҳаққиқонро ҳулоса намуда, гуфтан мумкин аст, ки калимаҳои умумихалқии лаҳҷаҳо вобаста ба лексикаи инкишофи лаҳҷа сарчашмаи бойигарии он ба шумор меравад. Лаҳҷаи Лахш омехтазабон аст ва лаҳҷаи тоҷикӣ хусусияти доминантӣ дорад. Хусусиятҳои овозию грамматикӣ ин лаҳҷаро аз ҷиҳати генетикӣ бо лаҳҷаҳои дигари ҷанубӣ пайваст мекунад.

Калидвожаҳо: тадқиқотчиён, лаҳҷаҳо, калимаҳо, умумихалқӣ, Лахш, омехтазабон, лексика.

ОБЩЕНАРОДНЫЕ СЛОВА В ЛЕКСИКЕ ГОВОРА ЛАХША

Почти все исследователи таджикских говоров отмечают, что основу богатства словарного состава говоров составляет общенародная лексика. На основе этих данных можно заключить, что эти общенародные лексемы также являются источником обогащения лексики южных говоров. Ляшский район традиционного считается разноязычным решеном республики, где доминирует местный таджикский диалект, который по своим структурным особенностям относится к южным говором таджикского языка.

Ключевые слова: исследование, диалекты, (говоры) слова, общенародные, Лахш, смешанный, теории и практики языкознания лексика.

PUBLIC WORDS IN LEXICON OF A DIALECT OF LAKHSH

Almost all researchers of the Tajik dialects notice that the basis of riches of dictionary structure of dialects is made by public lexicon. On the basis of this data it is possible to conclude that these public lexemes also are a source of enrichment of lexicon of southern dialects. The Lakhsh area traditional is considered polyglot area of republic where the local Tajik dialect which on the structural features concerns to a southern dialect of the Tajik language dominates.

Keywords: research, dialects, word (dialects), public, Lakhsh, mixed, the theory and practice of linguistics lexicon.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Мастона - унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи Давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, e-mail kmastona @inbox.ru

Сведения об авторе: Каримова Мастона - соискатель кафедры Таджикского государственного педагогического университета им Садриддина Айни, e-mail kmastona @inbox.ru

About author: Karimova Mastona - Competitor of the Department named after Aini Tajik State Pedagogical University, e-mail kmastona @inbox.ru

УДК: 413.11

ИНӢИКОСИ БАӢЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ФОНЕТИКИИ ШЕВАИ ЧАНУБӢ ДАР НОМҲОИ АШҲОСИ НОӢИЯИ ЛАХШ (ЧИРГАТОЛ)

Рухулло Холназаров

Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Забон ҳамчун ҳодисаи ҷамъиятӣ ва рӯкни асосии ҳастии ҳар як миллат ҳамеша дар ташаккули инкишоф ва тағйирёбӣ қарор дорад. Калимаҳо бо мурури замон ҳангоми аз як давраи таърихӣ ба давраи дигари таърихӣ интиқол ёфтанд, агар мазмунан дигар нашаванд, шаклан тағйир меёбанд, ки ин яке аз мавзӯҳои баҳси миёни муҳаққиқону донишмандон ба шумор меравад. Сабаби шакл дигар қардан ва тағйир ёфтани калимаҳо бештар аз беаҳамиятии мирзоҳо руҳ медиҳад, ки ҳангоми китобат ба хатоҳо роҳ медиҳанд.

Забон ҳамчун падидаи мураккаб соҳаҳои мухталифро дар бар мегирад, ки ҳар соҳа истилоҳ ва мафҳумҳои муайяни худро дорад. То ба ҳол дар забоншиносии тоҷик ҳамаи соҳаҳои он пурра омӯхта нашудааст, махсусан ба антропонимика- ҳамчун як соҳаи забон муҳаққиқон ва тадқиқотчиён тавачҷӯи кам зоҳир намудаанд.

Дар воқеъ, антропонимика яке аз соҳаҳои махсуси забоншиносии буда, мавзӯи асосии баҳси он омӯзиши ҳамаҷонибаи номҳои ашҳос мебошад.

Яке аз мсаъалаҳои дорои аҳамияти муҳим дар шинохти суннат ва арзишҳои фарҳангӣ, миллӣ ин ҳифз ва зинда нигоҳ доштани номҳои ашҳос махсуб меёбад. Номҳои ашҳос равшангари таърихи гузаштаи қавму миллат мебошанд, ки бо мурури замон тағйир меёбанд. Дар

шакли дуруст барқарор кардани онҳо барои насли имрӯз маънои онро дорад, ки гузаштагони мо барои аҳли ҷомеаи башарӣ рӯзгори пурифтихор ва ному кори неке кардаанд.

Ҳарчанд ки забони тоҷикӣ мақоми забони расмиро ҳанӯз дар замони Шӯравӣ, яъне соли 1989 соҳиб шуда буд, раванди ташаккул, пешрафт ва самар додани он дар замони Истиқлолияти давлатӣ ба вучуд омадааст. Маҳз дар ана ҳамин давра забоншиносон озодона ба таври ҷиддӣ ба омӯзиши паҳлуҳои норавшан ва печидаи забони тоҷикӣ мақолаву рисолаҳо ба таъб расониданд. Забони тоҷикӣ, яке аз забонҳои бойу ғанӣ ва пурмахсули дунё ба ҳисоб меравад, доир ба ҳар як масъали он, мо метавонем тадқиқот барем ва бо мақолаву рисолаҳои худ барои пешрафти илми забоншиносии муосири тоҷик дарёфтҳои навро муайян намоем. Хушбахтона, дар замони Истиқлол бо кӯмаку дастгирии бевоситаи Пешвои миллат- Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон соҳаи маориф ва илм ба натиҷаҳои баланди тараққиёт расида истодааст. Дар партави ин забоншиносони мо ҳам бисёре аз паҳлуҳои норавшани забони адабии тоҷикро тадқиқ карда истодаанд.

Яке аз масъалаҳои мавриди ниёзи тадқиқ омӯзиши антропонимҳои лаҳҷавӣ мебошад. Ҳарчанд ки дар ин замина баъзе пажӯҳишҳо анҷом гирифтаанд, вале номҳои лаҳҷаи ҳар ноҳия ба ҷиҳати лингвистии ғайрилингвистӣ фарқ мекунад. Дар ин бобат номҳои мардуми ноҳияи Лаҳш (собиқ Ҷиргатол) боз ҳам ҷолибтаранд, зеро онҳо дар муҳити дузабонӣ ташаккул ёфтаанд.

Бояд тазаққур дод, ки антропонимҳои ин ноҳия маводи фаровонро дар бар мегирад ва ниёз ба таҳлилу тадқиқи ҷудогона дорад. Лаҳҷаи мазкур аз рӯйи таснифоти В. С. Расторгуева [4] яке аз шохаҳои шеваи ҷанубӣ ба шумор меравад.

Дар антропонимияи тоҷикони маҳаллӣ, пеш аз ҳама, қонуниятҳои фонетикӣ ва шеваи ҷанубӣ инъикос ёфтаанд. Дар шеваи мардуми ноҳия садоҳои ғайриладиӣ қатори қафо [2, 14] ӯ бо фонемаи кӯтоҳи у мувофиқат мекунад.

Аммо дар номҳои ашхос танҳо мувофиқат асосан ба фонемаи кӯтоҳи у хос мебошад, ки он ҳам ба мисли баъзе шеваҳои гурӯҳи ҷанубӣ мақоми васеъ дорад. Дар гуфтугӯ гоҳо дар ду вариант истифода мешавад:

Зълфия // Зулфия < Зулфия Сърәё // Сураё < Сурайё

Гълхон // Гулхон < Гулхон Пардагъл // Пардагул < Пардагул

Қърбон // Қурбон < Қурбон

Қайд кардан ба маврид аст, ки забони муоширати қирғизӣ ба забони тоҷикӣ, яъне ба забони тоҷинони ноҳия омезиш ёфта, ба тағйироти сифатии номҳо бетаъсир намондааст ва ин яке аз қонунҳои мувофиқати садонокҳои кӯтоҳи у, и, а бо фонемаи махсуси ғайрилабии катрои қафо “ъ” ба шумор меравад. Мисли:

дидъм < дидам гъл < гул
чъшм < чашм гъхм < тухм
бъшин < бишин сьраё < сурайё

бъз < буз хърс < хирс

Садоноки у аз таркиби овозҳои **ав** ба вучуд меояд:

руған < равған нубат < навбат
рушан < равшан

Вале дар антропонимия ин қонунияти овозӣ риоя намешавад:

Равшан < Равшан Чавҳар < Чавҳар
Мавлон < Мавлон Гавҳар < Гавҳар
Даврон < Даврон Мънавар // Мунавар < Мунавар
Мавлуда < Мавлуда Мавчуда < Мавчуда Саври < Саври

Аммо ин қонун дар номи занонаи Санавбар дар шеваи ноҳия истисноат, зеро аксаран дар шакли “Санобар” истифода мешавад.

Фонемаи **и** дар ҳиҷои аввали кушодаи беада ва пас аз ҳамсадоҳои чудоғона, аз ҷумла **б, п, қ** баъзан характери ҳичосозии худро гум карда, воқеияти он қариб зоҳир намешавад:

б^иринч < биринч б^ис < бист
п^ишък < пишак. б^исйор < бисёр
б^ирув // бьру < бируб.

Дар лаҳҷаи тоҷикони маҳаллӣ ҳамсадоҳои пасизабонии чуқур (**к, х, ғ**) то андозае ба қафо кашида шуда, аз ҷиҳати тарзи талаффуз ба **ы-и** сабуки русӣ наздик мешавад:

Қылык // қылығ < қилиқ хыёл < хиёл
Қызык // қызык < қизик ғышт < хишт
қышлок < қишлок

Ин ҳолат дар антропонимия дар гуфтугӯи тоҷикону қирғизон низ мушоҳида мешавад:

Р^ивоҷ // Ривоҷ < Ривоҷ. Қ^илич // Қилич < Қилич.
Қ^иём // Қиём < Қиём. Қ^имат // Қимат < Қимат.
Соб^ир // Собир < Собир. Орт^иқ // Ортиқ < Ортиқ.
З^иёрат // Зиёрат < Зиёрат. С^идиқ // Сидиқ < Сидиқ.
Х^идир // Хидир < Хидир.

Дар шеваи тоҷикони маҳаллӣ (бештар қирғизони дар байни тоҷикон иқоматдошта) мавқеи фонемаи у устувор буда, дар бисёр мавридҳо бо “ӯ”и забони адабӣ (вови мачҳул) мувофиқат мекунад:

руз < рӯз ; хурд < хӯрд;
гуш < гӯш; гушт < гӯшт.

Дар номгузорӣ низ мавқеи фонемаи у устувор аст: Руза, Рузиқъл, Рузӣ, Тутӣ, Фируз, Ашур, Бурӣ, Нумон, Дусталӣ, Бустон, Зуро // Зухро, Мудин, Муъмин, Тура, Чура, Улмас, Кучар, Чуроб, Сухроб, Суфӣ, Хучаназар, Шухрат, Улча, Уғулой // Уғилой, Уроз.

Фонемаи а дар ҳичоҳи кушодаи заданок ва беада микдоран тағйир ёфта меистад ва ба ин васила дар як шароити фонетикӣ ду навъ тобиши акси якдигарро ифода менамояд: аз як тараф, баъзан кашишдор ва фарох талаффуз ёфта, хусусияти хос пайдо кунад, аз тарафи дигар, айнан дар ҳамин вазъият кӯтоҳ талаффуз шуда, чунон ки дар забони адабӣ ва гуфтугӯӣ дида мешавад, ҳолати муқаррарии худро нигоҳ медорад: пӯсида:гӣ // пурсидагӣ, хонда:гӣ // хондагӣ, а:дир // адир, ша:риф // шариф, ҳа:лим // ҳалим.

Ғ. Ҷӯраев чунин хусусият, яъне дар ҳичоҳи кушодаи беада дароз талаффуз гардидани овози “а” дар лаҳҷаи Қамишқӯргони ноҳияи Ашт зикр карда, онро ба таъсири забони ўзбекӣ вобаста менамояд [5, 76-78]. Ҷ. Мурувватов ҳамин гуна далелро барои лаҳҷаҳои тоҷикони атрофи Андичон низ ишора кардааст [2, 13].

Ба ин асос мо метавонем гӯем, ки сурати дароз талаффуз шудани овози “а” дар лаҳҷаи тоҷикони ноҳияи Лахш ба таъсири забони қирғизӣ, ки аз гурӯҳи забонҳои туркист, вобаста аст.

Дар номгузорӣ низ ин қонуният риоя мешавад, вале дар ҳолати муқаррарӣ бештар аст: Ша:риф // Шариф, За:риф // Зариф, Ҳа:лим // Ҳалим, Ҳа:мид // Ҳамид, Са:лим // Салим, Ра:шид // Рашид, Ҳақим // Ҳақим, Ва:лӣ // Валӣ, На:йим // Найим, Гадо, Анор, Самад, Самеъ, Аваз, Ка(т)та, Замон, Забир, Қамбар, Шакар, Латофат, Ато, Амон, Назокат, На:зир // Назир, Назирқыз, Зарофат, Зурафо, Аҳад, Табар, Далер, Кабир, Анис, Арафа, Ватан, Баракат.

Фонемаи қ пеш аз с, т, л, б ба х мубаддал мешавад: вахт < вақт, ихбол // иғбол < иқбол, махсат < мақсад, нахт < нақд, тахсим < тақсим, тахсир < тақсир;

Дар номгузорӣ:

Махсат // Мақсад < Мақсад, Тахсирчон // Тақсирчон < Тақсирчон, Хушвахт // Хушвақт < Хушбахт, Ихбол // Иғбол, Иқбол < Иқбол.

Фонемаи ж ба ч табдил меёбад:

чола - жола, мича - мижа,

Дар номгузорӣ:

Мичғона // Миҷғона.

Метатеза:

р бо **й**: файрот < фарёд, дайро < дарё

в бо **ҳ**: гаҳвар < гавҳар.

Дар антропонимия бештар ҷойивазкунии ҳамсадоҳо мушоҳида мешавад:

р бо **й**: Майрам < Марям

в бо **ҳ**: Гаҳвар < Гавҳар

з бо **р**: Нарзило < Назрулло, Нарзӣ < Назрӣ, Нарзиқъл < Назрикул.

Афтидани як ё якчанд овоз дар номгузории шеваи мардуми ноҳия назаррас мебошад:

ҳ: Гълчира - Гулчера < Гулчехра, Раим - Раҳим < Раҳим, Тоир - Тоир < Тоҳир, Солиа - Солиҳа < Солеҳа, Соиб - Соҳиб < Соҳиб, Қаор - Қаҳор < Қаҳҳор, Баодур - Баҳодур < Баҳодур, Сайоат - Сайоҳат < Саёҳат, Почохан - Почохон < Подшоҳон, Мойтобон - Мойтобон < Моҳитобон, Роила - Роҳила < Роҳила; **в**: Сана(в)бар - Сано(в)бар < Санавбар; **ъ**: Чумабек // Ҷимабек-Чумабек < Чумъабек.

Забони гуфтугӯии тоҷикӣ дар як ҷо омадани ду садонокро наменпарварад. Бинобар он барои сабук шудани талаффуз дар байни садонокҳо овозҳои ҷудогона, аз кабили, р, х, й пайдо мешаванд.

Дар он номҳое, ки овози **ҳ** дар байни ду садонок (а-и, и-а, и-о, о-и) афтидааст, ҳамсадои ҷудоқунандаи “й” пайдо мешавад. 1) Дар номгузорӣ: Моҳия < Моҳ+и+й+а, Марзия < Марз+и+й+а, Курсия < Курс+и+й+а, Шамсия < Шамс+и+й+а, Зоир // Зойир < Зоҳир, Нийол, Ниҳол < Ниҳол, Зоит // Зойит < Зоҳид, Иброим // Ибройим < Иброҳим, Соиб // Сойиб < Соҳиб, Солиа // Солиҳа < Солеҳа, Тоир // Тойир < Тоҳир.

2) Дар лексика: мойил < моил, райиса < раиса, бобоям < бобо+ам, охуйам < оху+ам, гулӯям < гулӯ+ам,

Бадалшавии овозҳо, ки бештар бо ҳамсадоҳои ҷуфт рӯй медиҳад, мушоҳида мешавад:

б > **в**: Абдулло > Авдуло, Офтоб > Офтов, Маҳтоб > Маътов.

ф > **в**: Афзалшо > Авзалшо **д** > **т**: Мурод > Мърот // Мърод // Мурот, Муҳаммад > Мамад // Мамат // Маҳмат // Маҳмад, Хадича > Хат^и-ча // Хадича, Мақсад > Махсат // Махсад // Мақсат.

Ғоҳ дар номгузорӣ байни реша ва калимаҳои мураккаб (байни ду садонок) ҳарфи зиёдатӣ мушоҳида мешавад [1, 71], ки як навъ

интерфиксро ба хотир меорад: Қамбар < Қамар, Атовилло // Ато-вълло < Атоулло.

Хамин тариқ, хусусиятҳои фонетикии номҳои ашхос чун дигар калимаҳои диалекти, умуман, дар нутқи шифоҳӣ зоҳир мешаванд. Дар нутқи хатӣ аксар кӯшиш мекунанд, ки ба меъри ягонаи забони адаби мувофиқ бошанд.

Китобнома:

1. Аюбова М. Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шахритузу Кубодиён (номҳои ашхос) / М. Аюбова. – Душанбе, 2002. – 160 с.
2. Мурувватов Ҷ. Шеваи тоҷикони атрофи Андиҷон / Ҷ. Мурувватов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 187 с.
3. Неменова Р. Л. Лексика // Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. ҷилди I. // Р. Л. Неменова, Ғ. Ҷураев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 328 с.
4. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. / В.С. Расторгуева. – Москва: Наука, 1964. – 188 с.
5. Ҷураев, Ғ. Доир ба ҷамъбасти экспедицияи шевашиносии водии Фарғона / Ғ. Ҷураев // Ахбороти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, Шӯбаи фанҳои ҷамъиятӣ. – Душанбе, 1965, №1, (42). – С. 76-78.

ИНӢИКОСИ БАӢЗЕ ХУСУСИЯТӢОИ ФОНЕТИКИИ ШЕВАИ ҶАНУБИ ДАР НОМӢОИ АШХОСИ НОӢИЯИ ЛАХШ (ҶИРГАТОЛ)

Мавзӯи баҳси ин мақола инъикоси баӢзе хусусиятҳои фонетикии шеваи ҷанубӣ дар номҳои ашхоси ноӢияи Лахш маҳсуб меӢбад. Дар ходисаҳои фонетикии номҳои ашхос садонокҳои **а, у, и, Ӣ** ва ҳамсадоҳои **в, з, х, р** нақши муҳим дошта, мавриди баррасии мақолаи мазкур қарор гирифтаанд. Ҳамчунин муҳити зисти дузабона ба тағйироти сифатии номҳои ашхос аҳамияти муҳим зоҳир намудааст.

Вожаҳои калидӣ: антропонимика, забоншиносӣ, зада, калима, ном, овоз, садонок, таърих, фонетика, ҳамсадо, ҳичо, шева.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИМЕН В ГОВОРЕ ЛЯХШСКОГО РАЙОНА

В транскрипции имен жителей рассматриваемого говора наиболее употребительными являются гласные **а, у, Ӣ** и согласные **в, з, х, р**. В статье также говорится, что имена даются иногда в зависимости от физических и душевных качеств человека.

Ключевые слова: антропонимика, диалектология, имя, история, лингвистика, фонетика, гласны, согласный, фонема, слог, ударение, слова,

PHONETIC FEATURES OF THE NAMES IN LAKHSH'S DIALECT

In the transcription of the names of the inhabitants of the dialect in question, the most common are the vowels **a, y, ʔ** and consonants **b, z, x** and **p**. The article also proves that the names sometimes given depending on the physical and spiritual qualities of a person.

Keywords: anthroponomy, dialectology, a name, history, linguistics, phonetics, the vowels, concordant, a phoneme, a syllable, an accent, words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холназаров Рухулло -докторанти Ph.D. Кафедараи назария ва амалияи забоншиносии Доншгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, e-mail: ruhullo89@mail.ru

Сведения об авторе: Холназаров Рухулло - докторант Ph.D.Кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, e-mail: ruhullo89@mail.ru

About the author: Kholnazarov Ruhullo, Doctor Ph.D. Of the Chair of Theory and Practice of Linguistics, Tajik State Pedagogical University named after S Ayni, e-mail: ruhullo89@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 891.550.092

МИРЗО ТУРСУНЗОДА ВА «ҚИССАИ ҲИНДУСТОН»-И Ӯ

Шозиёева Гулмоҳ

Институти омӯзиши масъалаҳои Осие ва Аврупои АИ ҚТ

Мирзо Турсунзода яке аз чехраҳои намоён ва барҷастаи адабиёти навини тоҷик маҳсуб меёбад. Ӯ аз зумраи шоирони маъруфест, ки мероси гаронбаҳое барои калонсолон ва барои кӯдакон аз худ ба ёдгори мондааст. Шоир илова бар он, ки шоири хушқариҳа буд, дар арсаҳои дигаре чун таърих, сиёсат, мардумшиносӣ ва фарҳангшиносӣ низ хузури густурдае дошт.

Мавсуф тақрибан 32 асари манзум дорад, ки бештарашон дар дохил ва хориҷи кишвар ба таъъ расидааст. Дар Тоҷикистон адабиётшиносон ва забоншиносон бисёр паҳлӯҳои ашъори шоири бузургро кушоданд, вале ҷанбаҳои дигари он мавриди пажӯҳиши дақиқи илмӣ қарор дода нашудаанд [4, 202].

Шоир тавоно Мирзо Турсунзода, ки 31 сол раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро ба уҳда дошт, ба бисёр давлатҳои хориҷӣ сафарҳои хизматӣ намуд. Бояд тазаққур дод, ки ҷаҳонгардии шоири тавоно боиси дар эҷодиёти адиб беш аз пеш инкишоф ёфтани мавзӯи умуминсонӣ гардид.

Сафарҳои пайдарпай ба кишварҳои хориҷӣ ва воҳӯриву суҳбатҳо бо адибони маъруфи ҷаҳонӣ ба он сабаб шуд, ки паҳлӯҳои мухталифи услуби эҷодии шоир такмил ёфта, шеърӣ ӯ рӯҳияи умумибашарӣ пайдо намояд. Инчунин, бояд қайд кард, ки маҳз ҷаҳонгардии шоири тавоно ӯро дардошноӣ дили мардум гардонид.

Устод Мирзо Турсунзода дар натиҷаи сафарҳои ба шаҳрҳои Техрон, Париж, Варшава, Вена, Қоҳира, Стокгоlm, Хелсинги, Доруссалом, Чакарта, Конакрӣ ва ғ. ҳамчун шахсияти барҷастаи фарҳангию иҷтимоӣ ба камол расид ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро халқи тоҷикро чун кишвару мардуми сулҳдӯст ба оламиён муаррифӣ кард [1, 67]. Шоир дар шеърӣ таҳти унвони «Ватан» чунин ёдовар шудааст:

Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзашт,

Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзашт,

Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,

Агарчи нисфи умри бехтаринам дар сафар бигзашт [3, 6].

Сафар ба Ҳиндустон, мулоқоту суҳбатҳо бо мардуми ҳинд дар ҳаёту эҷодиёти шоир таъсири беандозае гузошт. Сафари дарозмуддат ба

Ҳиндустон барои устод шароити хуберо фароҳам овард, ки на танҳо бо аҳли илму сиёсат, инчунин бо мардуми одии ин сарзамин ошноӣ пайдо намояд. Бояд зикр кард, ки шоир пас аз сафари мазкур чандин қиссаву дostonҳои беназиреро таълиф намуд, ки айни замон хонандаи тоҷикро метавонад ба зиндагӣ, урфу одат, анъана, фарҳанг, мавзӯҳои таърихӣ ва дигар арзишҳои моддӣ ва маънавии мардуми ин кишвар шинос намояд.

«Қиссаи Ҳиндустон» яке аз асарҳои бузургтарини шоир ба ҳисоб меравад, ки соли 1947 таҳия ва chop шудааст. Асари мазкур аз шеърҳои зерин иборат аст: Бозгаш, Қиссаи Ҳиндустон, Меҳмони мағрибӣ, Рӯди Ганг, Боғи муаллақ, Тара Чандри, Дар ёди кас, Сайёҳи Ҳинд, Тоҷмаҳал, Дар орзуи ошён, Қадаҳи ман, Кулоҳи профессор Ахвледианӣ, Ду роҳ ва ғайра.

Силсилашеърҳои, ки қайд кардем, мавзӯҳои доманадори ҳаёти мардуми Ҳиндустонро таҷассум мекунанд. Дар ин силсилашеърҳо ҳисси баланди инсондӯстӣ ва бародарӣ муттафиқии қаҳрамони лирикӣ беш аз пеш инъикос гардидааст. Мушоҳидаву мулоҳизаҳои мантӣ шоири воқеъбинро равшанфикрро водор месозад, ки ба тору пуди зиндагии мардум ворид шавад ва масъалаҳои иҷтимоӣ, чун қашоққиву беқадри меҳнаткешони сарзамини Ҳиндро ҷустуҷӯ намояд. Шоир пас аз ба Ва-тан баргаштан дар шеъри «Бозгаш» оид ба ин мавзӯ чунин ибрози ақида кардааст:

...Шодам, аммо меҳӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам торочгашта кишваре.
Халқи ҳиндуи ситамкашро расон аз мо салом,
Эй суруди ман, агар дорӣ ту ҳам болу паре [3, 5].

Шоири инсонпарвар, пеш аз ҳама, дар «Қиссаи Ҳиндустон» вазъияти рӯзгори кишри беҳукуктарин мардуми Ҳиндустон, ки кастаи (табақа) «нафратзадагон» унвон дорад ва теъдоди онҳо 60 миллион нафарро ташкил меод, ба қалам додааст:

Маро рӯзе ҳикоят кард бобо,
Ки бишнава, ҷони бобо, қиссаеро:
«Замоне буд берун аз Самарқанд,
Ба чашми кас намоён кулбае чанд.
Дар он манзил, ки дур аз дигарон буд
Маҳавҳоро ҷудой як макон буд.
Намеафтод онҳоро гузоре
На аз ёре, на аз хушу таборе.
Намедиданд рӯзу рушноӣ
Ба дунё ғайри хорию гадоӣ ... [3, 6]

Дар шеъри «Меҳмони мағрибӣ» шоири мавсуф дар баробари сахтии рӯзгори мардumi ҳинд табиати зебо ва ҳавои мусаффои Ҳиндустонро таъриф мекунад:

Лолаву себарга ба вақти саҳар
Ҳалқабагӯшанд зи лӯлӯи тар...
Гар биравӣ ту ба тамошои боғ
Мекунӣ аз бӯй муаттар димоғ.
Ҳеҷ надидӣ ту чунин чормағз,
Ҳеҷ бадинсон ананасҳои нағз [3, 12].

«Рӯди Ганг» ҳарчанд аз чихати миқдораш кам бошад ҳам, лекин мазмуни баландро дар худ таҷассум мекунад. Ва он чунон оғоз мешавад:

Дар шаби тор оби рӯди Ганг,
Буд бо акси қаҳкашон ҳамранг.
Ё ба чашми ту чилвагар мешуд,
Мисли шамшерҳои занголуд,
На ба рӯйи касе ниғаҳ созад,
На зи кас рӯйро панаҳ созад,
Асрҳо дар замини Ҳиндустон.
Гашта чорӣ ҳамӯшу гӯшгарон [3, 18].

Шоири хушсалиқа рӯди Гангро, ки яке аз калонтарин дарёҳои чаҳон ба ҳисоб меравад, ба рӯди пур аз ғаму андӯҳ ва ифодагари машаққати халқи меҳнатдӯсти Ҳиндустонро нишон медиҳад. Танҳо рӯди Ганг метавонад бо амвоҷи оромаш ҳамаи мазлумиву сахтӣ ва ғаму бадбахтии мардумро таҳаммул кунад.

Ба ҳамин маънӣ дар ҷойи дигар шоир чунин мефармояд:

Меравад сӯйи баҳр бо сари ҳам,
Гӯй дорад ба дӯш кӯҳи алам.
Гуфтам: эй Ганг аз ҷӣ хомӯшӣ,
Аз ҷӣ дарёсифат намечӯшӣ [3,18].

Халқи тоҷик он замон озод буд ва бародарона зиндагӣ мекард ва шоир кӯшиш намуд, ки ақидаву фикрҳои худро ба дарёи пур фаҳмонад, лекин рӯди Ганг ҳанӯз ҳам хомӯш буд. Мисраъҳои шоир чунинанд:

Рози дилро ниҳон макун аз ман,
Аз барои савоб, о ба суҳан!
Омадам ман ба назди ту меҳмон,
Аз шукуфта диёри тоҷикон [3, 19].

Шоир натавонист дар ғами рӯди Ганг шарик шавад, чунки он ҳанӯз ҳам хомӯш буд ва аз дарди ҷонкоҳаш бемору бемадор ҳаракат мекард. Ҳарчанд шоири нотақрор кӯшиши бо рӯд ҳамсухбат шуданро дошт, аммо афсӯс, ки натавонист ва чунин мисраъхоро ба рӯд дар фарҷоми шеъраш ва дар анҷоми суҳбат бо он меғӯяд:

Ҳар чӣ бошад, бузург рӯд астӣ,
Ҳиссаи баҳри беҳудуд астӣ.
Рӯдворона зиндагонӣ кун!
Чӯш зан,
Чӯш зан,
Чавонӣ кун! [3, 20]

Табиати мафтункунандаву зебои Ҳиндустон ҳар лаҳза дили шоирро тасхир мекард. Шоир, ки худ низ шахси нозукбину боистеъдод буд, ҳамаи ин зебоихоро батадрич рӯйи коғаз меовард. Ба ҳамин маънӣ шоир дар Бомбей ҷоеро дидан намуд, ки онро «боғи муаллақ» меномиданд:

Дидаам дар Бомбей боғи муаллақ чун бихишт,
Бо қалам тавсифи онро кай тавонад кас навишт.
Боғ сабзу,

Акси он рӯзу шабон дар он сабз,
Дар даруни об гуё шуълаи маҳтоб сабз [3, 21].

Устод аз эҳсос қардани зебогии боғ хеле хурсанд буд, вале бо омдани қадами бегонагон ба он якбора симояшро тағйир дод, зеро онҳо онро ба харобазор табдил медоданд, ки мисраъҳои шеър чунинанд:

Ногаҳон аз Ғарб омад киштии бегонагон,
Гашт вайрон акси боғи сабз аз ин бори гарон.
Ё ба ҳинду англисҳо меҳрубонӣ мекунад?!
Обҳои хоки онро посбонӣ мекунад?!
Ҳаргиз ин сон нест,
Ҳаргиз!
Нест ин сон!
Ҳечгоҳ!
Балки биншастаст мисли доғ дар рухсори моҳ,
Ин чи найранг аст, ки дар зери боғи дилписанд,
Дар халиҷи Бамбай байроқи Амрико баланд?! [3, 21-22]

Шеъри «Тара Чандри», духтаре бо номи Тара Чандри ва яке аз машхуртарин раққосаҳои ҳинд маҳсуб меёбад, бахшида шудааст. Шоир тавассути навиштани шеъри мазкур, равобити адабиву фарҳангии ду халқи бародар ва дӯстро нишон додааст. Шоири зиндаёди тоҷик аз Бедил, ки заминагузори асосии ишқ ва пайвандгари адабиёти ҳинду тоҷик мебошад, ёд кардааст ва шеъри мазкур чунин шурӯъ мешавад:

Ба обу ранги нав Бедил
Чу омад дар ҷаҳони назм.
Аз ӯ хусни дигар омӯхт
Боғу бӯстони назм.
Сухан меронд сарбаста,
Ниҳон медошт маъниро,

Ба мисли донаи гавҳар, ки пинҳон аст дар дарё [3, 23].

Ва дар ҷойи дигар Бедилро на ҳамчун шоир, балки инсони хайрхоҳ ва ошиқи ҳақиқӣ инъикос кардааст:

На муфтӣ буд, на мулло,
На бетавфиқ рӯхонӣ,
Фақат мекард бар дунё
Ниғаҳ бо чашми инсонӣ
Сано бар Комде гӯён,
Суруде бар Мудан хонон,
Ба тори назми худ овард ишқи поки ин ёрон.

Шоир аз рақсу нигоҳ ва холи хиндуёнаи Тара Чандри ба вачд омада, чунин мегӯяд:

Чи хол аст он, ки дар тоқи ду абрӯят,
Чи хол аст ин, ки Ҳофиз шуд ба ҳар қурбоние розӣ?
Магар дар осмони ҳусн моҳи тирае дорӣ,
Магар дар Зӯҳраву чун муштарӣ ҳамширае дорӣ? [3, 25]

Дар шеъри «Сайёҳи ҳинд»-и шоир андешаҳои номуродона ва дарднокро талаққӣ мекунад. Дар шеъри мазкур шоир аз кудаки афғоне хикоя мекунад, ки дар сарзамини бегона ва мазлум роҳгум задааст, ки огози он чунин аст:

Кӯдаке мегашт бо қуттии худ,
Дар биёбони лаби баҳри кабуд.
Метавонистӣ, ки дар чашмони ӯ,
Пай барӣ аз мақсади пинҳони ӯ.
Медавад он ҳар тараф бо ҷустуҷӯ
Сӯйи ҳар як роҳгузар оварда рӯ.
Огаҳӣ меод симои писар,
К-омадаст ин чо вай аз мулки дигар [3, 31].

Шеъри мазкур аз ибтидо то интиҳо аз заҳмату ниёи кӯдаки афғон сухан мегӯяд, ки шоир ҳамаи онро муфассал ба назм даровардааст. Ӯ силсилашеъри «Қиссаи Ҳиндустон»-ро бо шеъри «Ду роҳ» ба итмом мерасонад. Шеъри мазкур сафари чандинлаҳзаи шоирро назм мекунад, ки аз мавзёҳои зиёду диданибоб то баргаштан ба Ватанро нишон медиҳад:

Сар шуд, ин парвози мо аз роҳи дур,
Рӯ ба сӯйи кишваре иқболу нур.
Мепаридем аз сари чандин диёр,
Рӯ ба сӯйи сарзамини навбахор.

Роҳи баргаштан ба Ватан лаҳзаи хушбахттарину хотирмони шоири нотакрори тоҷик мебошад:

Мепаридем аз Ҷануб, аз роҳи дур,

Рӯ ба сӯи кишвари иқболу нур.
Роҳи дунёи куҳан мешуд тамом,
Роҳи нав меод сӯи мо салом-... [3, 59]

Устод Мирзо Турсунзода на ҳамчун як шоири маҳбуб, балки шахсияти маъруфи Тоҷикистон буда, дар байни мардум ва берун аз он маҳбубияти хосса дорад. Ӯ шоирест дардошно ва ҳамеша ӯ аз ҳақиқат сухан гуфтааст. «Қиссаи Ҳиндустон» аз ҳақиқати замон ва рӯзгори мардуми Ҳинд қисса мекунад. Шоир тавассути «Қиссаи Ҳиндустон» дар Ҳиндустон кадрӯ манзалати волоеро касб кардааст.

Мирзо Турсунзода бо навиштаҳои манзум ва осори рангинаш даҳсолаҳост, ки дар дили на танҳо тоҷикон ва инчунин дигар халқияти рӯи дунё шинос аст. Ин шоири хушсалиқа дар навиштаҳояш достону қисса ва шеърҳо бештар ба дунёи ботинии одамон роҳ ёфтааст ва ба тинати поку беолоиши куҳистон рӯ оварда, тарзи худшиносиву хувияти миллии халқи моро тасвир кардааст.

Аз суханҳои боло маълум мешавад, ки Устод Мирзо Турсунзода дӯстдори мардум буданд ва пайваста ба мардум муносибати хуб, сухани нарм ва дидори гармро доштанд. Ба ҳамин маъно Бозор Собир чунин гуфтааст:

Халқ бар шеъри тару бар гармии дидори ӯ,
Чун ба иқлими Ватан бисёр одат карда буд.
Ҳар кучое буд Турсунзода Мирзо, халқ буд,
Ҳар кучое халқ буд, Мирзо Турсунзода буд.

Китобнома:

1. Саифуллаев А., Меридианы поэзии. Очерк о М. Турсунзода, Душанбе., 1971, 131 с.
2. Турсунзода М. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] гл. Ред. А.М. Прохоров. 3е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1969-1978, 724 с.
3. Турсунзода М. Қиссаи Ҳиндустон, Сталинобод: Нашриёти Давлати Тоҷикистон, 1954, 79 с..
4. Турсунзода М. Куллийёт, Ч 1-2, Душанбе, 1979; в рус.пер. –Вечный свет. Стихотворения и поэмы, М., 1969; Избр. Произведения, т. 1-2, М., 1971. 348 с.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА ВА «ҚИССАИ ҲИНДУСТОН»-И Ӯ

Мирзо Турсунзода яке аз шоирони асри ХХ буда, бо эҷодиёти худ дар адабиёт мақоми баландеро дорад. Ашъори шоир рангин ва пурмазмун буда, натанҳо дар дохили кишвар, балки берун аз он ҳам хонандаи зиёдеро пайдо кардааст. “Қиссаи Ҳиндустон”, яке аз калонта-

рин силсилашешӯрои шоир ба ҳисоб рафта, давраи даҳшатгарини Ҳиндустон ва мардуми мазлуми ин сарзаминро нишон медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: “Қиссаи Ҳиндустон”, силсилашешӯр, фарҳангшиносӣ, бихишт, рӯд, адабиёти ҳинду тоҷик.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА И ЕГО «ИНДИЙСКАЯ БАЛЛАДА»

Мирзо Турсунзода - один из известных поэтов XX столетия, который занимает особое место в таджикской литературе. Содержательное и богатое поэтическое наследие его привлекало внимание, не только отечественных читателей, но и зарубежных также “Индийская баллада” - это цикл стихов отображает тревожный период истории Индии и его угнетенного народа.

Ключевые слова: “Индийская баллада”, цикл стихов, культурология, рай, река, таджикско-индийская литература.

MIRZO TURSUNZODA AND HIS “INDIAN BALLAD”

Mirso Tursunzoda is one of the well-known poets of XX century, who occupies the leading place in Tajik literature. His theoretic and thoughtful heritage read native and non-native readers. “Indian ballad” is the a collected poems book, which shows the confused period of India and its oppressed people.

Keywords: “Indian ballad”, collected poems book, culturology, paradise, river, Tajik- Indian literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шозиёева Г.П. - ходими пешбари илми Институти омӯзиши масъалаҳои Осиё ва Аврупои АИ ҚТ, тел.: (+992) 93 547 78 93; E-mail: gulmoh@mail.ru

Сведение об авторе: Шозиёева Г.П. - ведущий научный сотрудник Института изучения проблем изучения Азии и Европы АН РТ, тел.: (+992) 93 547 78 93; E-mail: gulmoh@mail.ru

About the author: Shoziyoeva G. - Leading Scientific Specialist of the Institute of learning of the issues of Asian and European countries of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, phone: (+992)93 547 78 93; E-mail: gulmoh@mail.ru

УДК 891.55.09

ИШҚИ ИРФОНӢ АЗ НИГОҲИ ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛХӢ

Шарифзода Шариф
Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Фалсафа ва иҷтимоъ дар ашъори адибони форсу тоҷик мавқеи калидӣ дошта, дар эҷодиёти Ҷалололидини Румӣ низ ақоиди фалсафӣ ва иҷтимоӣ бо услуби хоса инъикос ёфтааст.

Ҷалололидини Румӣ ишқро маҳаки асосии шинохти одам ва олам доништа, инсонро ҳам монанди коргоҳи бузургу муктадире мешуморад, ки рисолати созандаву бунёдгаро дорад. Бо вучуди он, ки ишқ як чузъи эҳсоси инсон аст, аз нигоҳи Мавлоно тамоми ҳастии ӯст, ки инсонро дар оташи иштиёқ месӯзад ва дар он алангаи сӯхтанҳо инсон меофарад, инсоне, ки «бо як қадам ду ҷаҳон тай кунад ва ба як ниғаҳ сад «вучуд» бунёд мениҳад, чунончи нигоҳи Шамси Табрэзӣ бар вучуди мубораки Мавлоно» ва ишқ на танҳо ҳомили ҷисмонӣ рӯҳонӣ, балки «давои нахаату номуси мо»-ст, ки дар ҳама кас ва ҳама чиз рӯнамоист:

Шод бош, эй ишқи хушсавдои мо,
Эй табиби чумла иллатҳои мо.
Эй давои нахату номуси мо,
Эй ту Афлотуну Ҷолинуси мо [5, 16].

Инсон аз назари Мавлоно на ҳома сапенс (*homo sapiens* – боақл/человек разумный) ва на ҳома элогенс (*homo eloguens* – инсони гӯянда / человек говорящий), балки "марди Худо", «марди Ҳақ», "кутби комил" ва дар маҷмӯъ «нойиби Ҳақ" аст, ки сарчашма аз "халифатуллоҳ" ва "рӯхуллоҳ"-и Куръон дорад [2].

Иштиёқу ишқи Мавлоно, ки аз як назар зодаву мавҷуди якдигаранд, ҳар андоза дар баробари ошқортар гаштани ҷилваи ҷамоли илоҳӣ дар абадият ҳамон андоза тозаву неруманд мешавад ва қудрати ишқи рӯйи Худо аз нигоҳи шоир дар ҳама ҷо зухур карда ва овози худовандӣ ҳама ҷо танин андохта, ки гуфта: "Машриқу мағриб аз онӣ Худост, пас ба ҳар ҷое, ки рӯ кунед, ҳамон ҷо рӯ ба Худост, Худо фароҳраҳмат ва доност" [2, 115].

Оташи ишқ аст, к-андар най фитод,
Ҷӯшиши ишқ аст, к-андар май фитод.
Ҷисми хок аз ишқ бар афлок шуд,
Кӯҳ дар рақс омаду ҷолок шуд [5,15].

ва

Чӣ тадбир, ай мусалмонон, ки ман худро намедонам,
На тарсову яҳудиям, на габру на мусулмонам!
На шарқиям, на ғарбиям, на барриям, на баҳриям,
На аз хоки табииям, на аз афлоки гардонам [6, 6]!

Ишқ дар ашъори Мавлоно шӯр аст, шӯре барангезанда дар инқилоби рӯҳонӣ ва сӯз аст, тобноктар аз ҳар ҳарорате, ки дар сайри шинохти ҳақиқат пайваста таҳаввул меофарад ва дар маҷмӯъ мифтоҳи ахволу осор ва рамзу афкори навозандаи найест, ки инсонро маншаи

вахдату иттиҳод ва шариату тариқату маърифатро чилвагоҳи мазҳари васл ва бозгашти асл меҳисобад.

Ишқи Мавлоно, ки «давои ҷумла иллатҳои мо»-ст, дар ҳар покӣ зухур карда, дар ҳар ҳастӣ инъикос ёфта, чавҳари шариату тариқат, муассиртарин омили ҳештаншиносӣ ва муҳимтарин василаи кашфи ҳаққоният буда, асрору румузи ҳастиро дар худ нишондааст.

Ҳар киро ҷома зи ишқе чок шуд,
ӯ зи хирсу айб кулӣ пок шуд [5, 17].

Мавлоно муҳаббатро покизақору тарбиятгари дил, тазҳибнамои нафс, василаи найли меъроҷи рӯҳ ва зодаи кашиши маъшук мешуморад. Ишқи Мавлоно аз ҷазбаи Ҳақ обишхӯр дорад ва бидуни майли маъшук расидан ба водии ҳақиқатро ғайриимкон ва ҳар ҳаракотро бебаракот медонад:

Ҷумла маъшук асту ошиқ пардае,
Зинда маъшук асту ошиқ мурдае [5, 17].

Чалолиддини Румӣ на онест, ки аз дарки сеҳри сухани ҳеш бинозад ва тасвирҳои таноқузи созад ва ё ҳамора саргарми озинбандии ашъори худ бошад. Балки ӯ шоирест, ки дар шеъри худ мезист ва ҳар маънӣ ва тасвире, ки дар ашъори ӯ таҷассум ёфта, ҳолати рӯҳонии худӣ ӯст. Аз ин ҷо, Мавлоно шоирест, ки барои баёни матлаб калима намечӯст ва ҳар шеъри ӯ бидуни андеша аз пардаи ҳаёл берун омада, офарандаи ашъораш на худӣ ӯ, балки ишқи ӯст ва қаҳрамони лирикии шеъри ӯ на шахсияти адабӣ, балки инсонии муҳаббатзода ва вораства аз қолабҳои маснуии қиёсиву мантқиқӣ буда, «дар он тӯфони андешае, ки вучуди шоирро фуру гирифтааст, наметавон ба ҷойи он, ки дасту по бизанаду худро аз дарё берун оварад, ҳештанро ба дасти кашокаши амвоҷи вазну қофия биспорад» [1,178].

Бишнавед, ай дӯстон, ин достон,
Худ ҳақиқат, нақди ҳоли мост он [5, 36].

Саропои олами Мавлоно аз ишқ офарида шуда, он ҷо муҳаббат ягона маҳаки талхискунандаи васлу фасл аст ва меъроҷи рӯҳу тариқи ноил шудан ба ваҳдати вучуд ва ҳамбастагии ишқи инсониву илоҳист, ки интиҳо шишаи қасрату ваҳдат мешиканад ва ҳама ба айни Ҳақ мубаддал мегардад.

То ишқ бувад, манам ҳама ишқ,
То ёд бувад, манам ҳама ёд [4,235]...

Ва:

Туро агар нафасе монд, ҷуз ки ишқ макор,
Ки чист ҳиммати мардум? Ҳар он чӣ меҷӯяд [6,148].

Ишқи Мавлоно гаҳе пайдо ва гаҳе пинҳон аст ва ошиқ бо ишқ ва дар ишқ ҳамора сафар дорад ва дар ҳар сафар кашфи ҳолу кайфият ва

табиат дорад, ки ибтидояш беибтидоӣ ва интиҳояш беинтиҳоист ва ҳар чӣ ҳадро шомил аст, аммо ишқ бекаронагӣ ва бевусъатист.

Мо таъби ишқ дорем, пинҳони ошкорем,
Дар шаҳри ишқ пинҳон, дар кӯйи ишқ фошем [6,25]!

Ишқ Мавлоно шомили ҳаракат аст, зинда аст, зиндагӣ аст, ки дар ҷавори инсон на соя, балки ҳамсафар ва ҳар нафас дар даст рандаи нолатарошӣ дорад ва «чигари ақл бо чигари ишқ гурезонда» ва рӯбахии бешаи ишқ фаҳри шерони ҳавас намуда, бо забони рамзу ишорот иброз мешавад:

Порсӣ гӯ, арчи тозӣ хуштар аст,
Ишқро худ сад забони дигар аст.
Бӯи он дилбар чу паррон мешавад,
Он забонҳо ҷумла ҳайрон мешавад [6,135].

Мавлоно ишқро боиси зиндагонии абад ва дарёфти саодати ҷовидона дониста, ошиқро (инсон ба сӯйи шинохти худ гаравида, худшинос, худошинос) дар мақоми олӣ гузошта, зимни андешаҳои фалсафии худ сайри таърихии инсонро, ки мутааллиқ ба ҷаҳор марҳила-ҷамодӣ, наботӣ, инсонӣ ва малакист, нозукона тасвир кардааст:

Онон, ки талабгори Худоед, худоед,
Берун зи шумо нест, шумоед, шумоед.
Чизе, ки накардед гум, аз баҳри чӣ ҷӯед?
Андар талаби гумнашуда баҳри чароед?
Исмеду хуруфеду каломеду китобед,
Ҷабрили аминеду расулони Худоед [4, 56].

Мавлоно дар баёни андеша истидлол намуда, табиатро як навъ ҷилвагоҳи Худо мешиносад ва марғро шакли дигари ҳаёт-растан аз қолаби ҷисмонӣ ва пайвастан бо олами рӯҳонӣ (самовӣ) мешуморад ва аз роҳи кашфу шуҳуд формулаи «ваҳдати вучуд»-ро маҳз дар меъроҷи «айн»-у «қоф»-у «шин» - ишқ тасаввур менамояд:

Бимиред, бимиред, дар ин ишқ бимиред,
Дар ин ишқ чу мурдед, ҳама рӯҳ пазиред.
Бимиред, бимиред в-аз ин марғ матарсед,
К-аз ин хок бароед, самовот бигиред [6,124].

Дар така ба эътиқоди Мавлоно, инсон аз иттиҳод маншаъ гирифта, чанд муддат дар олами пурқасрату ихтилоф (дунё) ҷудо аз асли ҳеш монда ва ҳамора талоши пайвастан ба сарчашмаи ҳешро дар вучуди худ парварида, роҳи расидан ба мақсуд – васли ҳақиқатро дар тай намудани мароихили бозгашт - сайру сулуки шарият, тариқат ва маърифат мепиндорад:

Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад,
Аз ҷудоӣҳо шикоят мекунад.

К-аз найистон то маро бибридаанд,
Дар нафирам марду зан нолидаанд.
Ҳар касе к-ӯ дур монд аз асли хеш,
Боз чӯяд рӯзгори васли хеш [4,15].

Андешаҳои иҷтимоии Мавлоно дар радифи тафаккури ирфонии ӯ паҳлӯҳои дигари ҷаҳоншиносии ӯро муаррифӣ намудаанд.

Яке аз мавзӯҳои тақягоҳии шоирони форсу тоҷик шинохтани кадр манзалати инсон ва эҳтироми ҷавҳари поки ӯ дили ӯст ва “дил” ба ақидаи пешиниён ҷойгоҳи автиф ва эҳсосот аст [8, 158]. Чунончи, Саъдии Шерозӣ “Ба даст овардани дунё хунар нест / Якero гар тавонӣ дил ба даст ор” [10, 161], Абдурахмони Ҷомӣ “Ҳар чӣ зарур аст чу ҳосил кунӣ / Беҳ, ки иморатгарии дил кунӣ” [3, 161], Умари Хайём “Сад каъбаи обу гил ба як дил нарасад/Каъба чӣ равӣ? Бирав дилеро дарёб” [7,22] гуфтаанд. Дар маркази андешаҳои иҷтимоии Мавлоно низ волоияти мақоми инсон қомат афрохта, аз мазмуни ашъори иҷтимоии ӯ мафҳуми “ҳама чиз барои инсон офарида шудааст” баръало берун меояд. Мавлоно “ба даст овардани дил”-ро мояи ҷовидонагӣ ва саодати абад пиндоштааст:

Дил ба даст овар, ки ҳаҷчи акбар аст,
Аз ҳазорон Каъба як дил бартар аст.
Каъба бунёди Халили Озар аст,
Дил гузаргоҳи Ҷалили Акбар аст [4, 446].

Мавлоно оқибати нардбони тафохӯрро афтоданӣ ва устухони савори мақоми кибру гурурро шикастанӣ гуфта, риояи адабро бехтарин василаи зиндагонии инсонӣ шуморидааст:

Нардбони ин ҷаҳон мову манист,
Оқибат ин нардбон афтоданист.
Лочарам ҳар кас, ки болотар нишаст,
Устухонаш сахттар хоҳад шикаст.

Ва:

Домани ақлу адаб гир, ки дар роҳи вучуд,
Бар сари ганчи вучуди ту ниғаҳбон адаб аст [4, 421].

Ҷалолиддини Румӣ ҳамчун пири комил ба шариат, ки зинаи аввал то найл ба ҳақиқат буда, таҳзибу риёзати нафсро муҳим медонад, дурӣ аз сарватро, ки огандаи садҳо банду бало ва эҷодгари хатарҳо дар роҳи васл аст, пурманофеъ мешуморад:

Банд бигсил, бош озод, эй писар,
Чанд бошӣ, банди симу банди зар [5,17].

Тарғиби қаноат дар ашъори Мавлоно гароиш ба фақру узулат набуда, балки риояи андоза ва тарҷеъгузорӣ дар байни лаззоти маънавӣ ва моддист:

Гар бирезӣ баҳрро дар кӯзае,
Чанд гунчад қисмати якрӯзае.
Кӯзаи чашми ҳарисон пур нашуд,
То садаф қонеъ нашуд, пурдур нашуд [5,18].

Гунаҳи инсонро, ки натиҷаи афъоли ўст ва дар аксар маврид дар шакли “васвасаи шайтон” ҳавола ба иблис мешавад, иртибодёфта ба нафси инсон меҳисобад ва ба масобаи банду занҷири роҳи худшиносӣ медонад. Ҳама лаззоти гунаҳолудро “дом”-и макру фиреби олам маънидод намуда, оқибати ҳирсро коми алими оташ, яъне дӯзах ба қалам додааст:

Бе гунаҳ лаънат кунӣ иблисро,
Ту набинӣ аз худ ин таблисро.
Нест аз иблис, аз туст, эй ғавӣ,
Ки чу рӯбах сӯйи дунба меравӣ.
Чунки дар сарроҳ бубинӣ дунбаро
Дом бошад, ин набинӣ, рӯбаҳо.
Ҳирси ту дар кори бад чун оташ аст,
Охир аз ранги хушӣ оташ хуш аст.
Он саводи фаҳм дар оташ ниҳон,
Чун ки оташ шуд сиёҳӣ шуд аён.
Охир аз ҳирси ту шуд оташ сиёҳ.
Ҳирс чун шуд, монд он фаҳм табоҳ [5, 132].

Дар як дил ду меҳр ва дар як кишвар ду шах нагунчад, ки ин маънӣ дар «Маснавии маънавий» хело зебо навишта шуда, паҳлӯи дигари андешаҳои иҷтимоии Мавлоноро инъикос намудааст:

Сад хӯранда гунчад андар гирди хон,
Ду раёсат худ нагунчад дар ҷаҳон.
Ў нахоҳад к-ин бувад дар пушти хок,
То падар букшад писар аз иштирок.

Ғараз ва тирагии дил ба андешаи шоир бадтарин хислати инсонӣ ва пурқудраттарин сад дар роҳи шинохти олам ва одам буда, маншаи пайдоши садҳо ҳичоб дар маърифати Худованд аст:

То ғараз омад ҳунар пӯшида шуд,
Сад ҳичоб аз дил ба сӯйи дида шуд [5,132].

Ва:

Ғаразҳо тира дорад дӯстиро,
Ғаразҳо чаро аз дил наронем [4, 416]?

Ҳофиз фармуда, ки:

Ба ман дех, ки дар кеши риндони маст,
Чӣ оташпарасту чӣ дунёпараст [9, 624].

Мавлоно дунёпарастиро монеи роҳи саодат доништа, хирс, ришвахорӣ, кибр, шаҳват, хунхорӣ ва бухлро мазаммат намудааст:

Меҳри аблаҳ меҳри хирс омад яқин,
Кини ӯ меҳр асту меҳри ӯст кин.
Модар ар гӯяд туро: “Марги ту бод!”
Марги он хӯ хоҳаду марги фасод.
Чун дихад қозӣ ба дил ришват қарор,
Кай шиносад золим аз мазлуми зор.
Ман ду банда дораму эшон ҳақир
В-он ду бар ту ҳокимонанду амир.
Гуфт: он ду чист? Гуфто: Зиллат аст!
В-он як кибр асту дигар шаҳват аст.
Об бигзореду нон қисмат кунед,
Бухл бигзоред, гар ёри манед.
Эй хӯранда хуни халқ, аз роҳ гард,
То наорад хуни эшонат набард.
Моли эшон — хуни эшон дон яқин,
3-он ки мол аз зӯр ояд дар замин [5, 145-156].

Хулоса, Мавлоно ишқро василаи кашиши маъшук шуморида, ягонатарин тарик ба сӯйи васл-ҳақиқат гуфта, ҷавҳари шарияту тариқатро обишхӯри ишқ доништа, ишқро боиси ҳама гуна покӣ ва тарбияти дил, муҳимтарин омили таҳзиби нафс ва муассиртарин моддаи имкон барои пайванд ба меъроҷи рӯҳ - кашфи ҳақиқат меҳисобад. Ирфоне, ки дар ишқи ӯ чилвапардзӣ дорад, на ирфони назарӣ, балки ирфони таҷриба аст, ки шоир ҳамоҳанг бо он мезист. Ҷалолиддини Румӣ ҳамчун орифи комил дар олами шинохти ҳақиқат истиғроқ буда, дар як радиф, ҳамчун марди ҳудогоҳ инсонии комилро дар ҷамъи сурату маънӣ мебинад ва дар баробари олами маънӣ баҳраҷӯӣ аз олами ҳастиро низ зарур мешуморад. Ҳикмату ахлоқ ва ҳаводиси рӯзгор, ки ногузир банди иҷтимоӣ, ҳамчун як қисми рӯзгори шоир дар андешаҳои ӯ ба ҳам даромехта, ҳавлаи эҷодашро пуртобтар намудаанд. Истидлоли андеша дар ашъори Мавлоно на танҳо ҷанбаҳои шинохти шахсияти ӯро бештар ҳувайдо намуда, ҷойгоҳи эҷодашро дар густураи адаби форсӣ рушантар намудааст, балки хусусияти тозаӣ сабқу шеваи шеъри ӯро, ки интиҳоби беназирӣ лафзу таъбир ва истиқлоли комил дар тарзи баён аз зумраи онҳост, таҷассум кардааст. Ҳамин тарик, андешаҳои фалсафӣ ва иҷтимоии Ҷалолиддини Балхӣ(Румӣ), ки дар маркази асосии онҳо инсон ҳамчун арзиши олии олами ҳастӣ қарор дорад, дар таърихи адабиёту фалсафаи мо мавқеи хоса доранд.

Китобнома:

1. Зарринқӯб, Абдулхусайн. Бо корвони хулла/ Абдулхусайн Зарринқӯб.-Душанбе: Пайванд, 2004. – 334 с.
2. Қуръони карим
3. Қомӣ, Абдурахмон. Куллиёт. Ҷилди 4 / Абдурахмони Қомӣ. – Душанбе: Дониш, 1985. - 440 с.
4. Румӣ, Ҷалололиддин. Девон /Ҷалололиддини Румӣ. – Техрон: Амири кабир, 1345. – 1000 с.
5. Румӣ, Ҷалололиддин. Маснави маънавӣ / Ҷалололиддини Румӣ. – Техрон: Амири кабир, 1339. – 766 с.
6. Румӣ, Ҷалололиддин.Мунтахаби газалиёт / Ҷалололиддини Румӣ. Таҳияи Асрори Раҳмонфар ва Мубашшир Акбарзод. - Душанбе: Адиб, 2013. – 832 с.
7. Хайём, Умар. Рубоиёт / Умари Хайём. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 96 с.
8. Хонларӣ, Парвиз Нотили. Забон ва ҷомеа. //маҷ.Андеша. Фаслномаи илмию фарҳангӣ.-Душанбе:Пажӯҳишгоҳи фаҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон. - №1. - 2012. – 176 с.
9. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт. Мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷамшед Шанбезода / Ҳофзи Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 672 с.
10. Шерозӣ, Саъдӣ. Гулистон / Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Дониш, 1972. – 184с.

ИШҚИ ИРФОНИ АЗ НИГОҲИ ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛҲӢ

Дар баробари он, ки андешаҳои фалсафӣ ва иҷтимоии Ҷалололиддини Румӣ дар таърихи фалсафа ва адабиёти тоҷик ва вуҷути ҷаҳоншиносии мутафаккирони мо ҷойгоҳи муайяно ишғол намудаанд, метавон маърифати ҳастиро аз назари Мавлоно модели дигари шинохти ҳақиқат номид. Ба андешаи Мавлоно ишқ ҳақиқат аст ва нигоҳи Мавлоно ба шинохти олам ва одам аз он ҷиҳат муассир аст, ки ирфони ӯ ирфони таҷриба аст.

Калидвожаҳо: инсон, олами моддӣ, рӯҳ, олами маънавӣ, шеър, фалсафа, ирфон, иҷтимоӣ, ирфони назарӣ, ирфони таҷриба, ишқ, шариат, тариқат, маърифат, ҳақиқат, ҳомосапес, ҳомоэлогенс, марди Ҳақ.

КОНЦЕПЦИЯ ЛЮБВИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ДЖАЛОЛАДИНА БАЛХИ

В силу того, что философские и социальные взгляды Дж. Балхи в истории философии и таджикской литературы, а также в мирозерцании наших мыслителей занимает особенное положение, можно считать взгляд Мавлана на познание бытия новой моделью познания истины. Согласно Мавляна любовь эта истина сама по себе. Его теория позна-

ния мира и человека потому притягательна, что она весьма практична (его мистика весьма практична).

Ключевые слова: человек, суфийский поэтический язык, суфийский опыт, поэтический текст, стихи, метафора, любовь, человек, материальное царство, цинк, моральный мир, поэзия, философия, мистика, социальной, теоретическое мистика, практическое мистика, любовь, право, знание, истина

THE CONCEPT OF LOVE WITH THE POINT OF VIEW OF JALALADDIN BALHI

Due to the fact that the philosophical and co-historical views of Jaloliddin Balkhi in the history of philosophy and Tajik literature, as well as in the world view of our thinkers, occupy a special position, one can consider Mavlans' view of the knowledge of being a new model of knowledge of the truth. According to Mavlyan, this truth is love in itself. His theory of knowledge of the world and man is therefore attractive, that it is very practical (his mysticism is very practical).

Keywords: human, Sufi poetic language, ineffability, sufi experience, poetic text, verse, metaphor. homo sapiens, homo elogens,

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Шариф – дотсент, мудири кафедраи забонҳои Донишкадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.ф., телефон: +992(92) 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru.

Сведения об авторе: Шарифзода Шариф - доцент кафедры языков Института государственной управления при Президента Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, телефон: +992(92) 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru.

About the author: Sharifzoda Sharif – assistant professor, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone: +992(92) 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru.

УДК: 891.550.092

ВИЖАГИҲОИ ТАРҶЕОТИ НАҚИБХОН ТУҶРАЛИ АҲРОРӢ

Шоев Абдуҳамид

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Мусаллам аст, ки аз чор се фисади адабиёти куҳантаърихи моро назм ташкил додаст. Удабои соҳибзавку андешаманд ва соҳибистеъдоди мо кӯшиш ба харҷ додаанд, ки сухани худро дар қолабҳои гуногуни адабӣ ҷо карда, аз як тараф, гуногунии жанрии каломӣ бадеъро ба вучуд оварда бошанд, аз тарафи дигар, ибтикороти начибе аз худ нишон дода, ғановату рангорангии адабиётро таъмин намуда, назариядонхоро ба шинохту коркарди онҳо водор намудаанд. Дар ин замина дахҳо истилоҳоти адабӣ рӯи кор омадааст, ки онҳо бо хусусияти хосси худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ин фарқиятро албатта, худи эҷодкорон ба вучуд овардаанд, то ки хунари нафиса аз мағшушиву берабтӣ оро бошад ва асолати шакли маъноии онҳо дар бастагӣ ба моҳияти истилоҳи жанрӣ комилан, мутобиқат кунад. Арбоби таҳқиқ баъзе аз жанрҳои адабиёти ихтироӣ ин ё он адиб медонад, ки қобили қабул аст. Вале дар маҷмӯъи онҳо маҳсули фаъолияти дастаҷамъонаи ҳамаи адибон дар давоми садсолаҳо арзёбӣ мешавад, ки бо ин суфтаву меъёрӣ шудан ва дақиқият то рӯзгори мо омада расидааст. Яке аз жанрҳои анъанавӣ ва серпахлуи адабӣ тарҷеот мебошад, ки тӯли қарнҳост, ки адибони мо сухани худро дар меъёрҳои таъйиншудаи он ғунҷонда, дар асру замони худ анъанавӣ тарҷеъсароиро идома бахшидаанд.

Яке аз шоирони шаҳри адабиёти охири асри 19 ва аввали садаи 20, ки бо анвои тарҷеот сару кор гирифта, дар қатори тарҷеъсароёнӣ беҳтарин доништа шудааст, Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ (1865-1919) мебошад.

Тарҷеъ вожаи арабист. Маънояш такрору баргашт мебошад. Дар истилоҳ шеър, ки аз бандҳо ва байти восила иборат аст. Тарҷеотро донишмандон аз рӯи шакл ва мазмуни байти восила, ки миёни бандҳои он муқаррар мегардад, ба ду навъ тасниф намуда, якеро таркиббанд ва дигареро тарҷеъбанд номидаанд. Дар навъи аввал, байти восила ҳамеша ба тағйирот дучор омада манзур мешавад, аммо дар навъи дуюм, он ба ҳеч гуна дигаргунӣ дучор намешавад, ки ин вижагӣ фарқи таркиббандро аз тарҷеъбанд таъмин намудааст. Навъи дигари тарҷеот низ қайд шудааст, ки байти восилаи он аз рӯи шакл не, балки аз рӯи мазмун тағйир меёбад. Вале ин навъи тарҷеот ба қавли адабиётшинос Р. Мусулмонӣ «дар таърихи адабиёт... тақрибан дучор намеояд» ва аз ин рӯ, ба он номи алоҳида надодаанд [3, 64-72; 6, 99-117].

Бандҳои таркиббанд ва тарҷеъбанд дар қофиябандии ғазалу мусаммаат ва абёти восилаи он аксар дар қофиябандии маснавӣ эҷод мешавад. Дар эҷодиёти Туғрал тарҷеот асосан, аз рӯи принсипи мусаммаат сурат гифтааст. Аз ин рӯ, месазад, ки ба ин тарафи масъала на аз рӯи микдори умумии байтҳо, ки дар Девони кӯҳнаву нав ва мунтахаботи

шоир татбик гаштааст, эътибор диҳем, балки ин чо миқдори масраъҳои бандҳои алоҳидаро дар назар бояд дошт. Чунки дар мусаммат камтарин чузӣ мувофиқати бандҳо қофия аст..., на байту масореъи восила. Ба ин асос, тарчеоти Туғралро на мусаддаси тарчеъбанд, балки тарчеъбанд ва таркиббанди мураббаъ унвон кунем, мувофиқтару дурустар аст.

Туғрал дар ҳар ду навъи тарчеот: тарчеъбанди мураббаъ ва таркиббанди мураббаъ кувваозмоя намудааст. Миқдори онҳо агар мусаддаси тазминиаширо, ки дар таркиби ашъораш ҳаст, истисно кунем, ба се адад мерасад. Аз ҷумла, тарчеъбанд ду адад ва таркиббанд як адад мешавад.

Мавзӯи тарчеоти шоирро ҳамду санои Офаридгор, зуҳду тақво, ишқу ошиқӣ, аҳду паймон, тасвири рӯи ёр..., ташкил додааст. Туғрал дар тарчебанди мураббаи зайл ошикоро ба қалам медиҳад, ки ба сирату сурати маъшук бисёр дода шудаасту «ба Қофи ғам», мувоҷеҳ гашта бошад ҳам, инро аз ӯ надида, қасди орамидан ва ғӯшанишастанро надорад. Гузашта аз ин, ошиқ ҷунон муштоқи дидори маъшук аст, ки дар ойинаи дилаш ҷуз ҷамоли ӯ қаси дигарро ҳатто чун Юсуф (а) бошад ҳам, ҷой доданӣ нест. Ба ин маънӣ, вай устувор будану булҳавас набудани худро дар назди маъшук исбот карданӣ шуда, дар байти восила, ба талаби дидору тавофи гирди сари ӯ гузашта, гуноҳояшро бахшиданӣ мешавад:

Ба Қофи ғам на туй, қасди эътикоф кунам,
Сачандали дилам аз занги ғайр соф кунам,
Агарчи Юсуф аст, инкори эътироф кунам,
На ҳамчу булҳавасон даъвии газоф кунам,
Биё, ки гирди сарат гардаму тавоф кунам,
Ҳар он чӣ кардай дар ҳаққи ман, муъоф кунам [2, 399]!

Дар банди дигар, шоир сабаби дур шудани маъшукро аз ошиқ бо ташбеҳу киноёти зебо ба риштаи тасвир мекашад. Ҷунончи тез дур шудани маъшукро ба тир ва канори ошиқро ба камонмонанд карда, частани онро вачҳи монандӣ меорад. Ғами ҳичронашро дар дили ошиқ бо «хастани хори ғам», бевафоияшро бо «соғари паймону аҳд шикастан» киноя мекунад. Бо ин ҳама, ошиқ аз маъшук пурсон шудааст, ки сабаби ин дургардиҳо дар чист? Дар ҳоле ки чӣ гуфтани чӣ кардану чӣ шудану чӣ диданатро надониста пурсон мешавам:

Чӣ гуфтамаст, ки чун тир аз камони ман частӣ?!
Чӣ кардамат, ки диламро зи хори ғам хастӣ?!
Чӣ дидиям, ки рамидию аз барам растӣ?!
Чӣ шуд, ки соғари паймону аҳд бишкастӣ?!
Биё, ки гирди сарат гардаму тавоф кунам,

Ҳар он чи кардаӣ дар ҳаққи ман, муъоф кунам [2,399]!

Чунонки мебинем, шоир дар ҳар банд мазмунеро баён сохтаву онро дар байти восила хулоса мекунад, ки аз аркони муҳимми тарҷеъсароӣ маҳсуб мешавад.

Тарҷеъбанди мураббаи дигар, ки онро шоир бар асоси байти восилаи тарҷебанди мураббаи Абдулкарими Сипандии Самарқандӣ (1829-1909) бастааст, маҳсуб меёбад. Ин ҷо низ шоир аз ишқу зебоиҳои ёр, ҳарф мезанад ва дар байти восила, ки гуфтем, аз ҷӣ ранҷидани дилу озурдахотир шудани ўро пурсон мешавад. Ин дар ҳоле ки маъшук дар назари ошиқ хеле зебо ба ҷилва меояду аз руҳи зебоаш «оина лаззати дидор» бардошта, хоки раҳ аз қадамаш гулистон гашта, аз «нигоҳи дигарон» нангпазир буда, гулҳои чаман аз ў дастури тазйин гирифтаанд. Чунончи:

Аз руҳат оина то лаззати дидор гирифт,
В-аз нигоҳи дигарон ҷониби худ ор гирифт,
Хоки раҳ аз қадамат рутбаи гулзор гирифт,
Аз ту гулҳои чаман зиннати дастор гирифт.
Ман ҷӣ гуфтам, ки дили нозукат озор гирифт,
Хотират аз мани бечора ба як бор гирифт [2, 403]?!

Бад-ин тартиб дар банди зерин шоир қаҳрамони лирикиашро бастаи ҷамолу висоли маъшук месозад, ки дилфигору дида ба роҳи ўро интизори мекашаду ҷаҳонро бе рӯяш муҳоли худ медонад. Вале маъшук боре ҳам аз ҳоли чунин ошиқ пурсон нашудааст. Чунончи:

То нишастам ба раҳат баҳри таманнои висол,
Дида вақфи ту намудам шабу рӯзу маху сол,
Бе ҷамоли ту маро зиндагии даҳр муҳол,
Аз мани дилшуда як бор напурсидӣ ҳол!
Ман ҷӣ гуфтам, ки дили нозукат озор гирифт,
Хотират аз мани бечора ба як бор гирифт [2, 403]?!

Ин ҷо месозад бигӯем, ки шоир бо як маҳорати том дар баёни ҳолати ошиқ аз як ривояти халқӣ, ки мазмунаш ба ишқварзии ҷавонеро бо ҳубони парӣ далолат мекунад, бо талмеҳи пӯшида ифшо сохтааст.

Аз намунаҳо бармеояд, ки тарҷеъбандҳои шоир ҳам бо роҳи таълифӣ ва ҳам бо роҳи тазминӣ суруда шудааст. Тарзи қофиябандии онҳо ба мусаддасоти шоир яхелаанд: аааааа, ббббаа...аммо бандҳо дар шакли мураббаъ-чормисрай омадаанд. Таносуби сухан, истифодаи санои бадеъ, фасоҳати баён ва умуман, банду басти тарҷеъбанд ба суханвари мумтоз будани шоир далолат мекунад. Аз ин рӯ, ўро он чунонки дар боло ишора шуд, барҳақ дар катори беҳтарин тарҷеъсароёни классикӣ доништаанд [7, 436].

Чунонки дар боло зикр кардем, аз Туғрал як таркиббанди мураббаъ дар ихтиёр дорем, ки он дар «Девон»-и кухна [1, 228-231] ҷой дошта бошад ҳам, бо сабабҳои маълум дар мунтахаботи шоир ҷоп нашудааст. Хушбахтона, онро дар «Девон»-и нави шоир (2011) дида метавонем. Таркиббанд дар 11 банди мураббаъ, тарзи қофиябандии **аааа**, **бббб**... абёти восилаи тағйирёбанда, дар қофиябандии **аа**, **бб**... фароҳам омадааст. Онро шоир дар муноҷот, ҳамду сано ва сифоти Худованд бахшидааст:

Эй на азал гашта туро ибтидо,
В-эй на абад зоти туро мунтаҳо!
Эй бари аз хонаву фарзанду ҷо,
Будиву ҳастӣ, напазири фано.
Нест касе воқифи асрори ту,
Ҷуз ту надонад дигаре кори ту [2,401- 402].

Ин таркиббанди зебо аз як тараф, ба истеъдоди воло ва хунари суханварии Туғрал шаҳодат диҳад, аз тарафи дигар, симои ўро чун орифи ба моҳияти ҳастӣ сарфаҳмрафта ва худопараст чилвагар менамояд.

Китобнома:

1. Аҳрорӣ, Н.Т. Девон Туғрали Аҳрорӣ / Н.Т. Аҳрорӣ. - Бухоро: Когон, 1916. -288 сах., рақами 48, захираи дастхатҳои шарқии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Аҳрорӣ, Н.Т. Девони ашъори Туғрали Аҳрорӣ./Н.Т. Аҳрорӣ // Тасҳеҳ ва таҳияи М. Шукурзода. - Душанбе: Пайванд, 2011. - 452 с.
3. Мусулмонқулов Р. Назарияи чинсҳо ва жанрҳои адабиӣ./Р. Мусулмонқулов. -Душанбе: Маориф, 1987. - 88 с.
4. Мусулмонқулов Р. Асрори суҳан / Р. Мусулмонқулов. -Душанбе: Ирфон, 1980.-113 с.
5. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. - Душанбе: Маориф, 1990.-240 с.
6. Тоиров У. Анвоъ ва авзони шеърӣ халқии тоҷикӣ / У. Тоиров. - Душанбе: Пайванд, 2007.-140 с.
7. Тоиров У. Каломи мавзун / У.Тоиров, Б. Ибодов, Ш.Тоиров.- Душанбе: Шарқи озод, 2005.-456 с.

ВИЖАГИҲОИ ТАРҶЕОТИ НАҚИБҲОН ТУҒРАЛИ АҲРОРӢ

Аз нигоҳи муаллиф, тарҷеъ вожаи арабӣ буда, маънояш такрору баргашт мебошад. Дар истилоҳи адабиӣ нави шеърӣеро меноманд, ки аз

бандҳо ва байти восила иборат аст. Тарҷеотро донишмандон аз рӯи шакл ва мазмуни байти восила, ки миёни бандҳои он муқаррар мегардад, ба ду навъ тасниф намуда, якеро таркиббанд ва дигареро тарҷебанд номидаанд. Муаллиф дар асоси далелу бурҳони пешниҳодшуда, исбот менамояд, ки шоири маъруф Накибхон Туграли Ахрорӣ дар эҷоди чунин навъи шеър маҳорати баланди ҳунари нишон дода, таркиббанду тарҷебандҳои зебое сурудааст.

Вожаҳои калидӣ: тарҷеот, таркиббанд, тарҷебанд, шеър, банд, байти восила, девон, мунтахаб, зухду такво, ишқу ошиқӣ, аҳду паймон, тасвири ёр.

ТАРДЖЕОТ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ НАКИБХОН ТУГРАЛ АХРОРИ

Тарджеот (повторение или возвращение) в весьма активно используется в таджикской поэзии. Литературоведы выделяют два вида тарджеот: таркиббанд (стихотворная форма с повторяющимся рефреном) и тарджебанд (строфическое стихотворения с рефреном, состоящим из двух рифмующих полустихий). Автор статьи считает, что знаменитый поэт Накибхон Туграли Ахрори, имеет большой опыт в использовании такого вида поэтического выражения создал немало мастерских таркиббанд (ов) и тарджебанд (ов).

Ключевые слова: тарджеот, таркиббанд, тарджебанд, стихотворение, связка, соединяющий бейт, диван, праведность и благочестие, любовь и влюбленность, договор, образ любимого.

LITERAL FEATURES OF TARJE'OT IN NAQIBKHON TUGRAL AHRORI'S HERITAGE

The word “tarje’ot” is the most usable thing in Tajik literacy. In literature this term uses in poetry, consists of bunches and compounds. The scholars and literary critics divide the forms and contents of tarje’ot into two parts, which calls tarkibband (the form of poems with refrains or chorus) and tarje’band (a stanzaical poems with refrains, consisting of the two rhyming hemistich. The author also proved the evidence and arguments based the well-known poet Naqibkhon Tuqral Ahrori, who has the great experience in composing of poems, including *tarkibband* and *tarje’band*.

Keywords: tarje’ot, tarkibband, tarje’band, poem, bunch, connecting beyts, novels, chosen, holiness and piety, love and lovers, contract, the shape of lover.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоев Абдухамид Абдунабиевич – устоди кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, номзади илми филология, e – майл: sayon80@mail.ru.

Сведения об авторе: Шоев Абдухамид Абдунабиевич - преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского

государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, кандидат филологических наук, e-майл: sayron80@mail.ru.

About the author: Shoev Abduhamid Abdunabievich is a teacher of Department of Theory and History of Tajik Literature in Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Candidate of Philological Sciences, e - mail: sayron80@mail.ru.

УДК: 820/89.0

ХУДОЖЕСТВЕННО - ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫЕ И ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА В ПОЭЗИИ УСМОНА МУХТОРИ

Давруков Шерзод Хусравович

Институт гуманитарных наук им. Б. Искандарова АН РТ

Одной из характерных особенностей поэтических и прозаических произведений, подчёркивающих преимущество или несовершенство того или иного мастера слова, является степень их художественности. Талант и мастерство поэта в создании стиха напрямую зависит от специфики используемых им художественных приёмов, именуемых в литературной научной терминологии средствами изображения. В многочисленных произведениях средневековых мыслителей огромное значение уделялось учению о художественных приёмах в поэзии и прозе. Такие творцы средневековья как Ходжа Насирудин Гуси, Мухаммед ибни Умар Родуёни, Рашиддудин Ватвот, Хусайн Воиз Кошифи, Атоуллох Махмуд Хусайни внесли свою неоценимую лепту в персидско-таджикскую литературу. В развитие и совершенствование этой науки значителен вклад и современных исследователей, таких как Хасан Содоти Носири, Саидмахмуди Нишот, Джалулиддини Хумои, Сирус Шамисо, Туракул Зехни, Худои Шарифов, Рахими Мусулмоён, Абдунаби Сатторзода и др.

Усмон Мухтори (кон. XI – начало XII в. в.) продемонстрировал особый талант в применении художественных тропов. Широкое использование в его поэзии получили метафора, метонимия, аллегория, заимствования, патронимии и т. п., исследование значения которых в создании заслуживающих внимания художественных образов обнаруживает талант и дарование поэта.

Сравнение. Сравнение считается одним из наиболее употребительных художественных приёмов, широко использующихся в поэзии в различных формах. Относительно данного вида искусства проведено огромное количество исследований как средневековыми, так и современными учёными [6, 38, 99; 3, 149; 2, 42; 7, 251; 5, 141; 4, 96].

Дефиниция этого термина подразумевает «уподобление», служащее для более отчётливого изображения одного предмета вместо названия другого посредством внешней или внутренней качественной связи между ними. Известны несколько видов сравнения, такие как *мутлак*, *киноят*, *машрут*, *тасвит*, *акс*, *измор*, *тафзил*.

Исследование сборника стихов Мухтори показало, что поэт использовал все виды сравнения. В некоторых случаях эти сравнения ясны и просты и читатель быстро воспринимает суть высказывания, а в других – поэт применяет скрытые и сложные сравнения. Приведем несколько примеров:

Рух чу об андар шаробу тан чу хаз андар суман,
Лаб чу лаъл андар наботу бар чу сим андар харир [1, 206].

Аз дили равшан зи баҳри мадҳи ту дорам,
Нуки қалам тира чу сари думи қоқум [1, 33].

Зи оби теғранг акнун, ки барзад боғ чун мисқал,
Зи марворидгун жола падид овард аз он гавҳар [1, 135].

В первом бейте поэт воспел возлюбленную и уподобил её белизну и нежность её лица воде и ещё, от того, что влюблённый опьянел, увидев её, описал её лицо в вине. Тело возлюбленной изобразил «как шёлк в жасмине», так как эти предметы отличаются своей белизной. Красноту её уст сравнил с рубинами, а их сладость – с лединцами. Белизну ее груди уподобил серебру, а её нежность и изящность - шёлку.

Во втором бейте конец пера автор сравнивает с кончиком хвоста горностая, что является сравнением, введённым самим Мухтори. Горноста́й – животное похожее на белку, белого цвета, а кончик хвоста - чёрного. Подобное сравнение часто встречается в произведениях Мухтори и исполнено оно очень искусно.

В третьем бейте «вода цвета клинка» является намёком на лёд, который схож с ним и по качеству, и по цвету, «подобный жемчужине град» - град уподобляется цвету жемчужины. В этом бейте использовано как составное сравнение, так и аллегория.

Метафора. В словаре таджикского языка «*истиора*» имеет значение «брать во временное пользование», «брать в заложники». Как литературоведческий термин имеет следующую дефиницию: использование слова в переносном значении на основе сходства для более красочной передачи речи. Таджикский литературовед Туракул Зехни считает метафору одним видом аллегии и отмечает его возникновение на основе последующего развития скрытого сравнения [2, 61].

Метафора, являясь самым распространённым средством художественной выразительности, состоит из двух частей: уподобляемого и

уподобляющего. Авторы и исследователи выделяют в основном две разновидности метафоры: ясная метафора и скрытая, остальные разновидности являются второстепенными видами и ответвлениями этих двух основных разновидностей [3, 155; 2, 63; 4, 105].

Средневековые исследователи признают уподобление одной из разновидностей метафоры. Кошифи по этому поводу в качестве примера приводит один бейт Мухтори, это высказывание приведено в «*Так-милай бадеи форсии точикӣ*». Мухтори хотел поставить знак различия между двумя людьми, один из которых принадлежал к классу достойных и мудрых, а другой был лишён благородства и блеска:

Зумурраду гияхи сабз ҳар ду ҳамранганд,

Валек з-ин ба нигиндон кашанду з-он ба чувол» [4, 106- 107].

В двух изданных сборниках Усмона Мухтори мы не обнаружили этот бейт, возможно признание Шамси Кайсом принадлежности данного бейта перу Азраки будет правильным. Во всяком случае, демонстрация данного бейта под авторством Мухтори и в качестве образца метафоры является показателем авторитета и положения Усмона Мухтори в поэзии.

Из детального исследования произведений Мухтори становится очевидным, что в создании своих оригинальных стихотворений поэт широко использовал данное средство выразительности. Как было отмечено ранее, в своём творчестве поэт преимущественно использовал скрытую метафору, что, безусловно, было следствием творческой среды его эпохи. К примеру, в описании лица и внешнего вида возлюбленной и её славословии Мухтори использует метафору следующим образом:

Ҳама ба чанг бигирад қамар ба ҳамми каманд,

Агарҷӣ ҳамми камандаш кунун қамар дорад [1, 54].

Моҳи Туркистон тирози мушк бар дебо кашид,

Мушку деборо ба кадру қимати аъло кашид [1, 77].

Эй қабки хушхиром, чу ой ба пеши ман

То нӯши ҷон ба ман диҳӣ аз нӯши хушгӯвор [1, 90].

В первом бейте «изгиб аркана» - локон, завивающийся на щеке возлюбленной, а «месяц» - её лик.

Во втором бейте, «месяц Туркестана» - намёк на возлюбленную, «мускусное украшение» - локон и коса, «шёлковая ткань» - метафора к лицу. Иными словами, возлюбленная расчесала свои волосы по направлению к лицу. Приведённые в первом и втором бейте метафоры Хумои назвал *метафорой-тахкикия* (досл. расследование).

В третьем бейте, сочетание «грациозная куропаточка» подразумевает возлюбленную, «наслаждение души» - поцелуй, «вкусное наслажде-

ние» в прямом смысле «мёд» - метафора губ. Иначе, поэт попросил возлюбленную «дать ему поцелуй медовыми губами».

Подобные художественные метафоры охватывают почти все произведения Мухтори. К примеру, «*нарғиси диҷам*» (печальный нарцисс) – хмельные глаза, «*зулфи гулсипар*» (локон, подобный цветочному щиту) – прикрывающий лицо локон, «*сипехри биёбоннаварди кӯҳговор*» (вселенная кочующего горца) – конь восхваляемого, «*суман*» (жасмин) – лицо, «*ямину ясор*» (правая и левая сторона) – правая и левая рука, «*бадри мунир*» (лучезарная полная луна) – лицо возлюбленной, «*боғ ба гунаи бемор*» (сад в больном виде) – желтение листьев и зелени сада, «*аз мулҳами сапед густурдани бистар*» (стелить постель из белого шёлка) – снежный покров природы, сада, «*лола, гул, шангарфи румӣ*» (тюльпан, цветок, византийский киноварь) – красная кровь, «*пӯлод*», «*устухон*» (сталь, кость) – лёд, «*ёкут*» (рубин) – губы, «*луълуъ*» (жемчужина) – зубы, «*анбар*» (амбра) – зулф, «*кофур*» камфора) – лицо, щеки, «*шахпари симурғ*» (маховое перо симурга) – солнце, «*алмос бардамид зи минои займарон*» (алмаз взошёл над астрой и базиликом) – замерзание пруда и озера; «*муҳра аз мор намудан*» (позвонки змеи) – дождевые капли [1, 56, 104, 114, 146, 249, 309, 324, 436, 452].

Следовательно, Усмон Мухтори в своём творчестве для создания идеальных образов преимущественно уделял внимание сложной и скрытой метафоре.

Гипербола. В произведениях средневековых поэтов, особенно поэтов-сочинителей касыд, гипербола является одним из распространённых и важных искусств. В целях более глубокого воздействия своих произведений и неординарной демонстрации событий, явлений и исключительности какого-либо лица или предмета в процессе создания образов поэты достаточно часто прибегали к употреблению приёма гиперболизации. Исследователи и авторы поэтических произведений различают три разновидности гиперболы: *таблиг*, *игрок*, *гулув*.

Если преувеличение соответствует и приемлемо разуму и логике, его называют *таблигом*, если воспринимается разумом, но невозможно исходя из обычаев, то такое преувеличение называют *игроком*, а если превосходит и разум, и обычай, то его называют *гулувом* [3, 101; 2, 72; 4, 111].

Усмон Мухтори, будучи поэтом второй половины эпохи Газневидов, зачастую использовал гиперболизацию в своих произведениях, особенно в касыдах. Большинство преувеличений поэта относятся ко второму и третьему его виду. К примеру:

Иблис агар бидидӣ дар сулби Одамат,
Ба хок сачда кардӣ рӯзе ҳазор бор [1, 102].

Чун офтоб гӯшаи тоҷи малик бидид,
Дар чашми худ намуд кам аз дидаи зубоб [1, 36].

З-он накард оҳанги шери шарза, к-аз бими синон-ш,
Рахна гаштӣ чарху части бурчи шер аз осмон [1, 424].

В первом бейте содержится намёк на легенду об Адаме, где демон-искуситель, не преклонившись Адаму, был выдворен из рая. Поэт в данном случае намекает, что если бы демон увидел восхваляемого в человеческом роду, то в день тысяча раз бы преклонялся пред тобой. Во втором примере Мухтори так вознёс край короны царя, что солнце пред ним кажется меньше глаз мухи. В третьем бейте поэт изображает охоту восхваляемого, где он не охотился на льва, будто потому, чтобы знак Зодиака Льва от страха перед ним не убежал и оставил бы своё место пустым на небе.

Талмех – в художественной литературе указание на исторические и мифические события, предания, сказки, исторические личности и мифические персонажи. Мастер слова использует этот приём для подкрепления своих мыслей и «помещает много смысла в незначительную речь» [4, 126]. В произведениях Мухтори также встречаются ссылки на многие события и факты, на исторические лица и мифические герои, тем самым поэт подкрепил свои высказывания. Поэт сравнивает деяния и подвиги, щедрость и великодушие, благородство и другие качества своих восхваляемых лиц с героическими поступками героев легенд о пророках, сказаний «Шах-наме», сказок, мифологий и других исторических событий и явлений, допуская при этом в некоторых случаях их повторение. В описании природы и времён года, дворца и сада восхваляемого поэт зачастую указывает на рай и другие сказочные сады и луги. К примеру:

Шох чаро нозад дар бўстон,
Сел чаро ёзад дар марғзор.
Гар сухане нест дар ин к-аз биҳишт,
Кард бурун ризвон товусу мор [1, 115].

Дасташ ба чехра чун дами Исост з-он қиёс,
Як рӯз чонвар шавад аз лутфи ӯ қалам [1, 326].

Далели муъчизаи Нӯҳ буд ханчари шох,
Хаменабуд зи тӯфон ба кофирон бурхон [1, 360].

В первом бейте поэт указывает на легенду об Адаме и Еве, которых обманул дьявол, представ перед ними в образе павлина и змеи и выдворив их из рая. Дьявол выгнал из рая также и хранителей райских сокровищ - павлина, и змею, каждый из которых оказался на земле. В

другом бейте автор, применив гиперболизацию, уподобил руку восхваляемого дыханию Иисуса, словно перо оживает в его руках. В третьем двустишии также имеется указание на предание о Ное. Автор уподобляет величие меча восхваляемого урагану, о котором возвестил пророк Ной и все кто сел в его ковчег, уцелели.

Бесспорно, использование подобным образом намёков было распространённым явлением в произведениях поэтов эпохи Газневидов. Для поэта первостепенным было то, чтобы его стихотворение пришлось по нраву восхваляемому, и поэтому он старался изложить неординарные качества своего восхваляемого таким образом, чтобы его творение ласкало слух восхваляемого. Вследствие этого поэту приходилось сравнивать своего героя с историческими и мифологическими персонажами, а порой и возвеличивать его. С другой стороны, мастера слова не имели права открыто наставлять своего героя и посредством своего посвящения они побуждали восхваляемого походить на этих исторических, сказочных, мифологических персонажей и перенимать их качества и исключительность.

Мухтори в своих произведениях также использовал и другие средства художественной выразительности, по одному образцу которых мы приведем ниже.

Таджнис (омонимия). Омонимия также является одним из востребованных средств художественной выразительности в персидско-таджикской литературе. Исследователи различают семь распространённых разновидностей этого искусства.

Приведем некоторые образцы омонимии из произведений Мухтори:

В-ар ба тадбир наёяд пас аз ин хасм ба **даст**,
Ў ба шамшер занад **даст**, чу Исо ба асо [1, 8].

Чун **хабо** зояд зи аввал ба замин андар зар,
З - он зари рӯи замин аст ба чашми ту **хабо** [1, 9].

Ридои дӯши бадандеши ў шавад асалӣ,
Чунонки оби даҳони нақӯсигол асал [1, 303].

В первом бейте лексема «даст» выступает в значении «овладевать, получать», второе употребление этой лексемы приведено в значении «взять в руки меч и воевать», что является проявлением полной омонимии слова «даст» (рука).

Во втором бейте слово «хабо» также проявляет признаки омонимии и в первой строке приводится в значении «пыль, прах, дымка», а во второй – в значении «ничтожный, ничего не стоящий».

Третий бейт также содержит явление омонимии. Так прилагательное «асали» (медовый) в первой строке используется в значении «накидка жёлтого цвета», которая была сшита, согласно легенде, евреями и огнепоклонниками для показа преимущества над мусульманами и фигурально несёт смысл скромности и покорности. Существительное «асал» во второй строке использовано в своём прямом значении «мёд». Подобную омонимию, в которой «омонимы отличаются одной буквой («й» - Ш.Д.)» называют избыточной [4, 23].

Также в других произведениях Мухтори используется и приём, получивший в таджикском литературоведении название «*лаффу нашр*», что подразумевает постановку в одном ряду нескольких слов одной части речи (напр., существительных), после которых располагаются соответствующие им слова другой части речи (напр., прилагательные).

Обращение к данному виду искусства в произведениях поэтов классиков прослеживается довольно часто. Дефиниция термина «*лаффу нашр*» в словаре приводится как сплетение воедино «привести несколько предметов в своём художественном произведении и затем указать в отношении к каждому из них прилагательные или глаголы...» [4, 141]. В литературоведении различаются две разновидности этого искусства: упорядоченность и разлаженность. В применении данного вида искусства Мухтори также проявил присущее ему мастерство и индивидуальность. К примеру, в использовании упорядоченного вида «*лаффу нашр*»:

Ёфт андар холи мехру кин ба базму разми ӯ,

Шоҳу боғи базлу баъс аз дасти теғаш бору нам [1, 318].

Другими словами, в любви на его торжество ветвь щедрости из его рук приносит плоды, а при ненависти в сраженье в саду ужаса приносит радость. В этом двустишии в начале глагол «ёфт» (нашёл) сочетается с положением восхваляемого – «дар холи мехр ба базм» (при любви к пиршеству) и «дар холи кин ба разм» (при ненависти к сражению). В конце демонстрируется его результат «*шохи базл бор меорад*» (ветвь щедрости приносит плоды) и «*боғи баъс нам мекунад*» (сад ужаса становится влажным).

Другим средством художественной выразительности, встречающимся в стихах Мухтори, является *санъати тақсим* (приём деления). Данное средство признаётся одним из продуктивных средств выражения в персидско-таджикской поэзии, в частности касыдах. Начиная с Унсури и до современников Мухтори, и даже после него, поэты в своих творениях находили применение данному средству. В одной касыде Мухтори оперирует одиночным делением от вступительного бейта и до заключительного. Одиночное деление предполагает указание нескольких пред-

метов в начале бейта и дальнейшее их деление в последующих двуступенчатых. Обязательным условием этого процесса является чёткое деление согласно канонам [4, 147]. Часть мольбы в этой касыде имеет следующее выражение:

Сахову манзару махбар-шро се хол мабод,
Яке заволу дувум офату савум маъбар.
Заволу офтату маъбар ба ҳалқи хасмаш бод,
Яке каманду дувум ҳалқаву савум чанбар.
Каманду ҳалқаву чанбар-ш зулфи хубон бод,
Яке латифу дувум хурраму савум дилбар.
Латифу хурраму дилбар мабод бе тарабаш,
Яке набизу дувум ишрату савум мазҳар.
Набизу ишрату мазҳар қарини базмаш бод,
Яке мудому дувум беҳаду савум бемар [1, 182].

В данном отрывке Мухтори приводит щедрость и милость своего героя в первой строке, а во второй – делит её. В третьей строке поэт по другой причине их вновь связывает, а в четвертой – опять делит.

Из приведённых выше примеров становится очевидным, что Усмон Мухтори продемонстрировал исключительное мастерство в применении различных средств художественной выразительности и в воспроизведении оригинальных сюжетов и необычных иллюстраций. Значительным преимуществом в творчестве Мухтори обладают такие виды художественных троп как сравнение и метафора, посредством которых автор показал своё умение в создании всё новых и новых образов. Произведения Мухтори послужили благоприятной средой для развития данных видов искусства. Как показало исследование, поэт больше отдавал предпочтение скрытым сравнениям и метафорам, а также витиеватым сочетаниям. Склонность поэта к завуалированному выражению своих мыслей аргументирует бесчисленное использование в его творчестве шарад. В произведениях поэта шарадами охвачены все фрагменты его касыд, начиная с *насиба* и *ташбиба*. Искусство *талмех* и гиперболы также было востребовано поэтами-сочинителями *касыд*. Не был исключением и Усмон Мухтори, использовавший эти тропы преимущественно в целях пропаганды и привлечения внимания своего восхваляемого к этичности и моральным качествам человека, а также побуждению его к свершению гуманных поступков. В применении поэтом антонимии становится особенно заметным то, что он повествует о жизненных противоречиях и шероховатостях своего времени. Своё оригинальное мастерство красноречия Мухтори продемонстрировал также и в использовании художественного приёма омонимии, делении, *лаффу нашр* и др.

Широкое применение средств художественной выразительности стало толчком в создании украшенных художественными приёмами касыд.

Художественно-изобразительная неповторимость произведений Усмона Мухтори нуждается в развёрнутом и подробном анализе, ибо в некоторых случаях нам представляется, что в воспроизведении оригинальных и исключительных образов поэт стоял в первых рядах поэтов своего времени.

Литература:

1. Ғазнавӣ, Усмон Мухторӣ. Девон / Усмон Мухтории Ғазнавӣ. Бо эҳтимоми Ҷалолиддини Хумой. –Техрон, 1341. – 964 с.
2. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
3. Ҳусайнӣ, Атоуллоҳ Маҳмуд. Бадоеъ –ус - саноеъ / Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ. Бо сарсуҳан, тавзеҳот, ва таҳрири Мусулмонкулов Р. – Душанбе: “Ирфон”- 1974. – 222 с.
4. Сатторзода Абдунабӣ. Такмилиаи бадеъи форсии тоҷикӣ / Абдунабӣ Сатторзода. Душанбе: “Адиб”, 2011. – 380 с.
5. Таботабой, Сайид Муҳаммадризо. Ҳунари Бадеъ / Сайид Муҳаммадризо Таботабой. – Техрон, 2007. – 287 с.
6. Шарифов Х. Мунтахаби “Тарҷумон–ул - балоға” ва “Ҳадоиқ – ус - сеҳр” / Х. Шарифов. – Душанбе: “Ирфон”, 1987. - 144 с.
7. Шарифов Худой, Урватулло Тоиров. Назмшиносӣ / Х. Шарифов, Тоиров Урватулло.- Душанбе, «Хумо» – 2005. – 383 с.

ХУДОЖЕСТВЕННО - ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫЕ И ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА В ПОЭЗИИ УСМОНА МУХТОРИ

Усмон Мухтори продемонстрировал исключительные способности и свойственный только ему талант в использовании средств художественной изобразительности, таких как сравнение, метафора, *талмех*, омонимия, заимствование, антонимия, деление и др. В воспроизведении оригинальных и исключительных образов поэт стоял в первых рядах поэтов своего времени.

Ключевые слова: Усмон Мухтори, сравнение, метафора, гиперболла, образ, касыда, художественные приёмы.

ARTISTIC, FIGURATIVE AND EXPRESSIVE MEANS IN THE POETRY OF USMAN MUKHTARI

Usman Mukhtari demonstrated exclusive abilities which peculiar to him, demonstrated the power in use of artistic means of his expressiveness like comparison, metaphor, *talmeh*, homonymy, dividing etc. In reproduction of

original and exclusive images the poet was in the first row with the poets of his time.

Keywords: Usman Mukhtori, comparison, metaphor, hyperbola, image, ode, artistic methods.

ИСТИФОДАИ ВОСИТАӢОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР НАЗМИ УСМОНИ МУХТОРӢ

Усмони МухторӢ дар корбурди воситаӢои тасвири бадеӢ, ба монанди ташбех, талмех, ибӢом, тазод ва ғайра истеъдоди нотакрор ва вежае нишон додааст. Ӣамчунин, шоир дар офариниши образӢои вокеӢ ва нодири бадеӢ маӢорати тамом дошта, аз ин чихат дар сафи шоирони дараҷаи аввали даврони худ қарор гирифтааст.

ВожаӢои калидӢ: Усмон МухторӢ, киёс, ташбех, муболиға, образ, қасида, санъатӢои бадеӢ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давруков Шерзод Хусравович – ходими илмии шуъбаи фолклор ва адабиёти Институти илмӢои инсонии ба номи Б. Искандарови АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: + 992 93 411 69 92, е – майл: sherzod0983@mail.ru

Сведения об авторе: Давруков Шерзод Хусравович – научный сотрудник отдела фольклора и литературы Института гуманитарных наук им. Б. Искандарова АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: 93-411-69-92; е – mail: sherzod0983@mail.ru

About the author: Davrakov Sherzod Khusravovich - Research worker of the Department of Literature and Folklore of the Institute of Humanities of the Academy of Sciences, Republic of Tajikistan, candidate of philological sciences; tel: 93-411-69-92; e – mail: sherzod0983@mail.ru

УДК:891.550.09-1

ПОДРАЖАНИЕ ЛОМЕИ ГУРГАНИ ДРУГИМ ПОЭТАМ

Султонмамадова Умеда Алимамадовна

Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ

В истории персидско-таджикской литературы каждый поэт в соблюдении литературных традиций проявлял интерес к поэтам прошлого и сам в силу достоинств своего творчества становился предметом изучения и приверженности вновь ступивших на творческий путь поэтов. Ломеи в этом плане не был исключением. Ломеи Гургани в своих произведениях указывает на живших и творивших в прежние времена поэтов и поэтов-современников, поскольку находился под впечатлением их творчества. Рассмотрение и конкретизация данного аспекта его поэзии будет способство-

вать выяснению некоторых вопросов его творчества, в частности, его поэтического стиля, содержания и тематики его произведений. Из поэтов прошлого в отдельных стихах Ломеи можно наблюдать влияние поэзии устода Рудаки, эта восприимчивость прежде всего проявляется в поэтическом стиле поэта Гургани, его близкое сходство и почти идентичность со стилем Рудаки. Данное обстоятельство, на наш взгляд, продиктовано тем, что стиль персидской поэзии, проявившись в Мовароуннахре и Хорасане, сыскал популярность именно под именем Рудаки, а после Рудаки получил одобрение и свое развитие в литературных кругах Газны и Кавказа. И естественно, что период жизни Ломеи приходится на то время, когда развитие этого стиля достигло подъема. Хотя Ломеи в своих стихах непосредственно не упоминает имя Рудаки, однако дух оптимизма, жизнерадостности с использованием жизненных удовольствий переполняет его творчество, что, безусловно, является результатом влияния поэзии Рудаки и поэтов эпохи Саманидов. В этом плане примечательна касыда, написанная в честь Ходжи Амида Исмоила – наместника Гургани, в котором поэт упоминает город Багдад со всеми присутствующими ему элементами жизненных благ [4, 69-72].

Приведенные ниже бейты одной из касыд Ломеи воскрешают в памяти знаменитые бейты основателя персидской поэзии:

Бонги паланг ояд хаме, фарёди ранг ояд хаме,
Ошӯби санг ояд хаме, чун гоҳи залзол аз кулал [4, 60].

Посвященные поэтом Наврузу бейты также являются свидетельством приверженности поэзии Ломеи творчеству Рудаки [4, 129]. Другим поэтом, с поэзией которого с точки зрения содержания проявляют сходство стихи Ломеи, является Кисоии Марвази (953-1004). В частности, тому примером могут служить следующие бейты:

З-он майи рӯшан, ки бинӣ пайкари хеш андар ӯ,
Чун ситонӣ аз кафи соқиву лаб бар вай барӣ.

Бознашноӣ к-аз ин ҳар ду кадомин аст ҳол,
Дар ямини туст соғар, ё ту андар соғарӣ [4, 124-125]
в плане содержания перекликающиеся с бейтами Кисои:

Он равшане, ки чун ба пиёла фурӯ чакад,
Гӯй ақиқи сурх ба луълӯ фурӯ чакид [9, 1724-1725].

З-он соф май, ки чун ба кафи даст барниҳӣ,
Каф аз қадах надонӣ, не аз қадах набид [9, 1725].

Составитель дивана Ломеи Мухаммад Дабири Сиёки считает, что эти стихи написаны в подражание следующим стихам Сахиб ибни Аббода на арабском языке:

Раққа аззучочу ва раққатил хамру,
Фаташоколо фаташобиҳа аламри.
Ва конаҳо хамру вало қадаҳу,
Ва конаҳо қадаҳу ва ло хамри [4, 125].

Впоследствии эта тема была продолжена другими поэтами, что можно наблюдать в этих бейтах:

Ин чисми пиёла бин ба қон обастан,
Ҳамчун самане ба арғавон обастан.

Не, не галатам, ки бода аз ғояти лутф,
Обест ба оташи равон обастан [8, 92; 4, 125].

Аз сафои маю латофати чом,
Дарҳам омехт ранги чому мудом.
Ҳама чом асту нест гӯй май,
Ё мудом асту нест гӯй чом [5].

Мудом - в этом контексте выступает в значении 'вино', как отмечает Мавлоно:

Зи Шамсиддини Табрезӣ ба ногоҳ соқии давлат,
Ба чоми хоси султонӣ мудом овард мастонро [7, 3960].

Хаким Фирдавси Туси был поэтом, к творчеству которого, в особенности его «Шах-наме», было приковано внимание Ломеи. Хотя Ломеи не упоминал конкретно имя этого автора эпических произведений, однако в воспевании своих героев он уподобляет их героям этой бессмертной поэмы. В изображении военных походов своего восхваляемого (Амидалмулька Кундури) поэт использовал сюжет «Шах-наме»:

Ҳиллати Заҳҳоки чоду гашт ботил сар ба сар,
К-омад Афредун ба даст андар-ш гурзи говсар [4, 31].

Или о качествах Амдалмулька он отмечает следующее:

Ба тан Исфандиёру Гев беҳ, лекин гаҳи мардӣ,
Зи ҳар мӯяш сад Геву ҳазор Исфандиёр ояд [4, 25].

Такое влияние «Шах-наме» и приведение в качестве примеров его героев в диване Ломеи весьма частое явление, которое имеет преимущество над всеми другими персидскими литературными произведениями, что обусловлено природой жанра касыды, поскольку поэт в славословии и возвеличивании своих героев прибегал к помощи образов «Шах-наме», их отваге и героизму [4].

Поэты литературного круга Газны Манучехри, Фаррухи, Унсури также оказали огромное влияние на содержание и структуру описательных и хвалебных стихов поэта. Из перечисленных поэтов более всего на творчество

Ломеи оказал воздействие Манучехри Домгони. В одной из своих касыд с описанием осени Ломеи приводит:

Чу остини рангразон з-офати хазон,
Барги разон ба шох-бар аз чанд ранг шуд [4, 18].

Подобного содержания бейты есть и у Манучехри, что свидетельствует об огромном интересе Ломеи к поэзии этого поэта. В диване Манучехри, в касыде под названием «В честь празднования праздника Мехргон и в честь Абухарби Бахтиёр» мы можем наблюдать:

Шуд гуна-гуна токи раз чун пирҳони ранграз,
Чун хоҷиён гирд омада дар рӯзгори тарвиях [6, 101].

Также подобное можно наблюдать и в *мусаммат*:

Он барги разон бин, ки бар он токи разон аст,
Гӯй ба масал пирахани рангразон аст [6, 153].

В упомянутой касыде Ломеи говорит:

То бувад мутриб, ўро соғар набваду чом,
Ч-омад ба чанг соғар, мутриб зи чанг шуд [4, 18].

В этом же смысле пишет и Манучехри:

В-ин низ ачабтар, ки хурад бода на бар чанг,
Бе нағмаи чангаш ба майи ноб шитоб аст [6, 9].

В первой касыде дивана Ломеи мы видим:

Ҳангоми хуррамию нишот аст, к-ин баҳор,
Хуррамтар омадааст зи дигар баҳорҳо [4, 3].

В первой касыде дивана Манучехри мы читаем:

Соли имсолин Наврӯз тарабноктар аст,
Пору перор ҳамедидам андӯхгино [6, 2].

У Ломеи в посвященной Амидалмульки Кундури касыде есть бейт такого содержания:

Аз халқ сазовор ту будӣ ба чунин мулк,
Эзид бирасонад сазоро ба сазовор [4, 33].

Это содержание в подтверждение упомянутой пословицы встречается и в диване Манучехри:

Алҳақ ки сазовори ту будаст раёсат,
В-эзид бирасонида сазоро ба сазовор [6, 44].

Составитель сборника стихов Манучехри в комментариях к этому бейту указал, что «Ломеи Гургани произвел *тазмин* (включение в стихи стихотворных строк других поэтов – С.У.) второй строки бейта без указания на имя поэта и с некоторыми изменениями» [6, 229]. Более того, на полях этого комментария добавил, что эта строка встречается и в диване Фаррухии Систони [11, 158].

Кроме того, эти строки приводит и Амир Муизи в восхвалении Малика Санджара:

Эй дархури ту шохиву ту дархури шохӣ,
Эзид ба сазовор супурдаст сазовор [1, 791].

В единственной посвященной Алп Арслану касыде у Ломеи есть бейт подобного содержания:

Шод зӣ шамшер зан, бадкоҳ куш, меҳмон навоз,
Бода хур, кишвар ситон, динор дех, гавҳар гузин [4, 115].

Аналогичного содержания бейты встречаются и в диване Манучехри:

Нуш хур, шамшер зан, динор дех, мулкат ситон,
Дод кун, бедод кун, душман фикан, мискин навоз [6, 53].

Причина столь огромного интереса Ломеи к Манучехри возможно заключается в том, что во время своей службы при дворе Фалакулмаоли Манучехра ибни Кобус (403-423) – принца Зияридов он встречался с Манучехри и имел с ним творческие отношения. Тем не менее, следует отметить, что свой псевдоним Манучехри перенял от имени этого принца. Составитель дивана Манучехри считает, что красноречивый персидский поэт часть своей жизни провел в вечнозеленом краю Мозандароне, свидетельством чему является изобилие живописных зарисовок природы, цветов, растений и птиц, изображенных этим искусным поэтом. Наряду с этим в сборнике стихов Манучехри есть касыда, посвященная Абухарбу Бахтиёри Мухаммад [6, 19], который был из правителей Домгана, назначенный Фалакулмаоли Манучехри ибни Кобусом [6, 226]. Следовательно, оказанное ему внимание со стороны Ломеи продиктовано либо их личной встречей, либо его диван уже в то время имел большой успех. Царь поэтов двора Газны Унсурии Балхи также был объектом внимания Ломеи, что подтверждается *матлой* одной из незавершенных касыд поэта:

Гирди ишқ, эй дил гаҳу бегах ҳама чавлон кунӣ,
Бар ману бар хештан гетӣ ҳама зиндон кунӣ [4, 131].

Это, безусловно, было выполнено в подражание следующей касыде Унсури:

Эй шикаста зулфи ёр, азбаски ту дастон кунӣ,
Дафт дасти туст, агар бо соҳирон паймон кунӣ [10, 265].

В данном контексте уместным будет упоминнуть о том, что знаменитая касыда Ломеи (Чаҳон аз хулд гӯӣ моя гирад, чун баҳор ояд / Ба чашм аз дур ҳар даште бисоти пурнигор ояд) создана под воздействием двух бейтов из двух *тарджебандов* Фаррухии Систони:

Зи боғ, эй боғбон моро ҳама бўӣ баҳор ояд,
Калиди боғ моро дех, ки фардомон ба кор ояд [10, 403].

или:

Ҳаме гуфтам, ки кай бошад, ки хуррам рӯзгор ояд,
Чаҳон аз сар ҷавон гардад, баҳори ғамгусор ояд [10, 414].

Как видно, внимание Ломеи к знаменитым поэтам главенствующего стиля этого периода, в частности, к мастерам поэзии этого времени – Унсурри, Маучехри и Фаррухи, было неслучайным, и становится очевидным их сотрудничество в плане общих интересов и интеллектуальности, в области стилистики и лингвистики. Поэт выступал также последователем величайших поэтов персидско-таджикской литературы Рудаки, Кисои и Фирдавси, что прослеживается в содержании его произведений, в частности, позитивной тематики, мотивов радости и беззаботного времяпрепровождения, что можно наблюдать на рассмотренных образцах подражания поэта этим трём мастерам поэзии.

Как и любой известный мастер художественного слова, поэт-новатор своего времени Ломеи созданием новых и современных стихов стал для поэтов последующих поколений образцом для подражания. Из числа поэтов, в творчестве которых ощущается влияние поэзии Ломеи, можно отметить имена Амира Муиззии Нишобури и Саъдии Шерози. В произведениях этих поэтов можно отчетливо проследить стиль и манеру изложения поэта и определить их подражание содержанию стихов Ломеи. В сборнике стихов Ломеи есть касыда, посвященная одному из царей, имя которого не конкретизируется автором, и которая содержит следующие начальные бейты:

Эй он ки дар ҷаҳон зи ту сирре ниҳон намонд,
Бо адли ту нишони ситам дар ҷаҳон намонд [4, 19].

Единственное предположение, которое существует по поводу личности восхваляемого, это то, что он был молодым царем, это строка - «Эй хусрави ҷавон, зи ҷафоҳои ҷархи пир» (О, молодой повелитель, от притеснения старого небосвод). Судя по ней можно заключить, что, возможно, речь идет о молодости Фалакулмаоли Анушервона – принце Зияридов, так как в нескольких местах касыды упоминается мягкосердечие, воспитанность, мудрость и образованность восхваляемого, а также имеются намёки на спокойствие и безопасность его времени; подобное согласие во времена Сельджукидов, восхваляемых Ломеи, – Тугрулбека и Алп Арслона не наблюдалось, в то время как образованность и воспитанность принцев Зияридов стало притчей для всех летописцев и исследователей истории этой династии [2, 378-398]. В касыде есть бейты такого содержания:

Он Хусравон, ки номи накӯ касб кардаанд,
Рафтанду ёдгор аз эшон ҷуз он намонд.
Эшон ниҳон шуданд дар ин ҷаври хокдон,
Лекин шиори кардаи эшон ниҳон намонд.
Нӯшервон агарчи фарвон-ш ганҷ буд,

Чуз номи нек аз паси Нӯшервон намонд [4, 21].

Саъди Шерози (1184-1292) при создании следующей китъи из первой главы «Гулистана» (год создания 1247) следовал упомянутым бейтам Ломеи:

Бас номвар ба зери замин дафн кардаанд,
К-аз ҳастияш бар рӯйи замин бар, нишон намонд.
В-он пири лошаро, ки супурданд ба зери хок,
Хокаш чунон бихӯрд, к-аз ӯ устухон намонд.
Зиндаст номи фаррухи Нӯшервон ба хайр,
Гарчи базе гузашт, ки Нӯшервон намонд.
Хайре кун, эй фалону ғанимат шумор умр,
З-он пештар, ки бонг барояд, фалон намонд [3,25].

Содержание касыды, пропитанной нравочениями, было использовано Саъди в его «Гулистане» - главном и лучшем нравственном произведении персидской литературы. Влияние содержания касыд Ломеи на литературу последующих веков является свершившимся фактом. Учёные, проводившие исследования литературы XI века, одной из ее особенностей признают ее приверженность поэзии, в особенности, созданию касыд эпохи Саманидов: «Семя знаний и просвещения, заложенное в эпоху Саманидов и в начале эпохи Газнавидов, в эти годы (в конце V/XI века – С.У.) дало плоды, и поэты, которые в своем преимуществе были осведомлены в науках своего времени, старались наполнить свои стихи тем, чему их учили в медресе» [12, шаг]. Литература эпохи Ломеи также не оставалась в стороне от законов восприимчивости персидской поэзии, имела большое значение в сохранении этих традиций. Основной отличительной особенностью касыд Ломеи является их восприимчивость арабской литературы, имевшей место в касыдах последующих эпох.

Литература:

1. Амир Муиззӣ. Девони комил. Муқаддимава тасхеҳи Носири Хаййирӣ. / Амир Муиззӣ.-Техрон, нашри Марзбон, 1362.-791 с.
2. Босворт С.Е. Нукоте чанд дар боби вақоеи таърихии марбут ба Оли Зиёр дар Гургон ва Табаристон. Гарчумаи Аҳмад Аҳмадии Бирчандӣ // Босворт С.Е. Маҷаллаи Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии Машҳад, соли шашум, шумораи дувум, сах. 378-398.
3. Гулистони Саъдӣ. Аз рӯйи нусхаи Муҳаммадалии Фуруғӣ. Тасхеҳи матн ва шарҳи луғот аз Али Кӯҷакӣ / Гулистони Саъдӣ.-Техрон: Маҳтоб, чопи сеюм, 1371. -287сах.;

4. Девони Ломеи Гургонӣ. Бо муқаддима, фаҳориси эълон ва луғот ба кӯшиши дуктур Муҳаммад Дабири Сиёқӣ / Девони Ломеи Гургонӣ. –Техрон: Китоби Порт, 1389. –СӢ+170 сах.;
5. Деххудо, Алиакбар. Лугатномаи Деххудо. –Техрон: чопхонаи Маҷлис, 1330, ҷилди 14.
6. Манучехрии Домғонӣ. Девон. Бо кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. / Манучехрии Домғонӣ. –Техрон: Заввор, чопи шашум, 1385.- 418 с.
7. Муъин Муҳаммад, Фарҳанги форсӣ. Ҷ. 3. –Техрон: Амири Кабир, 1385. - 2775 - 4240 с.
8. Ҳаким Умари Хайём.Тарабхона. Рубоӣёт. Ба эҳтимоми Ҳошимпури Субҳонии Тавфик. / Ҳаким Умари Хайём.–Техрон, 1380. – 176 с.
9. Ҳидоят, Ризоқулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо. Ба кӯшиши Мазохири Мусаффо. Баҳши савум аз ҷилди аввал / Ҳидоят, Ризоқулихон.-Техрон: Амири Кабир, 1382. -1753 с.
10. Унсурии Балхӣ. Девон. Бо кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ / Унсурии Балхӣ.–Техрон:. 1342. -397с.
11. Фаррухии Систонӣ. Девон. Бо муқаддима ва таълиқоти Муҳаммад Дабири Сиёқӣ / Фаррухии Систонӣ.-Техрон, чопи аввал, 1335. -510 с.
12. Шукӯҳи қасида. Ба интиҳоби Абдулмуҳаммади Оятӣ / Шукӯҳи қасида. -Техрон, чопи дувум, Интишорот ва омӯзиши инқилоби исломӣ, 1372.

ПОДРАЖАНИЕ ЛОМЕИ ГУРГАНИ ДРУГИМ ПОЭТАМ

Один из известных поэтов XI в. Ломеи Гургони в своем творчестве постоянно упоминает многих поэтов своей эпохи. Его внимание к творчеству и художественному стилю известных поэтов, особенно Унсурӣ, Манучехри и Фаррухи, было неслучайным. В этих стихах наблюдается созвучность темы, содержание, особенно мелодии радости и время проведенное с Рудаки, выявляется стремление поэта к описанию мудрости и нравственных качеств. Касиды Ломеи в истории литературы последующих веков считались образцом поэзии. Литература периода Ломеи не стояла в стороне от взаимовлияния персидско-таджикской литературы и сумела сохранить продолжение этой традиции.

Ключевые слова: Ломеи Горгани, персидская литература, взаимовлияние, взаимовосприятие, преемственность, подражание.

IMITATION LOMEI GURGANI FROM OTHER POETS

Lomei Gurgoni in his tovrchestve mentions many poets of his time. It is no coincidence was Lomei attention to creativity and style of the famous poets of the period, especially the masters of the genre pezii Unsurӣ, Manuchekhri and Farruhi. In this verse there is consonance of theme,

content, especially music of joy and time spent with Rudaki, poet stands desire to describe the wisdom and moral qualities. Effect of kasida Lamei for literature subsequent centuries considered a model of poetry. Literature period Lomei fiction in Stronie by mutual Persian-Tajik literature and had a part in the preservation of the continuation of this tradition.

Keywords: Lomei Gorgani, Persian literature, interaction, interaction perception, imitation.

ТАТАББУОТИ ЛОМЕИИ ГУРГОНӢ АЗ ШОИРОНИ ДИГАР

Ломеии Гургонӣ ба шоирони пеш аз худ ва муосири хеш дар ашъораш ишоратҳо ва таассурот дорад. Тавре мебинем тавачҷуҳи Ломеӣ ба шоирони машҳури сабки ҳокими ин давра, ба хусус устодони шеъри ин аср, Унсурӣ, Манучехрӣ ва Фарруҳӣ беҳуда набуда, бо онҳо мушорикати сабкӣ, завқӣ ва зеҳнӣ забонӣ доштани ӯ маълум мегардад.

Ба Рӯдакӣ, Кисоӣ ва Фирдавсӣ алоқа доштани шоир ба мушорикати онҳо дар мавзӯ ва муҳтаво, хоса дар охангҳои шодӣ ва хушгузаронии умр бо Рӯдакӣ ва ба ҳикмату андеша тавачҷуҳ доштани ӯ бо шоирони ёдшуда мебошад.

Таъсири мазмунҳои қасоиди Ломеӣ барои адабиёти асрҳои баъдӣ як амри пазируфташуда мебошад. Адабиёти асри Ломеӣ ҳам аз қонуни таъсирпазирӣ ва таъсиргузориҳои шеъри форсӣ дар қанор набуда, бо тамоми ҳифзи суннатҳо ва тадовуми онҳо сахм доштааст.

Калидвожаҳо: Ломеии Гургонӣ, адабиёти форсӣ, таъсирпазирӣ, таъсиргузорӣ, татабӯъ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султонмамадова Умеда Алимамадовна – корманди Институти забон ва дабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ, тел.: + 992 93 913 84 84, e –майл: umeda84@bk.ru.

Сведения об авторе: Султонмамадова Умеда Алимамадовна – сотрудник Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, тел.: + 992 93 913 84 84, e –майл: umeda84@bk.ru.

About the author: Sul-tonmamadova Umeda Alimamadovna – fellow worker of the Institute of languages and literature by name Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: + 992 93 913 84 84. E-mail: umeda84@bk.ru.

ИНСОН АЗ ДИДГОҲИ МАВЛОНО

*Бехрӯзи Забеҳулло,
Маркази мероси хаттии АИ ҶТ*

Инсон ва инсоншиносӣ аз мавзӯҳои меҳварии осори Мавлоно аст. Тамоми мавзӯҳои дигаре, ки дар осори он орифи бузургвор матраҳ ва баррасӣ шудаанд, бегумон бо мавзӯи инсон иртибот доранд ва ба хотири гушодани моҳияти аслии ин ҳадафи ниҳоии офариниш будааст. Ба иборати дигар, таъкиди Мавлоно ин аст, ки "Максуд зи ҷумла офариниш моем" ва тамоми неру ва тавони маънавии худро барои исботи ҳамин ҳадаф сарф кардааст. Дар воқеъ, паёми Мавлоно ба башарият ин аст, ки ин ҷаҳон ҷоне дорад ва мо бояд ҷони ин ҷаҳонро, ки ҳамон инсон аст, бишносем:

Дӣ шайх бо ҷароғ ҳамегашт гирди шаҳр,
К-аз деу дад малуламу инсонам орзуст [1].

Ин бузургмард инсони ноогоҳро ба кирми пилла ташбех мекунад, ки аз хирс он қадар даври худ тор метанад, ки саранҷом худ асири доми хеш мешавад.

Ба назари Мавлоно, ҳеҷ илме шарифтар аз илми худшиносӣ нест, аммо мутаассифона ин инсон, ки ҳар гирехеро мекушояд, ҳештани хешро фаромӯш кардааст. Ё дар китоби "Фийҳӣ мо фийҳӣ" дар ин замина мегӯяд: "Акнун ҳамчуни уламои аҳли замон дар улум мӯй мешикофанд ва чизҳои дигарро, ки ба ишон тааллуқ надорад ба ғоят донистанд ва ишонро бар он ихотаи куллӣ гашта ва он чи муҳим аст ва ба ӯ наздиктар аз ҳама он аст, худии ӯст ва худии худро намедонад. Ҳама чизро ба ҳилла ва ҳурмат ҳукм мекунад, ки ин ҷоиз аст ва он ҷоиз нест ва ин ҳалол аст ва ё он ҳаром аст, худро намедонад, ки ҳалол аст ё ҳаром, ҷоиз аст ё ноҷоиз, пок аст ё нопок аст» [3].

Мавлоно, мӯътақид аст, ки башар як гираҳи асли дорад, ки агар онро бикушояд ба некбахтӣ мерасад ва он гираҳи ҳештани хеш аст.

Баҳри он пайғамбар инро шарҳ сохт,
Ҳар кӣ худ бишнохт Яздонро шинохт [1].

Вале одамай тамоми умри гаронбаҳои худро дар кушодани гирехҳои ба ҳадаф медиҳад, ки аз кушоиши он чизе оидаш намешавад ва чавҳари ҳақиқӣ ва малакутиаш шукуфо намегардад. Дар Тоҷикистон азили мо ин ҳадис хеле забонзада ва роиҷ аст. Ҳамаи гурӯҳҳо дар баҳсу мунозираҳо аз он истифода мекунанд.

Аммо суоли содаи мо ин аст, ки манзур аз худро бишнос, то Худои худро бишносӣ" дар асл чист? Яъне мо чиро дар ҳештани хеш бишно-

сем, ки Худошинос, растагор ва озода бошем? Миллатамонро? Зодгохамонро? Кишварамонро? Ному насабамонро? Аъзои баданамонро, чиро? Дар як калом, худшиносӣ - шинохти хуввияти хеш аст, аммо хуввияти аслии инсон чӣ ҳаст? Ҷисм аст, рӯҳ аст, андеша аст, нутқ аст, қалб аст, чӣ ҳаст?

Урафо мегӯянд Худованд, вақте ки вучуди инсонро аз гил офарид, сипас дар ин колбад аз рӯҳи худ дамид, ўро тамоми асмо ва сифоти хешро омӯзонд ва бар ҳамаи махлуқот бартарӣ дод. Мавзӯъ ва моҳияти асосии "Маснавии Маънавӣ" ҳам талоши ҳамин рӯҳи зиндонӣ дар колбади инсон барои бозгашт ба ватани аслии хеш мебошад.

Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад,
Аз ҷудоӣҳо шикоят мекунад.
К-аз найистон то маро бибридаанд,
Аз нафирам марду зан нолидаанд.
Сина хоҳам шарҳа-шарҳа аз фирок,
То бигӯям шарҳи дарди иштиёк [1].

Яъне аз диди Мавлоно, одамай дорои мақоми улвӣ буда ва ҷой дар малакути аъло дорад ва бар асари дилбастагӣ ба тааллуқоти дунявӣ ва сар ниҳодан ба хоҳишҳои нафсонӣ, ки хостгоҳи тамоми олудагиҳо, зиштиҳо ва фуруафтодагӣ аз мақоми инсонӣ мебошад, гирифтормоада ва аз асли хеш ҷудо мондааст.

Мавлавӣ низ дар Маснавӣ маншаи аслии рӯҳ ва хубути он ба дунёи модда ва низ бозгашти дубора ба манзилгаҳи ҳақиқиро матраҳ мекунад. Онҳо, ки аз ин ҷудой синаи шарҳа-шарҳа доранд ва орзуи пайвастан ба асл ва мабдаи кулро дар сар мепарваронанд ногузир аз тазкия ва таҳзиби нафс ва парҳез аз ҳавасҳои нафс ҳастанд то сабукбол ва сабукбор роҳи водии дӯстро пеш гиранд. Урафо ҳастиро таҷаллии Ҳақ медонанд, ки дар панҷ мартаба бад-ин тартиб нузул кардааст.

Маротиби нузули таҷаллиёти ҳазрати Ҳақ бад-ин тартиб аст

Аввал, олами итлоқ ё берангӣ.

Дуввум, олами мусаммо ё воҳидият.

Саввум, олами арвоҳ.

Чахорум, олами мисолӣ ё хайёл.

Панҷум, олами аҷсом.

Ибни Арабӣ мегӯяд: «Дар воқеъ як таҷаллӣ беш нест, аммо маротиби таайюн аз мабдаи таҷаллӣ фарқ мекунад. Ва нисбати таайюн ба асли вучуд нисбати соя бо шахс аст. Соя мавҷудият дорад, аммо на мавҷудияти ҳақиқӣ, зеро ки вучуди соя аз худӣ ӯ нест. Асли он шахс аст, аммо шахс аз соя ва соя аз шахс ҷудо намешавад. Ва ин ки сояро мебинем дар натиҷаи нур аст. Аз соя ҳамин қадар метавон фаҳмид, ки соҳиби

соёе ҳаст. Пас олами мавҷудот сояи Ҳақ аст. Ҳол, чоҳил сояро дар кано-ри шахс як мавҷуди ҳақиқӣ мепиндорад, аммо ориф медонад, ки соя вучуди мавҳум аст ва ҳеч ҷуз соҳиби соя нест.

Дар воқеъ ин мавҷудот чи дар маротиби олами боло, ки каламрави рӯхоният аст ва чи дар маротиби поёнтар, ки ҷисмоният дар онҳо ғалаба мекунад ба лиҳози ҳуввияти Ҳақ яке ҳастанд. Яъне ҳақиқати Ҳақ ба таври яқсон дар ҳамаи он мавҷудот сараён дорад. Пас худро бишнос, ки кистӣ ва ҳуввияти ту чист? Ва чӣ нисбате бо Ҳақ дорӣ? Ва ба чӣ эътибор ту ҳақӣ?

Нисбати Ҳақ ба сояи ҳосе аз хурду бузург ва софиву софитар монанди нисбати нур аст, ба шишае, ки миёни нур ва бинанда ҳичоб мешавад.

Нур ба ранги шиша дар меояд ва ҳол он ки нур дар воқеъ ранг надорад, вале ин тавр менамояд.

Бинобарин, касе ки ба ҳақиқати Ҳақ мутаҳаққиқ гашта, сурати Ҳақ дар ӯ бештар аз дигарон зуҳур дорад.

Ва маълум аст, ки мо махлуқот бо якдигар ниёзмандем, вале асмой мо ҳамон асмой илоҳӣ аст. Ниёзмандии мо низ, бешак ба ӯ бармегардад ва аёни мо дар воқеъ ҷуз сояи Ҳақ нест ва ғайри Ҳақ нест, пас ҳуввияти мо на ҳуввияти мост, ки ҳам Ўст”.

Яъне, маънӣ ва моҳияти худшиносӣ назди орифон ва ҳакимони раббонӣ ҳамин аст, ки аз қавли Ибни Арабӣ, ба таври мухтасар ва ниҳоят фишурда дар боло зикр кардем.

Бо ин муқаддимае, ки гуфта шуд, ба назар мерасад, ки дарки маънии худшиносӣ ва инсонии комил осонтар шуда бошад. Ҳазрати Мавлоно ғафлат ё нашнохтани худро, балои олами башарӣ арзёбӣ кардааст.

Гуфт бо дарвеш рӯзе як ҳасе,
Ки туро ин чо намедонад касе
Гуфт ӯ: «Гар менадонад, омиям,
Хешро ман нек медонам киям.
Вой агар баръакс будӣ, дарду реш,
Ў будӣ бинои ман, ман кӯри хеш [1].

Мавлоно муътақид аст худшиносӣ вақте ҳосил мешавад, ки одамӣ аз ҳештани козибаш, ки ҳамон маният аст, бигзарад. Ин ҳештаншиносӣ танҳо аз тариқи тасфияи ботин ҳосил мешавад, зеро то замоне ки одамӣ мафтуни нақшу нигорҳои зоҳири худ аст, наметавонад ҳуввияти ҳақиқии хешро бишносад. Сипас меафзояд касе, ки худро нашиносад бо нафси амморааш хубӣ мекунад ва бо дигарон душманӣ меварзад ва натиҷагирӣ мекунад, ки чавҳари тамоми донишҳо худшиносӣ аст.

Чони ҷумла илмҳо ин аст ин,

Ки бидонӣ ман киям дар явми дин.
Он усули дин бидонистӣ ту, лек
Бингар андар асли худ, гар ҳастӣ нек.
Аз усулайнат усули хеш бех,
Ки бидони асли худ, эй марди мех!
Аспи ҳиммат сӯйи ахтар тохтӣ,
Одами масҷудро нашнохтӣ.
Охир одамзодаӣ, эй нохалаф!
Чанд пиндорӣ ту пастиро шараф [1].

Мавлоно ақл ва рӯхро ду латифаи раббонӣ медонад, ки дар ҷаҳони моддӣ ва колбади унсурӣ маҳбӯс шудаанд. Сипас, Мавлоно омезиши рӯҳ ва ҷисмро ҳикмати илоҳӣ ва аз шигифтиҳои беназири офариниш медонад, ки ҳеҷ кас аз чигунагии пайванди ин ду огоҳ нест. Мавлоно мегӯяд барои давом ва бақои ҷаҳон пайванди рӯҳ ва ҷисм лозим аст, зеро на рӯҳ бе ҷисм ба қор ояд ва ҷисм бе рӯҳ

Ҷисм аз қон рӯзафзун мешавад,
Чун равад қон, ҷисм бин, чун мешавад.
Рӯҳ бо илмасту бо ақл аст ёр
Рӯхро бо тозиву туркӣ чӣ қор [1].

Ҳазрати Мавлоно мефармояд рӯҳ бо пойин омадан дар марҳалаҳои мухталиф воридаи колбади инсон шудааст. Сайри нузулии рӯҳ, аз назари Мавлоно, бад-ин шакл аст: аз олами ғайб ё маъонӣ ба олами ҷамод, аз олами ҷамод ба олами набот, аз олами набот ба олами ҳайвон ва аз олами ҳайвон ба ҷаҳони инсон. Дар сайри суудии худ рӯҳ дубора аз олами инсон ба олами малоик ва аз олами малоик ба ватани аслии хеш, ки ҳамон олами ғайб аст, мепайвандад

Ҳамлаи дигар бимирам аз башар,
То барорам аз малоик болу пар.
Бори дигар аз малак қурбон шавам,
Он чи андар ваҳм н-ояд он шавам [1].

Ҳамон тавре ки дар оғози мақола ишора кардем, ҳақимон ва орифон муътақиданд, ки ҷаҳон ба хотири шарофати инсон офарида шудааст, яъне қабл аз он ки Худованд ҷаҳонро халқ кунад, вучуди одамиро ҳадафи ниҳойии он қарор додааст. Аз ин рӯ, инсон, агарчи ба зоҳир кӯчак аст, ба ботин ҷаҳони бузург аст, ба ибораи дигар инсон мазҳари қулли ҷаҳон аст.

Дар фароҳи арсаи он покҷон,
Танг омад арсаи ҳафт осмон.
Гуфт пайғамбар, ки Ҳақ фармудааст,
Ман нагунҷам дар хуми болову паст.
Дар замину осмону арш низ,

Ман нагунчам ин якин дон, эй азиз.
Дар дили муъмин бигунчам, эй аҷаб,
Гар маро чӯйӣ, дар он дилҳо талаб [1].

Ҳазрати Мавлоно дар "Фихи мо фихӣ" мефармояд: "Одамӣ устурлоби Ҳақ аст, аммо муначчиме бояд, ки устурлобро бидонад. Тарафуруш ё баққол агарчӣ устурлоб дорад, аммо аз он чӣ фоида гирад ва ба он устурлоб чӣ донад аҳволи афлокро ва даварони ўро ва бурҷҳоро ва таъсироти онро ва инкилобро илло ғайра золик. Вучуди одамӣ, ки "Ва лақад каррамно бани одам" устурлоби Ҳақ аст. Чун ўро Ҳақ таъоло ба худ олим ва доно карда бошад, аз устурлоби вучуди худ тачаллии Ҳақро ва чамоли бе чунро дам ба дам мебинад ва ҳаргиз он чамол аз ин ойина холӣ набошад".

Одам устурлоби авсофи улуст,
Васфи одам мазҳари оёти ўст.
Ҳар чӣ дар вай менамояд акси ўст,
Ҳамчу акси моҳ андар оби чўст [1].

Ҳазрати Мавлоно бо тавачҷух ба мизони худшиносӣ одамииро ба таври кулӣ ба ду гурӯҳ тақсим мекунад. Гурӯҳе, ки дар маҳсусоти ин ҷаҳон фурӯ мондаанд ва роҳ ба дигар сӯйи ҷаҳон набурдаанд ва гурӯҳе, ки бо сайру сулук ба моварои амни ҷаҳон расидаанд. Гузашта аз ин, он орифи вораства мефармояд, агарчи ҳамаи одамииён ба сурат шабеҳи якдигаранд, аммо ба сират фарқ мекунаанд. Чун гавҳари аслии одамӣ сират аст, барои зуҳури сиришти ҳар кас инсонҳо дар буттаи озмоиш қарор мегиранд. Сипас, ҳазрати Мавлоно одамииро аз ҳайси мартаба ба се гурӯҳ тақсим мекунад: инсони ноқис, инсони мутававсит, инсони комил.

Инсони ноқис кист? Ҳазрати Мавлоно дар таърифи инсони ноқис дар "Фийҳи мо фийҳӣ" мегӯяд: "...Ва як синфи дигар баҳоиманд, ки ишон шаҳвати маҳзанд, ақли зочир надоранд, бар ишон тақлиф нест

Қисми дигар бо харон мулҳақ шуданд,
Ҳашми маҳзу шаҳвати мутлақ шуданд.
Васфи қибрилӣ дар ишон буд, рафт,
Танг буд он хонаву он васф зафт [1].

Инсони мутававсит кист? Дар таърифи инсони мутававсит ҳазрати Мавлоно мегӯяд: "Ва баъзе дар танозеъ мондаанд ва онҳо он тоифаанд, ки эшонро дар андарун ранҷеву дарде ва фиғоне падида меояд ва ба зиндагонии хеш розӣ нестанд. Инҳо муъминонанд. Авлиё мунтазири ишонанд, ки муъминонро дар манзили худ расонанд ва чун худ кунанд ва шаётин низ мунтазиранд, ки ўро ба асфал-ус-софилин сӯйи худ кашанд. Одаме мискин, ки мураккаб аст аз ақлу шаҳват, нимаш фаришта

ва нимаш ҳайвон, нимаш мор аст ва нимаш моҳӣ. Моҳияш сӯйи об ме-
кашонад ва мораш сӯйи хок... Дар кашмакаш ва ҷанг аст.

Монд як қисми дигар андар чиҳод,
Ним ҳайвон ним ҳайи борашод.
Рузу шаб дар ҷангу андар кашмакаш,
Карда чолиш охираш бо аввалаш [1].

Инсони комил кист? "Ва баъзе малоикаанд, ки ишон ақли маҳзанд.
Тоат ва бандагӣ ва зикр ишонро табъ аст ва ғизост ва ба он хӯриш ва
хаёт аст. Чунонки моҳӣ дар об, зиндагии ӯ аз обаст ва бистару болини ӯ
об аст. Он дар ҳақи ӯ таклиф нест, чун аз шаҳват мучаррад аст ва пок
аст. Пас чӣ миннат агар ӯ шаҳват наронад ё орзӯи ҳаво ва нафс накунад?
Чун аз инҳо пок аст ва ӯро ҳеч мучоҳида нест ва агар тоат кунад онро ба
ҳисоби тоат нагиранд чун табъаш он аст ва бе он натавон будан. Онон
мутобиати ақл чандон карданд, ки ба кулӣ малак гаштанд ва нури маҳз
гаштанд. Ишон анбиё ва авлиёанд, ки аз хавфу ричо раҳидаанд, ки ло
хавфа алайҳим ва ло хум яхзанун" (Сураи Юнус, ояи 62.).

Бода сармоя зи лутфи ту барад,
Лутфи об аз лутфи ту ҳасрат хӯрад.
Подшоҳӣ кун, бубахшаш, эй Раҳим,
Эй карим ибнул-карим, ибнул-карим. ...
Тоҷи каррамност бар фарқи сарат,
Тавқи аътайнока овези барат.
Чун худо андар наояд дар аён,
Ноиби Ҳаққанд ин пайғамбарон! [1].

Ба дунболи таърифи инсони комил, ҳазрати Мавлоно ба баррасии
вижагиҳои он мепардозад. Инсони комил аз дидгоҳи Мавлоно дорои
вижагиҳои фаровоне аст, ки матраҳ кардани онҳо дар қолаби ин мақола
намегунҷад, бинобар ин, мо танҳо бо зикри омории бархе аз вижагиҳои
инсони комил баҳсро ба поён мебарем:

- Инсони комил халифаи Худо дар замин аст.
- Инсони комил рӯшанбин аст.
- Воситаи файз аст.
- Бар замир ва асрори мардум огоҳ аст.
- Муштоқи кашфи асрори лоҳут аст.
- Корҳояш бар асоси ҳикмат аст.
- Начотдихандаи асирони олами маҳсусот аст.
- Ваҳдатдихандаи башар аст.
- Колбадаш дар табиат ва равонаш дар моварои табиат аст.
- Инсони комил мизони Ҳақ аст.

Он диле, к-аз осмонҳо бартар аст,
Он дили абдол ё пайғамбар аст.
Пок гашта он зи гил, софӣ шуда,
Дар фузуни омада вофӣ шуда. ...
Ё валии ҳақ, ки хӯи Ҳақ гирифт,
Нур гашту тобиши мутлақ гирифт [1].

Бешубҳа, андешаҳои инсоншиносӣ ва башарии ҳазрати Мавлоно назир надорад ва ҳеҷ инсоншиносе дар таърихи башар дар сатҳи Мавлоно дар бораи ҳақиқати гавҳари вучудии инсон чунин таҳқиқи густурда ва комил анҷом намодааст. Аз ин ҷост, ки бо гузашти 800 сол, дар ҳар гӯшаи ҷаҳон, ки осори Мавлоно тарҷума шавад, мардуми он сарзамин дилбохта ва муштоқи андешаҳои воло ва башардӯстонаи он бузургвор хоҳанд шуд.

Хулоса, ба ақидаи мавлонопажӯҳон "Маснавии маънавӣ"-и Мавлоно тафсири ирфонии Қуръони карим аст. Устод Баҳоуддини Хуррамшохӣ дар муқаддимаи китоби "Қуръон ва Маснавӣ" менигорад: "Бо дидани жарфову густара ва фаровонии нуфузи оёт ва ибороти қуръонӣ дар зеҳн ва забони Мавлоно ва дар тору пуди абёти "Маснавӣ", чи дар рӯйсохт ва чи дар жарфсохти он ба ин натиҷа расидем, ки агар "Маснавӣ"-ро аз тафсириҳои ирфонии Қуръони Карим ба шумор оварем, муболиға накардаем" [6].

Китобнома:

1. Балхӣ, Чалолуддин Муҳаммад. Маснавии Маънавӣ / Чалолуддин Муҳаммад Балхӣ. -Техрон: Нигоҳ, 1371, -1094 с.
2. Бертельс, Евгений. Тасаввуф ва адабиёти тасаввуф / Евгений Бертельс. -Техрон: Интишороти Амир Кабир, 1376, -723 с.
3. Замонӣ, Карим. Бунёдгари ишқ. Шарҳи мавзӯии Маснавии Маънавӣ / Карим Замонӣ. - Техрон: Най, 1382, -1005 саҳ.
4. Зарринқуб Абдулхусейн. Сирри най.Қ.1 / Абдулхусейн Зарринқуб - Техрон: Интишороти Илмӣ, 1362, - 606 с.
5. Зарринқуб, Абдулхусейн. Бо қорвони ҳулла / Абдулхусейн Зарринқуб -Техрон: Интишороти Илмӣ, 1373, - 472 с.
6. Хуррамшохӣ, Баҳоуддин ва Мухторӣ, Сиёмаки. Қуръон ва Маснавӣ. / Баҳоуддин Хуррамшохӣ ва Сиёмак Мухторӣ. -Техрон: Қатра, 1382, -728 с.

ИНСОН АЗ ДИДГОҲИ МАВЛОНО

Мавзӯи инсон ва инсоншиносӣ аз мавзӯҳои доғ ва бисёр сари-стемол дар миёни донишмандон ва файласуфони ҷаҳон аст. Назариёт ва дидгоҳҳои гуногун то кунун дар мавриди офариниши инсон матраҳ шудааст ва ин мавзӯ ҳамаҷунон дар қонуни таваҷҷуҳи пажӯҳишгарони улуми инсонӣ қарор дорад. Дар ин мақола дидгоҳҳои Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ аз урафо ва шоирони барҷастаи форсу тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифта аст, ки назариёти ӯ бешубҳа дар миёни муҳаққиқони ҷаҳонӣ аз эътибори болое бархӯрдор ҳастанд.

Вожаҳои калидӣ: Мавлоно, инсон, офариниш, инсонӣ ноқис, инсонӣ мутаваассит, инсонӣ қомил, худшиносӣ, хуввиёт, худшиносӣ.

ЧЕЛОВЕК С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МАВЛОНО

Тема человек и человечество в целом во все времена была злободневна и в настоящее время также требует пристального взгляда ученых и философов во всем мире. Происхождение человека до сих пор подвергалось обсуждению с разных точек зрения и подходов, и в настоящее время продолжает оставаться в центре внимания гуманитарных дисциплин. В данной статье рассматривается взгляд Джалолиддина Балхи – одного из выдающихся персидско-таджикских мыслителей и поэтов, взгляды которого особенно ценят в мировом масштабе.

Ключевые слова: Мавлана, человек, создание, неполноценный человек, самопознание, менталитет, теолог.

THE PERSON FROM MAVLANA'S POINT OF VIEW

The theme of man and mankind in general always has been evil of all times and at the present time also requires a close look of scientists and philosophers all over the world. The origin of human being till our time discusses different points of view and approaches, and at the present time continues focus the humanity disciplinary attention. This article looks at the view of Jaloliddin Balkhi, as one of the most outstanding thinkers and poets, whose views are especially appreciated on a world scale by the Persian-Tajik people.

Keywords: Mawlana, founder, hurted person, weak person, strong behaviour, mindset, theologian.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехрӯзи Забеҳулло - ходими илмии Маркази мероси хаттии АИ ҚТ, тел.: + 992 93 759 25 21, e – майл: sapeyama@mail.ru

Сведения об авторе: Бехруз Забеҳулло – научный сотрудник Центра письменного наследия АН РТ, тел.: + 992 93 759 25 21, e –майл: sapeyama@mail.ru

About the author: Behruzi Zabehullo – Researcher Co-worker of the Centre of Manuscript Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: + 992 93 759 25 21. E-mail: sapeyama@mail.ru

«СУХАНИ ТОЗА» ДАР ДЕВОНИ САЛИМИ ТЕҲРОНӢ

Қурбонзода Насимбек

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Сабки ҳиндӣ бо вижагиҳои хоси худ саршори суханони тоза аст. Ба ибораи дигар, сухани тоза гуфтан, тоза андешидан худ рисолати аслии суханварони сабки ҳиндӣ мебошад. Нигоҳи тоза ва шоирона ба ашӯ, атроф, зиндагӣ ва аз он бунёд кардани ҳарфи тоза мақсади адибони навсарои сабки ҳиндист. Сабаби ба вучуд омадани ин тарз ҳам гурез аз такрор ва яқрангии зиёд будааст. Мавзӯҳои шеърӣ шуарои ин тарз гуногун ва доманфарох аст, зеро дар як мавзӯи зиёд навиштан сабабгори такрор ва ибтизол мегардад.

Сабки ҳиндиرو метавон инқилобе дар адабиёти асрҳои XVI – XVIII форсу тоҷик номид, зеро нозукхаёли, маънигарой, тасвир ва бо ин роҳ офаридани сухани тозаро инкишоф дод. Воқеан то ин дам мазмуну муҳтавои ашъори шоирони сабкҳои дигари адабӣ – хуросониву ироқӣ бад-ин гуна васеъу доманфарох набуд. Шеърӣ шуарои сабки ҳиндӣ саршори маъниҳои тоза буда, дар ин кор ба муваффақиятҳои бузург ноил гардидааст.

Лозим ба ёдоварист, ки намояндагони сабки ҳиндӣ ин равияро бо истилоҳоти махсусе амсоли «тарзи тоза», «сухани тоза», «маънии рангин», «маънии бегона» ва ғайра ном бурдаанд.

Бузаргтарин намояндаи сабки ҳиндӣ Мирзо Абдулқодири Бедил дар байти зер доир ба истилоҳи «маънии бегона» чунин мегӯяд:

Бар умеди улфат аз ваҳшат диле хуш кардаем,
Ошноӣ мо касе чуз маънии бегона нест [1, 153].

Соибӣ Табретӣ, ки яке аз чехраҳои тобноки адабиёти форсӣ ба шумор меравад, дар байти зер истилоҳи «маънии бегона»-ро чунин васф намудааст:

Соиб, зи ошноии олам канора кард,
Ҳар кас, ки шуд ба маънии бегона ошно [5, 123].

Шоирӣ соҳибдеворон, вале камтаҳқиқшудаи сабки ҳиндӣ Авҷии Натанзӣ дар девони худ роҷеъ ба истилоҳи «тарзи нав» ва «сухани тоза» чунин нигоштааст:

Фикри тарзи навею ишқи наве кун, Авҷӣ,
То ба кай бар асари Хусраву Фарход равӣ [3, 3].

Сухани тоза ҳамин даъвии бемаънӣ нест,
Садафи тарбияти ишқ гуҳарҳо дорад [3, 47].

Муҳаммадқули Салими Техронӣ (ваф. 1647) соҳиби сухани тоза буда, дастовардҳои арзандае дар ин миён ба даст овардааст. Ишораҳои чолиб пиромуни масъалаи мазкур дида мешавад. Насрободӣ менависад: «Маонии ғариб ва латиф ҳам зодаи табъи худ дорад» [2, 227].

Хушгӯ ба тарзи Ҳазин ишорае карда менависад: «...эътиқоде ба мутақаддимин мисли шайх Саъдию Хочаи Шероз ва поре ба Фигонӣ дорад. Ва дигар тозагӯён, мисли Соибу Салим ва Калимро вучуд намегузорад» [4, 515].

Муҳаммад Қаҳрамон низ Салимро «пас аз Соиб ва Калим яке аз беҳтарин гӯяндагони тарзи нав, машҳур ба сабки ҳиндӣ» [6, 9] медонад. Шоир ва адабиётшиноси номвари Эрон Шафеии Кадканӣ доир ба масъалаи мазкур чунин андеша дорад: «Тарзи тозае, ки аз давраи Фигонӣ ва пеш аз ӯ оғоз шуда буд ва чеҳраҳои мушаххас ва барҷастааш дар қарни ёздаҳ иборатанд аз Соиб ва Калим ва Салими Техронӣ» [1, 29].

Аз ин рӯ, Муҳаммадҳасан Ҳоирӣ дар асари хеш «Соиб ва тарзи тоза» Салимро низ дар ин миён гузоштааст [8, 70].

Тозагӯии Салими Техрониро натавонанд муҳаққиқони соҳа, балки шоирони намоёни ҳамаср ва баъди ӯ низ эътироф намудаанд. Чунончи Воқифи Лоҳурӣ, шоири соҳибдевони асри XVIII, Салимро чунин тавсиф кардааст:

Воқиф, зи Салим ин сухани тоза шунидам,
«Хуб аст, ки маъшук ба кас хуб набошад» [7, 6].

Дар девони Салим низ ишора ба мавзӯи мазкур ба назар мерасад. Ӯ ба шоири тавоноӣ давраш Толиби Омулӣ ишора карда, менависад:

Толиби Омулӣ, эй кош, шавад зинда, Салим,
То бидонад, сухани тоза чӣ маънӣ дорад [6, 159].

Ҳамаи суханҳои дар боло гуфташуда бар он далолат мекунанд, ки Салим хунари бузурги шоирӣ дошта, мақоми ӯ дар офаридани суханҳои тоза хеле баланд будааст.

Воқеан Салими Техронӣ бо сурудаҳои навгароёнаи худ дар радифи ситораҳои дурахшони осмони адаби форсиабони Ҳинду Покистон қарор дорад. Тозагӯию навпардозӣ вазифаи асосии адибони ин давра ба ҳисоб мерафт ва рисолати шоирӣ ҳам аз ҳамин иборат мебошад. Чунки мақсад аз шоирӣ ҳам соҳиби сухани баланд будан аст.

Ифодаҳои тоза дар саросари девони ӯ дида мешаванд. Аз ин рӯ, таъкиранависоне чун Хушгӯ, Насрободӣ, Бекдилӣ, Хусайнқулихони Азимободӣ ва дигарон ҳангоми интихоби шеърӣ Салим ба байтҳои дорои маънии ғариби ӯ бештар диққат додаанд.

Салим бо истифода аз санъати муболиға дар таърифи маъшуқаи хеш чунин маънии рангине сохтааст:

Чун тавонам дигаре дидан талабгораши, Салим
Рашк дорам ман ба чаши худ, ки дар дунболи ӯст [6, 60].

Бо диди шоирона назар кардан ва ба кор гирифтани арзишҳои бадеӣ барои шоирони ин равия мазмуни нав офаридан ба ҳисоб меравад. Салим дар байти дигаре бо истифодаи аз санъати муболиға гуфтааст, ки шаб агар ба ёди маъшуқа дилаш гиря кунад, аз гиряи зори ӯ ҳатто сурати бистар низ аз хоб бедор хоҳад шуд:

Шаб чу дар хоб кунад бо ту дилам арзу ниёз,
Шавад аз гиряи ман сурати бистар бедор [6, 365].

Азбаски сабки ҳиндӣ сабки нозукхаёлон ба шумор меравад, аз ин рӯ, бо бовар метавон гуфт, ки Салим низ бо тасвирҳои нозук, маонии латиф, ки зодаи табъи равони ӯст, дар радифи шоирони ин тарз қарор дорад. Чунончи ӯ макони сарсабзу рангини маъшуқаро тасвир карда меғӯяд, ки ҳатто оҳу барои ба рӯи сабзаи нозуки он қадам гузоштан аввал попӯшашро аз по бадар менамояд:

Ниҳад ҳар чо қадам бар сабзаи ӯ,
Зи пой худ барорад кафш оҳу [6, 416]!

Салим андешаи хилватгузиниро дар сар парварда, нозукхаёлона фикри худро баён доштааст, то ки роҳи «омадшуди аҳли ҷаҳон»-ро ба рӯяш баста гардад. Ӯ хилвате мехоҳад, ки он ҳеч даре надошта бошад. Бар байти зер қуфл бар дари набуда, шоирона афтодааст ва ин худ парадокси зебост:

Баста гардад то раҳи омадшуди аҳли ҷаҳон,
Хилвате хоҳам, ки он чо қуфл бошад бедарӣ [6, 351].

Ҳамчунин, шоир одати шарқӣнаро, ки мардум ба пешвози шахси бузургмартаба ба хотири ба чо овардани эҳтиром аз чой бармехезанд, мазмуни зебо сохтааст, ки сарвақд ба чаман меояд, ранг аз руҳи гул бармехезед. Бархестани ранг нишони дар ҳайрат, дар тааҷҷуб мондан аст. Яъне нозукона бархестани ранги гул ба ду маънӣ ба кор бурда шудааст:

Чу омад бар чаман он сарв, хезад
Паи таъзими ӯ ранг аз руҳи гул [6, 266].

Тавре ки маълум аст, тифлони дабистонро барои ислоҳи беадабӣ ва рафтори ноҷо содир кардашон гӯштоб мекунанд, Салим ҳам ин манзараро дар байти зер моҳирона ба кор бурда, мазмуни ҷолибе офаридааст:

З-он ки як ханда надониста дар ин гулшан кард,
Гӯши гул сурх шуд, азбас ки ҷаҳон молидаш [6, 253].

Мисоли дигар низ мазмуни тозаи Салими Техрониро бозтоб кардааст. Байти шоиронаи ӯ гувоҳи гуфтаҳои болост:

Меравам аз кӯят, аммо хуни дилро меҳӯрам,
Гар зи ман бовар надорӣ, аз парешонӣ бипурс [6, 245].

Шоир дар байти дигар сурхии ранги гули лоларо нисбат ба лолаи рухсори маъшукаи хеш камтар ҳисобида, дар такбайт масали чолиби дузд шамъи камнурро ҳамроҳи худ оварданро таҷассум намудааст. Та-носуби нозук он аст, ки лола ранги сурхро аз маъшукаи шоир рабуда, ба дузд монанд кардааст. Чароғи равшан дузд ро фош месозад:

Чароғи лола ба пеши рухи ту бенур аст,

Ки дузд ҳамраҳи худ шамъи камшуоъ орад [6, 228].

Рашк намегузошта номи ӯро ба забон оварад, зеро метавонад, аз он гуфта огоҳ гардад. Номи ӯро бурдан сабабгори шӯридагии дил ме-гардад:

Рашкам зи гуфтагӯи ту хомӯш мекунад,

Номат намебарам, ки дилам гӯш мекунад [6, 189].

Тасвирҳои зебое дорад. Тасвир ҳам яке аз хосиятҳои шеъри сабки ҳиндист. Абёти нодира ва дилнишине офаридааст. Чашми сӯзан аз чоки дилам гиряолуд аст мегӯяд. Чашми сӯзан, хангоме ки хунолуд мегардад, ба чашми хунгириста монанд аст. Гувоҳи гуфтаҳои худ шоир риштаи сӯзан шудани ӯ буда, ки намнок аст:

Чашми сӯзан гиряолуд аст аз чоки дилам,

Ин суҳанро шоҳиди ман риштаи намноки ӯст [6, 121].

Санъати тамсил маъруфттарин ва барҷастатарин санъатест, ки дар осори шуарои сабки ҳиндӣ истифода мешавад. Он барои офаридани маъниҳои зебо бисёр мувофиқ аст. Дар девони Салими Техронӣ тамсил зиёд мавриди қорбурд қарор гирифтааст.

Тундгӯии аҳбоб барои шоир наметавонистааст, ки таъсире дошта бошад, чунки аз бӯи пиёз дар чашми наргис об намеояд:

Тундии аҳбобро дар таъби ман таъсир нест,

Об кай дар чашми наргис ояд аз бӯи пиёз [6, 244].

Сояи ёрро аз сари ошиқ кам намехоҳад бубинад, чаро ки дар сари мастон гуле беҳтар аз гули маҳтоб нест. Сояи ёр ва ошиқ бо гули маҳтоб ва мастон таносуб аст:

Сояи ёр аз сари ошиқ мабодо кам, Салим,

Бар сари мастон гуле беҳ аз гули маҳтоб нест [6, 125].

Ташбеҳ яке аз санъатҳои бадеист, ки Муҳаммадқули Салим зиёд ба қор бурдааст. Бо истифода аз ин санъати бадеӣ суҳани наве ба миён овардааст.

Дар байти зер бо истифода аз ташбеҳ таърихи ҳазорсолаи моро, кашмакашҳои аҷнабиёро шоирона ва хуранмандона ба таври ҳайрат-овар тасвир кардааст. Ошноии турку тоҷикро ба дил ва бут ташбеҳ кар-дааст, зеро бут ҳамеша харобкунандаи дил аст, ҳамчунон ки турк тоҷикро:

Улфати дил ба чашми масти бутон

Ошноии турку тоҷик аст [6, 108].

Баргирифта аз ҳаёти мардум, ҳодисаҳо бо ҳунари шоирона маънии бегона ва пурарзиш офаридааст:

Шеърар ба мӯшикофии идроки муддаӣ
Хандад чу наварӯс ба домоди бевуқуф [6, 160].

Аз ҳаёти атфол хеле бисёр ба кор бурдаанд. Дар шеъри Соиб, Бедил, Сайидо ва амсоли он дида мешавад. Салими Техронӣ низ аз ин миён берун наместонад:

Эй гул, биё, ки бе ту ба тарфи чаман Салим
Дилгир ҳамчу тифли дабистон нишастааст [6, 92].

Саргузашти Кайкубоду ин ҷаҳон донӣ, ки чист?
Кӯдаке к-аз хона берун кард ўро модараш [6, 702].

Мисоли байтҳои боло лак-лак дида мешавад. Салим тавонистааст, ки дар ин тарз муваффақ ва соҳибмақом гардад. Дар ин ҷода аз шуарои дигаре амсоли Соиб, Калим камтар намеистад.

Маъонии тоза офаридани ӯ мақоми ўро дар шеъру адабиёти форсизабони Ҳинд муайян менамояд, зеро ин гувоҳи шоири соҳибсухан будани будани ӯст. Омадани истилоҳи «сухани тоза» дар шеъри Салими Техронӣ ва ишораҳои аҳли адаб ба ин мавзӯ мақоми бузург доштани сабки ҳинди дар девони Салими Техронӣ муайян менамояд ва соҳиби сухани тоза будани онро собит месозад. Тозагӯии шоир ўро дар радифи тавонотарин суханвароне чун Бедил, Соиб, Ғанӣ, Калим, Қудсӣ гузоштааст.

Китобнома:

1. Кадканӣ Ш. Шоири оинаҳо (баррасии сабки ҳиндӣ дар шеъри Бедил) / Ш. Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1379. – 337 саҳ.
2. Насрободӣ Т. Тазкираи Насрободӣ / Т.Насрободӣ. – Техрон: Армуғон, 1317. – 496 саҳ.
3. Натанзӣ А. Девони ашъори Авҷии Натанзӣ / А.Натанзӣ. – Техрон: Пуршукӯҳ, 1386. – 164 саҳ.
4. Раҳимӣ Б. Ошноӣ бо Бедил / Раҳимӣ Б. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 568 с.
5. Табрзӣ С. Мунтахабот / Табрзӣ С. (Мураттибон: З. Аҳрорӣ, Ш. Лоик). – Душанбе: Ирфон, 1980. – 704 с.
6. Техронӣ С. Девон / С.Техронӣ (Бо муқаддима ва тасҳеҳи Муҳаммад Қаҳрамон). – Техрон: Нигоҳ, 1389. – 628 с.
7. Худоёр Р. Нигоҳе ба девони Воқифи Лоҳурӣ / Р.Худоёр. // Адабиёт ва санъат, № 27, 3 июли соли 2014.
8. <http://www.ketabmah.ir/MagazinePdf/1-27.PDF>

«СУХАНИ ТОЗА» ДАР ДЕВони САЛИМИ ТЕХРОНИ

Сабки ҳинди ро метавон инкилобе дар адабиёти асрҳои XVI – XVIII форсу тоҷик номид, зеро нозукхаёли, маънигарой, тасвир ва бо ин роҳ офаридани сухани тозаро инкишоф дод. Воқеан ҳам то ин дам мазмуну мухтавои ашъори шоирони сабкҳои дигари адабӣ – хуросониву ироқӣ бад ин гуна васеъу доманфарох набуд. Шеърӣ шуароӣ сабки ҳиндӣ саршори маъниҳои тоза буда, дар ин қор ба муваффақиятҳои бузург ноил гардидааст.

Лозим ба ёдоварист, ки намояндагони сабки ҳиндӣ ин равияро бо истилоҳоти махсусе амсоли «тарз», «тарзи тоза», «сухани тоза», «маънии рангин», «маънии бегона» ва ғайра ном бурдаанд.

Вожаҳои калидӣ: Сабки ҳиндӣ, сухани тоза, маънии бегона, маънии рангин, шоирона, тарз, мавзӯ, шеър, шоирон, такрор, ибтизол, адабиёт, асрҳои XVI-XVIII форсу тоҷик, нозукхаёли, маънигарой, тасвир, мазмуну мухтаво, ашъори шоирон, хуросонӣ, ироқӣ.

“НОВОЕ СЛОВО” В ДИВАНЕ САЛИМИ ТЕХРОНИ

Индийский стиль, благодаря своей содержательности и тонкой пронизательности изображения, является своего рода в персидско – таджикской литературе XVI – XVIII вв. Действительно, до того периода содержание творчества поэтов, творивших другим стилем – хорасанским или иракским, не было столь широкоформантным. Стихи поэтов, использовавших новый стиль, отличались новым содержанием, в чем они и достигли довольно значимых достижений.

Необходимо отметить, что представители индийского стиля эту направление в литературе называли различными терминами «новое слово», «свежее слово», «новый вид», «чуждое значение» и т.д.

Великим представителем индийского стиля был Мирзо Абдулқодир Бедил.

Ключевые слова: индийский стиль, новое слово, поэт, вид, тема стихотворения, повтор, изображение, содержательность, пронизательность, творчество, иракский, хорасанский.

“NEW WORD” IN SALIMI TEHRONI’S DIVAN

Indian style for its and pithy and subtle image is known as type of Persian-Tajik literature of XVI – XVIII centuries. Actually till that period the content of poets heritage, creating by other styles – Kharasan and Iraqi, was not very wided. The poet’s poems using in new style differ with its newest style, contents and obtained the best results.

It should be noted that the representatives of Indian style of this direction of literature called with different terms, “new word”, “fresh word”, “new view”, “main meaning” and etc.

The greatest representative of Indian style was Mirzo Abdulqodir Bedil.

Keywords: Indian style, new word, poet, view, the theme of the poem, repetition, image, component, discernment, heritage, Iraqi, Khurasani.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонзода Насимбек - магистранти курси дуюми Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, тел.: + 992 92 -713-31-07.

Сведения об авторе: Курбонзода Насимбек – магистрант второго курса Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова, Тел.: + 992 92 -713-31-07.

Information about author: Qurbonzoda Nasimbek – the second course Master Degree student of Khujand State University by name B. Gafurov, Phone: + 992 92 -713-31-07.

УДК:820/89.0

ПАЖӢҲИШИ АҒҚОР ВА ОСОРИ МУҲАММАД ИҚБОЛ

*Ҳамрокулова Зебуннисо
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон*

Робитаҳои адабиву фарҳангии мардуми Мовароуннахру Хуросон ва Ҳинду Покистон таърихи дуру дарозе доранд, ки ин вобаста ба ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангӣ давра ба давра ташаккулу тақомул ёфта омадааст. Бояд гуфт, ки яке аз омилҳои мустаҳкамшавии муносибатҳои ҳамачонибаи ин мардум забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ буда, таваҷҷуҳи тазкиранависон, шоирон ва гоҳо таърихшиноснонро низ ба худ ҷалб намудааст. Яке аз симоҳои барҷастаи фарҳанг ва адабиёти Ҳинду Покистон шоир, файласуф, мунодӣ ва мучоҳиди роҳи озодӣ аллома Муҳаммад Иқбол (1877- 1938), ки дар рушду нумӯи адабиёти форсизабони Ҳинду Покистон саҳми бузурге дорад, қисми зиёди асарҳои манзуми худро бо забони форсӣ эҷод намудааст. Ӯ бо ашъори пурсӯзу гудоз ва рисолаву хитобаҳои шуълавараши халқҳои гуногунозабону мухталифмазҳабро ба муборизаи зидди зулми миллӣ рӯҳбаланд намуда, эҳсоси худшиносии онҳоро бедор мекард. Муҳаммад Иқбол маҳз ба воситаи ашъори дорой мазмунҳои баланди иҷтимоиву сиёсӣ ва фалсафии худ дар миёни мардуми Шарқ ва дигар мамлакатҳои ҷаҳон маҳбубияти хос пайдо намудааст. Дар баробари ин, Иқбол дар осори форсӣ суннат ва анъанаҳои назми ҳазорсолаи порсӣ, роҳи эҷодии намоёндагонии адабиёти форсизабони кишвари Ҳиндро бомуваффақият идома дод. Ба қавли яке аз иқболшиносони машҳури панҷобӣ доктор Сайид Муҳаммад Акрамшоҳ «Иқбол забони форсиро дар Шибҳқорра ба қадре муҳкам қард, ки заволнопазир шудааст... Қасе, ки дар Шарқ ё дар Ғарб меҳодад Иқболро мутолаа ва баррасӣ бикунанд, маҷбур аст форсиро то андозае бишносад, бидонад, ёд бигирад, то андешаҳои Иқболро баррасӣ бикунанд» [2, 210]

Муҳаммад Иқбол бо осори ҷовидонаи худ на танҳо дар Ҳинду Покистон, балки дар мамалакатҳои дигари Шарқу Ғарб низ шуҳрати беандоза дорад. Профессор Саид Нафисӣ дар муқаддимаи ба тарҷумаи форсии «Зарби калим»- и Иқбол навиштааш дар хусуси дар Эрон шуҳрати ниҳоят бузург пайдо намудаи ӯ гуфтааст: «Номи вай дар сари ҳар забоне ва осори вай дар ҳар сарое ҳаст... Иқбол дар таърихи адабиёт ҷой гирифтааст ва қатъан дар оянда мақоми баланде дар миёни суҳансароёни забони форсӣ хоҳад дошт» [1, 2].

Шарқшиноси маъруфи итолиёвӣ Александр Баузани навиштааст: «Муҳаммад Иқбол дар байни адибони давраи нави кишварҳои исломии Шарқ ягона шоирест, ки афкораш ба адибони мамлакатҳои Ғарб таъсири муайяне расонидааст» [1, 2].

Қайд кардан бамаврид аст, ки омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Муҳаммад Иқбол ҳанӯз аз айёми дар қайди ҳаёт буданаш оғоз ёфта буд. Адибону донишмандон, файласуфону шарқшиносон ва дӯстону мухлисони шоир дар Ҳиндустон, Покистон, Эрон, Афғонистон, Туркия, Индонезия, мамлакатҳои Араб, Аврупо, Осиёи Марказӣ, Руссия ва дигар кишварҳои дунё дар бораи ҳаёту фаъолияти гуногунсоҳаи ӯ рисолаҳо, ёддоштҳо ва мақолаҳои бисёре навиштаанд.

Аллома Иқбол бо ашъори беназираш барои мардуми фарҳангдӯсти тоҷик низ шахси бегона нест. Соли равон, ки ҷашни 140-солагии ин нобиға дар тамоми ғушаву канори олам қайд карда мешавад, мехостем роҷеъ ба омӯзиши афқору осори ӯ дар кишвари мо назар андозем. Дар Тоҷикистон ба омӯзишу таҳқиқи ҳаёту эҷодиёти Иқбол ва дастраси мардуми тоҷик гардонидани осори ӯ диққати ҷиддӣ дода шудааст. Ҳанӯз охири солҳои 50-уми асри XX дар натиҷаи сафари ба Ҳинду Покистон доштаи шоири тоҷик Мирсаид Миршакар нахустин мақола бо номи «Муҳаммад Иқбол» дар маҷаллаи «Шарқи сурх» -№8. -1958 нашр гардид, ки дар он 220 байт аз намунаи ашъори ӯ оварда шуда буд. Дар охири соли 1958 Нашриёти давлатии Тоҷикистон зери унвони «Шеърҳо» (396 байт) маҷмӯаи ашъори Иқболро ба таърифи расонид, ки муаллифи сарсухан ва мурағиби ин маҷмӯа низ Мирсаид Миршакар буд.

Чанде баъд маҷмӯаи нисбатан мукаммали ашъори форсии Иқболро таҳти унвони «Паёми Машрик» соли 1966 нашриёти «Ирфон» бо кӯшишу заҳмати Мирсаид Миршакар нашр намуд, ки ҳаҷман калон буда, 1336 байтро дар бар мегирад ва аз кадом асари Иқбол оварда шудани онҳо нишон дода шудааст. Бояд бигӯем, ки дар бобати бо намунаи ашъори Муҳаммад Иқбол ошно намудани мардуми тоҷик хидмати Мирсаид Миршакар хеле бузург аст.

Иқболшиноси тоҷик Абдуллоҷон Ғаффоров фикру андешаҳои худро роҷеъ ба афкори иҷтимоиву сиёсӣ, ахлоқӣ ва тарбиявии Иқбол дар мақолаву рисолаҳои «Шоир ва мутафаккири озодиҳо Муҳаммад

Иқбол», «Инсонпарвари бузург», «Муҳаммад Иқбол ва шоирони форсизабони Ҳинду Покистон », «Муҳаммад Иқбол» ва чанде дигар навиштаҳои муфассал баён намудааст. Инчунин бо кӯшишу меҳнати ӯ соли 1978 ашъори форсии аллома зери унвони «Садои Машрик» ва дигар соли 1987 маҷмӯаи дигар бо номи «Пайғоми Шарк», ки нисбатан такмилёфтаанд, ба мухлисони шеъри Иқбол ироа гардид. Абдуллоҷон Ғафоров андешаҳои дар атрофи осори илмию адабии Муҳаммад Иқбол ҷамъбаст намуда, нисбати забони осори аллома чунин мегӯяд: «Муҳаммад Иқбол дар давоми фаъолияти адабии худ ба забони урду шеърҳои пурҳарорат эҷод карда, дар онҳо масоили муҳими ҳаёти онрӯзаи Ҳиндустонро бардошта, ба адабиёти давраи нави урду асос гузошт, аммо... қисми зиёди асарҳои манзуми дорой мазмунҳои баланди иҷтимоию сиёсӣ ва фалсафии ӯ ба забони форсӣ навишта шудаанд» [2, 42].

Худи аллома Иқбол доир ба муҳаббати ба забони форсии тоҷикӣ доштааш дар мактуби ба Саид Нафисӣ ирсол намудаи худ менависад: «Ягона маҳсули зарриннамои вучудро сухани форсӣ медонам». [2,43] Мутолиаи рисолаву китобҳои илмӣ ва девони ашъору сафинаҳои шеърии шуарои форсу тоҷик яке аз манбаъҳои муҳими илҳомӣ вай гардида ба эҷодиёташ таъсири амиқ расонид. «Куллиёти форсӣ»-и аллома, ки борҳо дар кишварҳои форсизабон интишор ёфтаву дастраси аҳли таҳқиқ ва ҳаводорони сухани ноби шоир гардидааст, далели гуфтаҳои болост.

Бо меҳнату заҳмати донишмандони тоҷик Расул Ҳодизода, Шарафнисо Пӯлодова, Алиӣ Муҳаммадӣ, Ҷобулқои Додалишоҳ, Азим Байзоев ва Музаффари Муҳаммадӣ матни нисбатан мукаммали «Куллиёти форсӣ»-и аллома Муҳаммад Иқбол ба ҳуруфи кириллӣ таҳия гардида ва дар интишороти «Графитти»-и Исломобод ба теъдоди 1000 нусха ба таъб расид.

Назми пурбори форсии Иқбол, ашъори урдуӣ ӯ ва тамоми осори фалсафиаш ҳар қадаре ки омӯзишу пажӯҳиш ёбад, ба ҳамон андоза нуктаҳои тозаи фикру андешаҳои шоир ба мо ошкоргару фаҳмотар мегардад. Дар рисолаи «Иқбол дар роҳи бузургони Аҷам », ки аз ҷониби Ҷамолиддин Саидзода соли 2014 таҳия гардидааст, оиди иртиботи Муҳаммад Иқбол ба ашъори шоирони форсу тоҷик Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Фигонӣ, Ваҳшӣ, Урфӣ, Назирӣ, Ғанӣ, Ғолиб, Гиромӣ ва Халилӣ сухан меравад.

Шоираи муосири тоҷик Фарзона дар манзумаи «Паёми ниёкон» дар баробари дигар бузургони Аҷам ба осори Иқболи Лоҳурӣ рӯ оварда бо рӯҳи ӯ гуфтугӯ мекунад:

**Зи асрори худӣ дарёфтаман ман
Рамузи беҳудиву худгариро.**

Ман он Хизрам, ки бо нӯшобаи шеър Фузудам ҷони нав лафзи дариро... [5, 176].

Дар ин мисраъҳо Фарзона ба маснавии «Асрори худӣ» ва «Румузи бехудӣ»-и аллома ишора намуда, таъкид менамояд, ки рамзи худшиносиву бехудии ирфониро аз ин навиштаҳои Иқбол омӯхтааст. Дар мавриди дигар, ба ашъоре, ки навиде аз худшиносиву худогоҳӣ дода барои эҳтироми арзишҳои миллӣ, пос доштани таърихи Ачам ҳидоят менамояд, рӯ оварда бо суханони худи Иқболи Лоҳурӣ нидо мекунад:

... Чӣ бояд кард, эй ақвоми Машрик,
Кай охир мешавад афсонаи ишк?!
Набитвон бо сиришке бозгардонд
Ҷалолу маснади Дорову Ҷамро
Мусофир ҳастаму аз арсаи разм
Ба фардо боядам бурдан Аҷамро... [5, 176].

Бояд гуфт, ки ашъори беназири Иқбол инъикосгари дарди дили инсонии шаркист ва он ҷазабае дорад, ки наметавонад шахсро бетафовут гузорад. Тамоми оламу ҳастӣ ба вучуди инсон вобастагӣ дорад. Ҳамин инсон аст, ки оламу афлокро дар худ ғунҷойиш медиҳад ва дар табиат ба худ ҳамтое надорад.

Алии Муҳаммадии Хуросонӣ донишманди дигари тоҷик дар соли 2016 маҷмӯаи мақолаҳои таҳти унвони «Иқболшиносӣ» таҳия намуд, ки дар он мақолаҳои тоза ба рӯзгору осори аллома Муҳаммад Иқбол бахшидаи адабиётшиносон ва шарқшиносони тоҷик гирд оварда шудааст. Дар ин маҷмӯа мавзӯҳои гуногун аз ҷониби донишмандон мавриди баррасӣ қарор гирифта Иқболро ҳамчун чеҳраи тобони адабу фарҳанги Шарқ, соҳибдили роздони ҷисму ҷон, меҳанпарастии шуълавар, суханвари мубориз ва худшиносу худогоҳ ба хонандагон бори дигар ошно месозад. Воқеан, Муҳаммад Иқбол шоирест, ки шеърӯ андешаи ӯ рӯҳи инқилобӣ дорад ва ба мардуми Шарқ дарси бедорӣ омӯхта ононро аз мақомашон огоҳ сохт, то аз нодонию қафомондагӣ ва ғафлату ҳоби гарон барҳоста, тақдири хешро ба дасти худ бигирад ва барои зиндагии озоду обод талош намояд. Чӣ тавре ки аввалин муассиси «Анҷумани Иқбол» дар Тоҷикистон адабиётшинос Расул Ҳодизода мегӯяд: «Имрӯз суруди зиндагонии Иқбол, ҷаҳони навофаридаи ӯ, нурҳои ба дидаи мо равшанӣ овардаи ӯ, шеърӣ ӯ, андешаву орои ӯ, фалсафаи ӯ ба дилу хиради бисёр халқҳои Осиёву Аврупо, Африқову Амрико наздику қарин аст ва сахме дар ганҷинаи тамаддуни ҷаҳонӣ гаштааст» [2, 147].

Бояд гуфт, ки Муҳаммад Иқбол як силсила шеърҳои низ дорад, ки ба кӯдакону наврасон бахшида шудаанд. Онҳо барои шоир ба мисли

заҳмат кашидаанд. Афқору осори ҷовидонаи аллома навиде аз худшиносиву ҳудогоҳӣ дода, барои эҳтироми арзишҳои миллӣ, пос доштани таърихи Аҷам ҳидоят менамояд.

Вожаҳои калидӣ: шоир, Иқбол, пажӯҳиш, афқор, осор, арзишҳои миллӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА МУХАММАДА ИКБАЛА

Мухаммад Иқбол считается великим поэтом и ученым, со своими бесценными произведениями занимает особое место во всем мире. Исследованием жизни и творчества Иқбала в нашей стране трудились многие ученые. В пределе нашей страны есть много исследователей, которые для изучения жизни и творчества поэта потратили свое время и большие части своей жизни. Постоянная поэзия создает уникальную, уверенную в себе и уважает национальные ценности и историю народа Востока.

Ключевые слова: поэт, Иқбол, исследовать, мысль, произведения, национальные ценности.

THE RESEARCHES OF MUHAMMAD IQBAL'S HERITAGE

Muhammad Iqbal, is the great poet and scholar, who has a special position in the world with his worthless heritage. There are many researchers all around the world, who learned the life and heritage of the great poet. We have a lot of researchers in our country, who wrote their significant thoughts. Permanent poetry creates a unique and self-esteem, which monitors the national values, the history of Eastern people.

Keywords: poet, Iqbal, research, thoughts, literal book, national significant.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамроқулова Зебуннисо Усмоновна - муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, тел.: + 992 917737843, e-mail: mumtoz-2007@mail.ru

Сведения об авторе: Ҳамроқулова Зебуннисо Усмоновна – старший преподаватель кафедры таджикского языка Таджикского технологического университета, тел.: + 992 917737843, e-mail: mumtoz-2007@mail.ru

Information about author: Hamroqulova Zebunniso Usmanovna – Senior Lecturer of the Tajik language Department of Tajik Technological University. Phone.: + 992 917737843. E-mail: mumtoz-2007@mail.ru

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:891. 550.092

ОИНҲОИ ФОЛКЛОРИ ДАР ТӢИИ АРӢСИИ МАРДУМИ
БАДАХШОН

Раҳматуллоева Г.

Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Дар бораи расму одат ва маросимҳои мардуми Бадахшон, аз ҷумла тӯи арӯси аз тарафи М. С. Андреев, А. А. Бобринской, И. И. Зарубин, А. З. Розенфельд, А. А. Половцев, Н. Шакармамадов. М. Норматов чанд мақола ва асарҳои илмӣ нашр гардидаанд, ки ба қадри имкон доир ба мавқеи фолклор дар маросими тӯи Бадахшон маълумот додаанд. Ташкил кардани оила аз муҳимтарин таҳаввулот дар рӯзгори ҳар як инсон ба шумор меравад. Ба маросими тӯи арӯси падару модар ва дигар хешони наздики писару духтар омодагии дуру дароз мебинанд ва барои ташкилу гузаронидани он аз тамоми имконоти мавҷуда истифода мебаранд. Тӯи арӯси яке аз марҳилаҳои муҳим дар ҳаёти одамон мебошад, ки дар натиҷаи табaddулотии ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ, расму одати мансуб ба ин маросим бо мурури замон тағир ёфтаанд. Дар Кӯхистони Бадахшон тӯи арусӣ, ба забони шугнӣ ва рушонӣ **ғаҷсур** меноманд аз чунин зинаҳо иборат аст:

1. Хъехъи (й, ай, шуғ), гуфтугӯ (рӯш) - хостгорӣ ё духтаргалабон.

2. Фотиҳаи сур (шуғ, рӯш)- фотиҳа ба тӯи, ки ба он: хихъпехт (шугнӣ), ахихъпехт (рушонӣ - ҳалвопазӣ, чамъомади духтарон, чомабурон, саршӯёну мӯйбофон, либоспӯшон дохил мешаванд.

3. Сур-тӯи асосӣ ё тӯи калон аз никоҳ, хъӯнҷӣ (шугнонӣ), подхъо, ҷойгундорон, (рушонӣ) домодбиёрон, зиёфати тӯи, ба хонаи домод гуселонидани арӯс, нақшгӯии мардон, ёр-ёргӯии занон, рӯбинон, сарбандон, иборат аст, ки унсурҳои асосии тӯи мебошад, ҷойгундорон, домод-талабон, сарбандон, калънед (шугнонӣ) салом (рушонӣ), арӯсбинон ба қисматҳои баъдии тӯи калон дохил мешавад.

Русуми тӯи арӯсии Шугнону Рушон чи аз ҷиҳати русумот ва чи аз ҷиҳати лексика хусусиятҳои ба худ хос дошта, дар баробари умумиятҳо аз дигар манотиқи ҳаммарз фарқ ҳам дорад. Қадами нахуст дар русуми тӯи ин мардум ин хостгорӣ аст, ки дар забони шугнонӣ бо калимаи *хехъглатт*, дар забони рушонӣ *гуфтугӯ* дар Ғорон *хишитилаб* ифода меёбад. Калимаи хешитилаб аз решаҳои хешӣ, хешӣ кардан, хеш шудан иборат буда ва тилаб маънои талабиданро дорад. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ҷузъҳои таркиби ин калима чунин шарҳ дода шудаанд: «Хешӣ 1.

хешовандӣ, хешию таборӣ, наздикӣ; 1. ҳастӣ, вучуд [17, 475], талаб, хоҳиш дархост, илтимос, чизеро дархост кардан» [16, 311].

Чашни арӯсии даризабонони Афғонистон ҳамчун маросими духтарбарории тоҷикони мо аз хостгорӣ оғоз меёбад. Дар деҳоти вилояти Маймана, Дашти Рубоб, Гавхона, Хубхон, Бозгир, Эскитул, Зебак барин маҳалҳои вилояти Бадахшон духтарро чунин хостгорӣ менамуданд: «Агар касе бихоҳад, ки писараш духтареро номзад кунад, дар рӯи бом ё ҳавлиаш таблак мезанад, ки ин «табли дустӣ» ном дорад. Дар ин сурат мардум медонад, ки фалонӣ бо кадоме риштаи дустӣ ва хешовандиро пайвастан мехоҳад» [11, 71-76].

Дар Шугнону Рушон рӯзи аввал як нафар, асосан падар, агар он набошад, яке аз хешони наздики падарӣ ё модар ба хонаи арӯшаванда рафта, аз розигӣ ё норозигии падару модари арӯс воқиф мегардад. Дар сурати розӣ будан, навбати дуҷум ду кас аз наздикони домодшаванда бо худ кулча ва ширинӣ гирифта ба хонаи арӯс мераванд. Дар ин давра *куҳъм* (шуг.), *чамгай* (руш.), *колаи сар* (ғоронӣ) *пешкашибури* (афғонӣ), ки қалинро дар назар доранд муайян менамоянд. Ба қалин 7 матоъ, чор сар ҳайвон, матои модарӣ, аммагӣ, амакӣ, ду руймол, ё худ шол ва вобаста ба фасли сол пойафзол дохил мешаванд. Дар аснои овардани қалин аз тарафи домод 4 нафар меоянд, аз тарафи арӯс бошад, ҳамсоя ва хешони наздик, ки миқдорашон то 10-15 нафар ташкил медиҳанд, даъват мешаванд. Ба ақидаи Н. А. Кисляков қалин институти хариду фуруши зан ба шумор рафта, он таърихан ба давраҳои пайдоиши оилаи падаршоҳӣ алоқаманд аст. Нафаре, ки ҳамсоя ва хешҳоро хабар мекунад, *четкун* (шуг.), *четгар* (руш.) меноманд, ки дар Шугнону Рушон ва Ишқошим якхел дар истеъмол буда, маънои хабар карданро дорад. Дар аснои дуохонӣ аз байни занҳои хонавода як нафар бӯи хуш меандозад, ки аз гиёҳи арақи Расул - *ситираҳм* ва орд тайёр мекунад. Баъди ба хонаи арӯс овардани қалин оини дигар, хихъцпехт (шугнӣ) ахихъцпехт (рушонӣ) - ҳалвопазӣ, ки онро дар ноҳияҳои мухталифи Бадахшон бо мафҳуми умумӣ «пухта», ёдовар мешаванд, иҷро карда мешавад. Мувофиқи расму русуми қадимӣ, модари духтар назди халифа рафта, рӯзу соати пухтанашро муайян мекунад ва занони ҳамсоя ва хешони наздики арӯсро пешакӣ оғоҳ мекунад, ки дар вақти муайяншуда ба хонаи арӯс биёянд. Аз миёни занон зани калонсол, ки дар пухтани ин анвои хӯроқӣ таҷрибаи зиёд дорад, аз рӯи таомул дар болои оташдони хонаи помирӣ, ки дар Шугнон *збингак*, дар Рушон *збонг* мегӯянд, бӯи хуш – *стирахм*ро дуд андохта, ҳамзамон барои арӯс аз даргоҳи Худованди Мутаъол бахту иқбол талабида, бобарор омадани пухтаи арӯсро хоҳиш мекунад. Пухтани ҳалворо ҳамин зан шурӯъ намуда, баъд онро дар табақҳои алоҳида мувофиқи миқдори занони даъватшуда бардошта, онҳо пухтанашро давом медиҳанд. Тибқи фарҳанги мардумӣ дар иҷрои ин

кор шугунеро гуфтааст: «*ниванч* (руш.), *нивенц* (шуг.) *дил ку соф о на*» – «софдил ё баддил будани арӯс аз пухтани ҳалво муайян мегардад, агар тез пазад софдил, баръакс баддил будааст». Аз байни хешон 5-6 зан ҳамин хелида ба миқдори 80-100 дона кулча мепазанд. Дар ҳамин рӯз духтарони чавон чамъ шуда, қалини арӯсро тамошо мекунад ва аҳли хонавода барои ин чамъомадагон хӯрок мепазанд. Дар анҷоми ҳалвопазӣ, ҳамон зан барои занону духтарон, хешону ҳамсояҳо як пиёлагӯҳалвотақсим мекунад. Ин расм бо ҳамон хусусияти қадимии худ имрӯз ҳам, бетағйирот дар тӯйи арӯсӣ иҷро мешавад. Боқимондаи ҳалворо дар як зарфи калон (сатил) ҷо карда, кулчаро дар як линча гузошта ва рӯзи тӯй пеш аз баровардани арӯс аз хона, онҳоро дар якҷоягӣ пеши халифа гузошта, ӯ дуо хонда, пухтаро ба хонаи домод ҳамроҳи арӯс мебаранд. Дар анҷом барои чамъомадагон хӯрок дода мешавад.

Рӯзи ба хонаи арӯс омадани домод, тӯйи асосӣ ё тӯйи калон, ки аз марҳилаҳои никоҳ, *хъунҷӣ* (шугнонӣ), *подхъо* (рӯшонӣ) *домодбиёрон*, *зиёфати тӯй*, *ба хонаи домод гуселонидани арӯс*, *нақшгӯии мардон*, *ёр-ёргӯии занон*, иборат аст, аз тарафи духтар низ барои аҳли кишлоқ ва меҳмонон зиёфат (шилон) дода мешавад. Пас аз зиёфат базму сурудхонӣ давом мекунад. Дар ин ҷо ҳам бозию рақс ва сурудхое, ки дар хонаи домод иҷро карда мешаванд, такрор меёбанд. Пеш аз ба хонаи домод бурдани арӯс расми никоҳ ба ҷо оварда мешавад. Баъди ба ҷо овардани расми никоҳ боз муддате базму сурудхонӣ давом мекунад. Дар ин миён занону духтарон арӯсро барои гусел кардан тайёр мекунад. Мӯи сари ӯро шона карда мебофанд ва либосҳои арӯсӣ мепӯшонанд.

Дар байни мардум Кӯҳистони Бадахшон, чунон ки дар боло ишора шуд, ибораи «*Сур-ат соз*» (туй ва суруд) хеле маъмул аст. Ҳамин боис шудааст, ки аҳли ҳунар, бештар истеъдодҳои мардумӣ, ҳофизону гӯяндаҳои шоиртабъу ширинкорҳои мардумӣ тибқи талаби расму оинҳо ва зинаҳои марбути сур-тӯй сурудҳои махсус эҷод намоянд ва ин офаридаҳои мардумӣ аз насл ба насл такмил ёфта то ин дам мавриди истифода қарор доранд. Гӯяндаи мардумӣ Моҳҷон Назардодова бобати муйбофӣ ва пушидани либоси арӯс дар арафаи тӯйи арӯсӣ чунин сурудро бо ҳамроҳии занон, ки ба воситаи даф (доира) иҷро мегардад, сародаанд:

Обак андозам, гулобак андозам,
Тоқият медӯзам, ба сарат мемонам,
Дар сарат мемонам, бо ту менозам,

Занҳо:

Обак андозам, гулобак андозам.
Дар сарат мемонам, бо ту менозам,
Обак андозам, гулобак андозам.
Рӯмолат мебофам, дар сарат медозам,

Дар сарат медозам, бо ту менозам, ...

Ҳамин тавр ӯ ҳар як либосу ороишоти арӯсро васф намудааст ва занҳо нақарот мехондаанд, ин анъана то имрӯз дар тӯи арӯсии деҳаҳои Рушон роиҷ аст. Азбаски дар Бадахшон дар маросими тӯй даф (доира) бештар истифода мешавад ва аксари сурудҳои анъанавии тӯй бо доира иҷро мешаванд, мардум онҳоро «*дафсоз*» мегӯянд. Суруди мансуби маросми тӯи арӯсиро мардуми Бадахшон «*сурсоз*»- «суруди тӯй» ва «дафсоз мегӯянд. Ҳангоми ба хонаи домод омада расидан ҳайвонро пешопеши домоду арӯс забҳ менамоянд, ки ин анъана таърихи қадима дошта, имрӯз ҳам дар тамоми манотиқи Бадахшон иҷро мешавад. Хӯрокие бо номи қимочтарит, (аз нону равған тайёр мекунанд), ки аз тарафи зане махсус барои домоду арӯс тайёр карда мешавад гирди сутуни Ҳазрати Муҳаммад се бор давр занонда, аввал арӯсу домод аз он хӯрда баъд ба дигарон дода мешавад. Аҳли оилаи домод ва хешу табори наздик ба табрики арӯс омада, яко як рӯбинон намуда ба ӯ тӯхфаҳо тақдим мекунанд. Дар ҳамин вақт дар хонаи арӯс хешу табор ва ҳаққу ҳамсояҳо оини сарбандонро иҷро мекунанд. Баъди як ҳафта оини калънед (шугнонӣ), салом (рушонӣ) - сандукбарон, ки падару модари арӯс ба хонаи домод меоянд, барои арӯс ва аҳли оилаи домод тӯхфа меоранд. Хешовандони домод низ даъват шуда, хароҷоти зиёд гузаронида аз тарафи хонаи домод ба падару модар ва наздикони арӯс тӯхфа дода мешавад.

Маросими тӯй дар ҳар кишвар, вилоят, ноҳия ва ҳатто мавзёҳои ҷудогона, қатъи назар аз баъзе ҳамрангию ҳамсангиҳои мавҷуд мутобиқ ба шароит, ҳаёти моддию-маишии воқеӣ ва маънавӣ бо тарзу оинҳои хоси ҳар халқу қавм ба ҷо оварда мешавад. Бинобар ин, баъзе аз марҳилаҳои маросими тӯйиманотиқи гуногуни Тоҷикистон, ки аз маросимитӯи мардуми Бадахшон тафовут дорад, ба чанд марҳила тақсим мешаванд:

1. Марҳилаи пеш аз тӯй, ки ба он хостгорӣ, ноншиканон, фотиҳа, идонабарон, чойгаштак, парчабуррон, чомабурон, маслиҳатошӣ, тӯйбарон, сурфакушоён, чамъомади духтарон, сарупобинон, раисталабон, ҳинобандон, саршӯёну мӯйбофон, сартарошон, либоспӯшон, қудоталабон дохил мешаванд.
2. Тӯи калон, ки аз никоҳ, домодбиёрон, зиёфати тӯй, ба хонаи шоҳ гуселондани арӯс, нақшгӯи мардон, ёр-ёргӯи занон, рӯйбинон иборат аст, ки марҳилаи тӯи асосӣ аст.
3. Чойгундорон, домодталабон, келинталабон, ба марҳилаи баъди тӯи калон дохил мешавад.

Рақсу бозӣ, сурудхонӣ, одатан аз оини фотиҳа, ки баъди хостгорӣ ва ноншиканон ба ҷо оварда мешавад, барпо мегарданд. Дар маросими тӯи тоҷикон сурудҳо иҷро мешаванд, ки қисми муҳими онҳо хоси

расму оин ва лаҳзаҳои ҷудогонаи маросим мебошанд. Дар қисми зиёди маҳалҳо занону духтарон дар гузаронидани марҳилаҳои алоҳидаи тӯй хеле фаъоланд. Дар баробари ба ҷо овардани рақсу бозӣ доир ба марҳилаву лаҳзаҳои алоҳидаи тӯй сурудҳои махсус низ меҳонанд.

Дар Дарвоз, Фарм ва Кӯлоб, ҳангоми саршӯён занҳое, ки вазифаи саршӯии арӯсро ба ӯҳда доранд, суруди зеринро меҳонанд:

Занҳо:

Гуларӯсак сар бишӯй,
Пага ваъдаи рафтанаӣ.

Арӯс:

Сарма шуста ҷӣ кунум,
Ношустагим беҳтарай.

Занҳо:

Гуларӯсак курта бипӯш,
Пага ваъдаи рафтанаӣ. [18,28-29].

Доир ба маросими тӯии арӯсӣ-ғаҷсури мардуми Бадахшон (навоҳии Рӯшону Шугнон, Ишкошиму Роштқалъаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон-ВМКБ) ва мақоми фолклор дар ин маросим ба ҷуз баъзе маълумоту қайдҳои ҷудогона асарҳои калонҳаҷм ҷоп шудаанд Бар замми ин, аз навоҳии ёдшудаи Бадахшон, миқдори зиёди сурудҳои маросими тӯй гирдоварӣ шуда, вобаста ба мавзӯё тасниф шуда, ба маҷмӯаи махсуси фолклорӣ дохил гардидаанд [19,81-100]. Баъдҳо маҷмӯаи алоҳида бо унвони «Сурудҳои тӯии Помир» [18, 119] ба ҷоп расид, ки дар он беш аз 80 номгӯи сурудҳое, ки бевосита мансуби тӯй мебошанд, дарҷ гардидаанд.

Аз он маводҳое, ки дар солҳои гуногун гирд омада ҷоп шудаанд, доир ба тӯии арӯсии мардуми Бадахшон ва мавқеи сурудҳои анъанавии мардумӣ дар он тасаввуроти муайян пайдо кардан мумкин аст. Аммо бо мурури замон, дар натиҷаи тағир ёфтани ҳаёти моддӣ ва маънавии мардум бисёр расму одатҳо, аз ҷумла расму оини мансуб ба маросими тӯй низ тадриҷан аз миён мераванд ва вобаста ба ин таҳаввулоти рӯзгори мардум, бисёр сурудҳои хоси маросимӣ аз хотирҳо фаромӯш мешаванд ва ё мавқеи иҷро ва истифодаашро тағйир медиҳанд.

Қатъи назар аз вучуд доштани забонҳои гуногуни гуфтугӯӣ дар навоҳии Кӯҳистони Бадахшон тибқи маълумоти лафзӣ аз гузашта дар нишастҳо, маъракаҳо, маросимҳо ҳофизон асосан сурудҳои ба забони тоҷикӣ офаридашударо месароянд. Аз ин сурудҳо бараъло ба ҷашм мерасад, ки дар ҳаёти маънавии мардуми гуногунзабони ин вилоят, баробари мавқеъ пайдо кардани сурудҳои маъмули тоҷикӣ худи истеъдодҳои мардумии маҳаллӣ низ дар эҷоди қисми муҳими ин сурудҳо ҳиссагуздоранд. Суруде, ки дар баъзе маҳалҳои Шугнону Рӯшондар мавриди оро додани мӯйю либоспӯшии арӯс аз тарафи занону духтарон хонда мешавад, ин гуфтаҳоро таквият мебахшад:

Чун гули лола ман насринам-е,
Мо(х)и нав дида, чамолат бинам-е.
Мӯйаке дорӣ, чун ман дорам-е,
Гирди он мӯйак мӯйбоф чинам-е.
Гӯшаке дорӣ, чун ман дорам-е,
Гирди он гӯшак гушвор чинам-е [18, 26-27].

«Дар васфи арӯс аз қадим то ба ин ҳангом чунин сурудҳо хонда мешаванд, ки дар солҳои охир қимати худро гум карда истодаанд», - қайд намуд Мохҷон Назардодова. Дар ин суруд аз санъатҳои бадеӣ ташбеҳҳои кор фармуда шудаанд, ки онҳо дар асоси таассуроти ҳуди аҳолии маҳаллӣ ба вучуд омадаанд ва онҳоро ташбеҳҳои маъмул меноманд.

Ту ки қон ҳастӣ, қонон ҳастӣ-э,
Дар миёни хубрӯён ҳастӣ-э.
Сараке дорӣ, тарбузи гелон,
Дар мӯят мӯйбоф овезон ҳастӣ-э.

Мӯяке дорӣ мӯйбоф овезон,
Чашмонат хумору мастон, ҳастӣ-э.
Чашмаке дорӣ, хумори мастон,
Рӯякат чун моҳи тобон ҳастӣ-э.

Қисми зиёди асарҳои назми халқии тоҷикӣ, ки аз қониби истеъдодҳои мардумӣ офарида шудаанд, аз ҷиҳати сабку услуб ва тарзи баён тобеи забони содаи адабии тоҷикӣ буда, таркиби луғавии онҳо чандон рангоранг нест ва онҳо аслан аз калимаю ибораҳои таркибӣ ёфтаанд, ки ба фаҳму идроки мардуми ғайриточикзабони Бадахшон хеле наздиканд. Ин ҳодисаи фарҳангиро намунаҳои зерини суруде бо номи «Арӯсбаророн», ки ҳангоми арӯсро ба ҳонаи домод бурдан, иҷро мегардад, нишон медиҳад:

Шаҳду шакар ёрак аз ман-э,
Биё равем ҳонаи ман-э.

Нақарот:

Ман, ки сарат надидаам,
Тоқӣ ба сарат харидаам.

Нақарот:

Ман, ки чашмат надидаам,
Сурма ба чашмат харидаам.

Нақарот:

Ман, ки гӯшат надидаам,
Гӯшвор ба гӯшат харидаам [18, 29-30].

Нақаротҳо дар сурудҳои тӯйӣ нақши муайяноро адо мекунанд. Аввалан, нақаротҳо барои ба сурудҳо характери драмавӣ додан ёрӣ мерасонанд, иштироқи оммаро дар иҷрои суруд фароҳам меоваранд. Баъдан,

такрори нақарот барои дар хотир нигоҳ доштани матн ва мазмуни ҳар банди суруд хизмат мекунад. Сеюм, нақарот барои ҷамъбасти фикр ва таъкиди мазмуни ҳар як банди суруд ва барои каме дам гирифтани ҳофиз ё хонандаи асосии суруд имконият медиҳад. Сурудҳои анъанавии тӯйии аҳолии Бадахшон, чунон ки дидем, ин фикрро тасдиқ мекунанд.

В. М. Сидельников доир ба мавқеи нақарот дар сурудҳои халқии мардуми рус сухан ронда, онҳоро аз рӯйи мазмун ва тарзи истифодаашон ба нақаротҳои овозӣ, сайёр, дохилӣ ва хориҷӣ тасниф кардааст, ки ҳамаи ин нақаротҳо дар сурудҳои маросими тӯйи мардуми Бадахшон низ дида мешаванд [14, 51-56].

Дар ноҳияҳои Бадахшон дар шаби аввали тӯйи калон дар баробари рақсу сурудҳо бозиҳои барпо мегарданд, ки характеру хусусиятҳои тӯйи анъанавиро ифода мекунанд. Муҳимаш ин асарҳо чун асарҳои драматӣ лаҳзаҳои гуногуни ҳаёти гузаштаи мардумро ба пеши назар оварда, муносибати онҳоро нисбат ба он лаҳзаҳои ҳаёти гузашта, равшан ифода мекунанд. Махсусан, дар водии Бартанги ноҳияи Рушон ва водии Ғунди ноҳияи Шугнон бозии «Пиракбазай», «Бобопирак» маъмул аст, ки то имрӯз ба ҷо оварда мешавад. Бадеҳа асосан дар бораи зиракию доноии бобо Пирак ва духтари соҳибҷамол малумот медиҳад. Дар байни аҳли тӯй бадеҳахонӣ расм будааст. Баъзан иҷрокунандагони ин асари халқӣ дар баробари ҳаракатҳои шавқовар бо аҳли тӯй муқола-мабарпо мекунанд. Дар ин бозӣ асосан ду кас, бобо Пирак, ки зоҳиран шикамқалон серришу бурут ба назар мерасад ва духтари ҷавон иштирок мекунанд. Одатан нақши духтарро дар баъзе ҷойҳо мард иҷро мекунад. М. С. Андреев дар водии Хуф ин бозиро мушоҳида карда, муҳтасар тасвир намудааст ва бозиро «комедияи хурди мусиқӣ» номидааст [1, 150]. Бадеҳаи «Бобо Пирак» дар байни аҳолии Кӯлоб низ машҳур мебошад. Дар водии Ғорону Ваҳони ноҳияи Ишкошим дар маросими тӯй расми дигаре бо номи «Муғулдухтар» ё «Муғулбозӣ» мавқеъ дорад. Бозӣ аз тарафи писару духтар ва шахси қаландармонанд иҷро карда мешавад. Суруди муғулдухтар ба сокинони Зарафшон ва дигар маҳалҳои тоҷикнишин низ маълум будааст [18, 103]. Мутобиқан дар лаҳзаҳои гуногуни маросими тӯй, иҷро шудани сурудҳои махсуси тӯйӣ ба маросими тӯй муносибати махсус доштани мардумро нишон медиҳад. Аз ин сабаб бисёр сурудҳои анъанавии тӯйӣ, рақсу бозиҳои, ки дар замонҳои гузашта эҷод шудаанд, хусусиятҳои асосии худро то замони мо нигоҳ дошта омадаанд. Бинобар ин фолклоршиносии рус Акимова Т. М хотирнишон мекунанд, ки сурудҳои тӯй нисбат ба дигар асарҳои назми халқӣ ба тағйироти муҳим дучор намегарданд ва солҳои сол хусусиятҳои анъанавии худро нигоҳ медоранд [3, 32].

Фолклори тоҷик дар ҳар аср ва ин ё он зинаи тараққиёти ҳаёти иҷтимоии ҷамъият намунаҳои зиёди қиссаву дoston, нақлу ҳикоятҳо, сурудҳо, расму оин, маросимҳои қадимӣ ва таърихи маҳфуз дошта, аз

насл ба насл ва аз авлод ба авлод сайқал дода овардааст. Занони соҳибхунаро ба давом додани бехтарин расму одатҳои ананавии тӯй шавқманд гардида, ба иҷрои сурудҳои анъанавӣ, рақсу бозихои он худро тайёр мекунад. Ин қисмати қор симои занони соҳибсалиқаро дар иҷрои асарҳои фолклории ҷашни арӯсӣ давра ба давра барҷаста нишон дода, собит менамояд, ки қанон тавассути қобилияти фаъолияти иҷроӣ-шашон қодиранд асарҳои фолклорӣ ва расму оинҳои хоси тӯйи арӯсиро ба ояндагон боқӣ гузоранд.

Китобнома:

1. Андреев М. С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму-Дарьи) / М. С. Андреев. – Сталинабад, т.1, 1953.
2. Андреев М. С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму-Дарьи) / М. С. Андреев. – Сталинабад, т.2, 1958.
3. Акимова Т. М. О поэтической природе народной лирической песни / Т. М. Акимова. -Издательство Саратовского университета, 1966.
4. Бобринской А. А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы) / А. А. Бобринской.-М.,1948.
5. Болдырев А. Н. Фолклор и литература Бадахшана. Тезисы канд. Дисс. / А.Н.Болдырев.– М.,1941. – С. 277.
6. Болдырев А.Н. Бадахшанский фольклор / А.Н.Болдырев. //Советское востоковедение, т. 5. М - л. 1948. - С. 275-295.
7. Брагинский И. С. Из истории таджикской народной поэзии. Элементы народно-поэтического творчества в памятниках древней и средневековой письменности / И. С. Брагинский. - М.: Изд-во АН СССР, 1956.
8. Зарубин И. И. Образец припамирской народной поэзии / И. И. Зарубин // ДРАН, серия В, 1924, апрел-июн. — С. 51.
9. Зарубин И. И. Два образца припамирской народной поэзии / И. И.Зарубин // ДРАН, серия В. 1924, апрель-июнь. - С. 74.
10. Зехниева. Сурудҳои маросими тӯйи тоҷикон/ Зехниева.- Душанбе: Дониш 1978. – С. 206.
11. Норматов С. Фолклори тоҷикони Афғонистон / С.Норматов. – Душанбе: Ирфон, 2009. - С. 71-76.
12. Розенфельд А. З. Свадебный фольклор припамирских таджиков / А.З.Розенфельд. –Ленинград: Наука, 1970. – С. 202-211.
13. Сурудҳои тӯйи Помир. Мураттиб ва ҳозиркуандаи ҷоп Н. Шакармамадов. – Хоруғ, 1993.
14. Сидельников В. М. Поэтика русской народной лирики. М. Учпедгиз, 1959.
15. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Маҳмудов М. Холиқов А. Душанбе, 2008. - С. 56-61.

16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. М, 1969. - С. 311.

17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. М, 1969. - С. 475

18. Шакармамадов Н. Навъе аз сурудҳои суннати мардумӣ ва ҳамоҳангии он ба маросими тӯӣ // Масъалаҳои фолклори – кишварҳои форсизабон. Маҷмуъаи мақолаҳо. Китоби аввал. Мурағибон: Аҳмад Р. Раҳмонӣ Р: – Душанбе, 1998.

19. Шакармамадов Н. Назми халқии Бадахшон / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 1975.

20. Шакармамадов Н. «Сарғарошон ва варианти он» / Н. Шакармамадов // Масъалаҳои адабиёт ва фолклори тоҷик. – Душанбе. Дониш, 1981, – С. 87-91; 212

ОИНҲОИ ФОЛКЛОРИ ДАР ТӢИИ АРӢСИИ МАРДУМИ БАДАХШОН

Тӯии арӯсии мардуми Бадахшон анъанаи аҷиб ва инъикоскунандаи қисми муҳими ҳаёти ҳаррӯзаи халқ мебошад. Мақолаи мазкур ба иҷрои оинҳои фолклорӣ ва маросимҳои халқӣ дар тӯии тоҷикони Бадахшон бахшида шудааст. Дар маҷмӯъ, маросим аз аввал то ба охир аз расму оинҳои фолклорӣ таъмин карда мешавад. Ин муносибати рӯҳии халқро нисбат ба ин маросим нишон медиҳад. Ҳар як қисми маросим мардумро ба урфу одатҳо ва расму оинҳои алоҳидаи фолклорӣ ошно месозад. Муаллиф ба таври муфассал анъанаҳои фолклорӣ, мавқеъ ва моҳияти онҳоро дар мисоли маросими тӯии арӯсии тоҷикони Бадахшон нишон додааст.

Вожаҳои калидӣ: анъана, ҳаёти мардум, фолклор, таҳлил, маросимҳои тӯии арӯсӣ.

ФОЛКЛОРНЫХ ОБЫЧАЕВ НА СВАДЬБАХ ТАДЖИКОВ ГОРНОГО БАДАХШАНА

Памирская свадьба является замечательной традицией и отражает важнейшую часть быта народа. Данная статья посвящена месту исполнения фольклорных обрядов в свадьбе таджиков Горного Бадахшана. В целом весь данный обряд сначала и до конца обеспечивается фольклорными обрядами. Это показывает духовное отношение народа к данному обряду. Каждой части обряда, народ посвятил отдельные фольклорные обычаи и обряды. Автор детально анализирует фольклорные обычаи в свадебных обрядах таджиков Горного Бадахшана и показывает их место и значение.

Ключевые слова: традиция, быта народа, фольклорный, анализирует, свадебных обрядах

TRADITION FOLKLOR IN WEDDING CEREMONY OF TAJIKS OF BADAKHSHAN

The wedding ceremony of Tajik people is very marvelous and important people tradition. It describes an important part of people's life. The article

devotes to use tradition folklore in wedding ceremony of Tajiks of Badakhshan region. Almost all part of this tradition from the beginning to the end provided with tradition folklore. Using tradition folklore in wedding ceremony they show mental relation of people to tradition. The author describes the wedding ceremony and gives analyses the tradition folklore, which have connection to ceremony.

Keywords: tradition, people life, folklore, analyses, wedding ceremony.

Маълумот дар бораи муаллиф: Г. Раҳматуллоева - муаллими калони кафедраи педагогика ва равоншиносии Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ, тел.: + 992 93 869 14 10.

Сведения об авторе: Г. Раҳматуллоева - старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Хорогского государственного Университета им. М. Назаршоева, тел.: +992 93 869 14 10.

Information about author: G.Rakhmatulloeva - Senior lecturer of the of Pedagogical and Psychological Department of the Khorog State University named after M. Nazarshoyev, Phone.: (+ 992) 93 869 14 10.

ЁДЕ АЗ РАФТАГОН

Тасвири лаҳзае аз рӯзгори корманди собиқи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҚТ, доктори илмҳои филологӣ, шодравон Файзалӣ Муродов.

ШАБЕ ДАР СУХБАТИ ПАДАР

Салоҳиддин Фатҳуллоев

Сухбати Муродов Файзалӣ бо писараш Сабзаалӣ то бевақтии шаб тӯл кашид. Мавзӯи сухбат аз муносибати падару писар нисбати масоили мухталифи зиндагӣ иборат буд. Сабзаалӣ, аз ин ки падараш дар баъзе масъалаҳо ба маслиҳатҳои ӯ гӯш намедод, пайваста ғам мехӯрд.

– Падарҷон, - мегуфт ӯ, - чаро шумо якравӣ мекунед? Пешниҳоди ман ба ғоидаи шумост-ку. Вақте шумо аз ин кӯҳдоман (теппаи болои бозори бехтарину навсоҳти замонавӣ, ки «Меҳргон» ном дорад) то маҳали коратон пойи пиёда меравед, дили ман об мешавад. Хуб, аз хонаи ман то хонаи шумо ҳамагӣ 2 км роҳ аст. Ин фосила барои мошини сабукрав ҳеч кирое надорад. Ман мехоҳам, ҳар пагоҳ омада, шуморо то чойи коратон бурда расонам, вале шумо баҳонаҳои зиёде пеш оварда, хохиши маро рад мекунед. Баъзе ҳамсояхо шояд айб ҳам кунанд. Мо, ки хизмати шуморо ба ҷо наорем, пас қарзи фарзандӣ чӣ мешавад?

Падар писарро бо диққат гӯш мекарду ба пурсишҳои посухи муносиб медод:

–Ташаккур, - гуфт Файзалӣ ба писараш ва лаҳзае ба андеша рафта, гиребон ба даст гирифта ба даргоҳи Парвардигори олам шуқургузори кард. Гӯё ба ҷисму ҷонаш нерӯи тозае дамид, рӯҳаш болида гашт ва худ ба худ мегуфт: ба писарам чӣ гуна ҷавоб диҳам, ки озурда нашавад. Баъди каме сукут ба писараш гуфт:

–Писарам, Сабзалӣ, ту фирефтаи қомати хамгаштаи падарат нашав, зеро шоире барҳақ гуфтааст:

Қомати хамгаштаи пирон нишони марг нест,
Як камон сад тирро дар хок пинҳон мекунад.

Бинобар ин, ту аз пиёдагардии ман хавотир нашав, писарчон, устухони падарат дар кӯху пуштагардӣ шах шудагӣ. Ягон дараю камари Пушинг намондааст, ки ман ба он ҷо сар назада бошам. Вақти тобистон алафдаравӣ ва гандумдаравӣ мерафтам. Шумо бачаҳои шахрӣ аз кайфияти дараву пуштаҳо бенасибед. Фақат назди телевизор мешинеду дуруғбофиҳоро тамошо мекунед, аз мутолиаи китоб тамоман дур шудаед, -таъкид кард Файзалӣ.

–Падарчон, -гуфт Сабзаалӣ, -аз мошинсаворӣ шумо зарар намебинед-ку! Биёед коре кунем, ки ман танъасори дӯстонам нашавам. Онҳо шуморо бинанд, ки пойи пиёда ба кор меравед, хоҳанд гуфт: Сабзаалӣ шарм намедорад, ки падари куҳансолашро пиёда ба кор мефиристонанд.

–Гӯш кун, писарам, - суханаширо давом дод Файзалӣ, - дар урфият гуфтаанд: «аккоси сагон кам накунад ризки гадоро». Ҳатто шоҳонро аз пушташон ғайбат мекунанд, мову ту як бандаи муқаррарии Парвардигор ҳастем. Бигзор гуфтан гиранд. Ту худат аҳамияти пиёдагардиро намедонӣ. Ба суханони ман гӯш деҳ. Табибон борҳо таъкид доштаанд, ки пиёдагардӣ барои саломатӣ ғоида дорад. Аз пиёдагардӣ рағу пайванди одамизод қавию мустаҳкам мешавад, роҳҳои нафас хубтар кушода мешавад. Ин гапҳоро табибон аз ҳаво нагуфтаанд, дар асарҳои Бӯали Сино ин суханҳо гуфта шудаанд.

–Гӯш кун, писарам, -суханаширо давом дод Файзалӣ, -ташакури зиёд, ки нисбати ман ғамхорӣ зоҳир менамояд, вале модаратро аз ёд набарор. Мо мардҳо одат кардаем, ки заҳмати шабонарӯзии онҳоро нодида гирем. Халқ барҳақ гуфтааст: «Дуди хонаро равзанаи хона медонад». Тамоми масоили рӯзгордорӣ бар дӯши занҳост, онҳо як умр аз назди тануру ошпазхона дур намешаванд. Пухтупаз, шустушӯ, ба мактаб омода кардани кудакон ҳама бар уҳдаи онҳост. Ба воя расонидани даҳ нафар фарзанд магар кори осон аст? Агар сари гаҳвора бедорхобии модаратро барои ҳар кадоми шумо ҳисоб карда бароем, баробари як умри одамист. Барои модар агар ба сарамон чоҳ канем кам аст, таъкид намуд падар.

–Хуб гуфтед падарчон, -иброз дошт Сабзаалӣ, - агар шабу рӯз дар хизмати модар бошем ҳам ҳанӯз кам аст. Шукри павардигори олам, ки то имрӯз дар хизмати модарамон кӯтоҳие накардаам.

–Ташакури зиёд писарам, -гуфт Файзалӣ ва афзуд, -шеърӣ Эраҷ Мирзоро ба хотир биёр, ки мазмунаш чунин аст: Ошиқ бо дастури маъшукааш қафаси синаи модарашро бишкофта, дили оғушта аз хуни модарашро гирифта, ба сӯйи маъшукааш мешитобад ва дар аснои давидан ноҳост пеши по хӯрда ба замин меафтад ва аз дили оғуштаи хун ин

садоро мешунавад: оҳ писарам, сахт афтодӣ, кучоят лат бардошт? Дар бораи модар ин яке аз бехтарин шеърҳост. Ё худ бузурге фармудааст: «Модар бо як дасташ гаҳвора бо дасти дигараш дунёро меҷунбонад». Ва агар ман ба ҷойи давлатмардон мешудам, фармон меодам, ки дар пойтахтҳои ҳама давлатҳои ҷаҳон ҳайкали зан- модарро бигзоранд ва аз хурд то калон дар ҳама гуна ҷашнҳо ба пояи он гулгузорӣ кунанд.

–Ин фикратон олиҷаноб аст падар, -посух дод Сабзаалӣ, -ҷаро ин андешаҳоятнро дастраси ҳамагон намегардонед?

–Ман дар ин бора нақшае дорам, -ҷавоб дод падар, -онро ҳатман ба анҷом мерасонам.

–Сониян, писарҷон, пиёдагардии ман сирре дорад, ки ҳоло онро бароят шарҳ медиҳам, -изҳор дошт Файзали, -агар ман ба мошину ту савор шавам, фиррӣ карда дар як лаҳза маро ба ҷойи қорам мерасонӣ, вале агар пойи пиёда равам, дар арзи роҳ перомуни чандин масъалаи илмӣ тааммул мекунам, шумо гумон мекунед, ки ҳама навиштаҳои илмӣ мо танҳо сари мизҳо ба вучуд меоянд. Не, ин тавр нест, писарам, -суханонашро давом дод падар. - Аҳли илму адаб бехтарин навиштаҳои худро нахуст дар майнашон тарҳрезӣ карда, баъдан асноӣ раҳравӣ ва ё зимни иштирок дар маҳфилу ҷамъомадҳо, ё ин ки шабхангом дар раҳти хоб онҳоро ҳалу фасл намуда, сипас ба рӯи қоғаз меоранд. Барои ҳамин ман пиёдагардиро дӯст медорам, вақте кас аз паҳлуи иморатҳои хушсохти осмонбӯс мегузарад, рағу пайвандашро ифтихори ватандорӣ фаро мегирад. Дар замони Шӯравӣ касе тасаввур карда наметавонист, ки рӯзе фаро мерасаду Душанбе дар ихотаи чунин иморатҳои боҳашамат қарор мегирад. Тозагию озодагии кӯчаю хиёбонҳоро намегӯӣ, ҳама ҷо гулу гулзор, занҳои нимтанаи зард бабардошта намегузоранд, ки барги дарахт лаҳзае дар замин бихобад. Саъю талош ва тозакориҳои онҳоро дида, шеъри Лоик Шералӣ: «Кори дунё ҳама дар пайравии кори зан аст» ба хотир мерасад. Натиҷаи заҳмати шабонарӯзии занҳои нимтанаҳои зард бабардошта аст, ки ҳар соату ҳар рӯз шаҳри азизамон зебу зинат меёбад. Занҳо аз хурд то калон ҳама зебоипарастанд ва зебоиҳои гулу гулгаштҳои пойтахт ҳама аз шарофати заҳмати онҳост. Ҳамаи ин аз файзу баракати истиқлолият аст, агар мо аз ин муваффақиятҳо шукургузор набошем, кӯр мешавем, -таъкид намуд падар.

–Аз пиёдагардии ман, -инони суҳбатро боз ба даст гирифт падар, -ҳаргиз нороҳат нашав, фарзандам.

–Дар ягон ҷой афтода монӣ чӣ? -гилаомез изҳор дошт Сабзаалӣ, -ба Худо шарманда мешавем.

–Худо аз шармандагӣ нигоҳ дорад, -гуфт падар, -оё бовар мекунӣ, писарам, ки устоди зиндаёди мо, академик Муҳаммадҷон Шакурӣ, ки синнашон аз ҳафтод гузашта буд, аз ҳамин хиёбони Рӯдакӣ, яъне аз Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ то маҳаллаи

Қарияи Боло ҳамарӯза баъди кор пойи пиёда мерафтанд. Ман бошам, ханӯз хеле пурқувватам. Ман ханӯз аз пиёдагардӣ ба чуз ғойда зараре надидаам, баръакс вақте ашъори шоирони классикро роҳравон ба худ замзама мекунам, майнаам равшан, хотирам болида мегардад.

–Падарчон, -гуфт Сабзаалӣ, -дар мошинам сабти овози хофизон мавҷуд аст, магнитофонро мемунаму мову шумо гӯш карда меравем.

–Не писарам, боз ҳам не, -ҷавоб дод падар.

–Медонӣ барои чӣ? - Суханашро давом дод ӯ, -барои он ки аснои роҳравӣ болои ҳар як сухани шоир фикр мекунам, меҳоҳам матлаби ӯро дарк намоям, масалан ба мазмуни ин рубоӣ диққат бидех:

Эй кош, ки умри ман муқаддар мешуд,
Сарриштаи умр ба дасти модар мешуд.
Меришт таноби умри ман дуру дароз,
Даврони гузашта кош аз сар мешуд.

–Баҳ-баҳ, -якбора хушҳол шуд Сабзаалӣ, -воқеан беҳтарин таманниёт дар он ифода гардидааст.

–Ана дидӣ, писарам, чонам тасаддуки суҳанфаҳмият, -қаноатмандона иброс дошт падар. Бубин, шоир чӣ орзуи неке кардааст. Агар воқеан орзуи шоир бароварда мешуд, пас сарриштаи умр ба дасти модар мешуд ва он гоҳ умри ҷовид насиби одамизод мегардид ва ҳеч модар намехост чигарбандашро ба дасти гурги аҷал бидихад.

Ё худ ин рубоиро мисол гирем гуфт падар:

Маҳтоб шабасту ман ба саҳро ҳар шаб,
Хуни дили ман чу мавҷи дарё ҳар шаб.
Осуда туй, ки ёр дорӣ дар бар,
Бечора манам, ғарибу танҳо ҳар шаб.

Ва агар ин рубоихоро дар иҷрои хофизони фалаксарой бишнави, бовар кун, писарам, чигарат реш-реш мешавад, зеро он «ҳ-и-и-и» гӯии давомноки хофиз ҳама нолаю шеван, дарду алам ва сӯзу гудоз аст.

–Мардум як умр аз фалаки ҷафопеша шиквадоранд, -гуфт падар.

–Гулӯятон хушк шуд падарчон, биёед ин пиёлаи чойро гиред, -гуён Сабзаалӣ пиёлаи чойро ба падараш дароз кард ва илова намуд:

–Сабаби пиёдагардии шуморо хуб фаҳмидам ва аз нақлатон пай бурдам, ки шумо олимон дар кучо ва дар кадом ҳолате набошед, лабораторияи илмиатон ҳатман ҳамроҳатон ҳаст, бинобар ин шуморо ба мошинсаворӣ ташвиқ намекунам.

Имрӯзҳо Сабзаалӣ хотираҳои дар боло зикршударо ба ёд меораду қалбаширо дарди сахте фишор медиҳад. Бале, падари бузургвораи чандест дунёи фониро тарк кардааст ва ӯ аз панду андарзҳои гуворони қиблагӯҳаш маҳрум мондааст ва ҳар гоҳе ӯро ҳумори қиблагӯҳаш гирад ба китобхонаи ӯ сар мезанад. Дар рафҳои китобҳои таснифкардаи падараш: Фолклори Данғара, (2001), Фолклори Кӯлоб (2006), Гургулии

Одина Шакар (2004), Бадеҳаҳои халқӣ (1969), Куллиёти фольклори тоҷик, ҷилди 4, (1987), Варянтҳои зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ (2001), Муллоалӣ (2001), Фалак (2004), Баёзи фольклори тоҷик (1989), Ҳикмати халқ (2004), Ё раб, шифо бахш (2004), Воситаҳои тасвири бадеӣ дар ҳамоҳази гурғули (2006) ва боз дахҳо китобҳои ӯро дида, қалбаш таскин ёфта, худ ба худ мегӯяд: чӣ сон бо чунин падари донишмандаи ифтихор надошта бошам. Ў шабҳои дарозро дар як қулбаи поҳсагини кӯҳдоман рӯз карда, асар эҷод мекард. Фикри хоб ва майишати аз ӯшаи хотираш намегузашт, ҳама гуна роҳати осоишро ӯ дар анҷоми корҳои илмӣ меид.

Бале, шодравон Муродов Файзалӣ, доктори илми филология дар рушди равнақи илму фарҳанги ҷумҳурии хизматҳои шоистаеро анҷом додааст. Писари ӯ Муродов Сабзаалӣ номбардори қиблагӯҳаш буда, мисли падараш ҷавонмарди заҳматкаш ва олиҳиммату саховатпеша аст.

Сабзаалӣ хотираи падарашро пас дошта, бо саъю талоши зиёде мактаберо дар деҳаи Пушинг ба номаш номгузори кард. Дар хоросанги сиёҳи азиме акси падарашро ҳаққокӣ карда, як асари санъати тасвирии ба вучуд овардааст.

Ирӯзҳо Сабзаалӣ соҳибкорест пуркор, меҳонад дар ҳаёти иқтисодии ноҳияи Данғара саҳми арзандае дошта бошад. Мардуми шарифи Пушинг номи Сабзаалӣро ба некӣ ба забон мегиранд, зеро онҳо аз дастони пурсаҳои ӯ баҳраҳо бурдаанд. -Ҳар гоҳе, -мегӯяд Сабзаалӣ, -ба ашхоси камбизоат кумак мекунам, парвардигор пеши қорамро кушода, ба рӯзгорам файзу баракат ато менамояд.

Фарҳунда бод шахсе, ки дар худ хислатҳои олиии инсонӣ ва ҷавонмарди мепарварад.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризу ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкардааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯяи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳади ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақризу - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айни С.* Маъноӣ калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А. Кисляков*// Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо қўтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои ҷоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. *Айни С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А. Кисляков*// Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятую, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

СУХАНШИНОСӢ, №4 2017

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Languages and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

Quarterly journal established in 2010 by the
Rudaki Institute of Language and Literature
of the Academy of Sciences of the Republic
of Tajikistan.

Chief Editor
Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Askar Hakim,
Ph.D

Executive Secretary
Olim Bukhoriev,

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and Literature
of the Academy of Sciences of the Republic
of Tajikistan, office 11, Rudaki Av. 21,
Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 372)
21-22-40; E-mail: iza_rudaki@mail.ru;
www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the Ministry of
Culture of the Republic of Tajikistan , the
first edition is from 5 April, 2012 year, № №
0098, the second edition is from 12 November
, 2015 year, № 0095. and the third edition
is from 7 September 2017 year, № 023/
мч- 97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan)
M. Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan)
N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan)
M. Mulloahmad (Corresponding member of the Academy
of Science of the Republic of Tajikistan)
J. Nazriev (Corresponding member of the Academy of
Science of the Republic of Tajikistan)
S. Nazarzoda (Corresponding member of the Academy
of Science of the Republic of Tajikistan)
A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, profes-
sor)
G. Juraev (Doctor of Philological Sciences, professor)
H. Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)
O. Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, profes-
sor).
P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)
O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)
T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)
Kh.Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)
Sh.Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and Literature
of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan
2017

Ба матбаа 05.02.2018 тахвил гардид. Чопаш __.02.2018
ба имзо расид. Коғазӣ офсет. Андозаи 70x100 1/16.
Ҷузъи ҷопии шартӣ 10,0. Адади нашр 50 нусха.
Супориши № ____. Нарҳаш шартномавӣ.

Дар матбааи ҶДММ «ЭР-граф» ба таъб расидааст.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев 218.
Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: r-graph@mail.ru